

ISSN 1993-0240

Випуск 4
жовтень – грудень
2012 рік

Науковий
журнал

ВІСНИК

***Тернопільського національного
економічного університету***

Тернопіль
ТНЕУ
2012

ВІСНИК
Тернопільського національного
економічного університету

Науковий журнал
Заснований у травні 1996 р.

The HERALD
of Ternopil National
Economic University

The Scientific Magazine
Founded on May 1996

Випуск 4
жовтень – грудень
2012

Затверджено рішенням Вченої
ради ТНЕУ, протокол № 2
від 28 листопада 2012 р.

Issue 4
October – December
2012

Зареєстрований Вищою атестаційною комісією України як фахове економічне видання
(Бюлетень ВАК України. – 1998. – № 2. – С. 44, Бюлетень ВАК України. – 2009. – № 11. – С. 12).

Затверджено постановою президії ВАК України від 14.10.2009 р. № 1-05/4

Свідоцтво про державну реєстрацію друкованого засобу масової інформації
КВ № 12265-1149пр від 1 лютого 2007 р.

Головний редактор

Мельник Алла, д. е. н., проф., Тернопільський національний економічний університет, Україна

Заступники головного редактора:

Кириленко Ольга, д. е. н., проф., Тернопільський національний економічний університет, Україна

Крупка Ярослав, д. е. н., проф., Тернопільський національний економічний університет, Україна

Редакційна колегія:

Броль Річард, д.габ., проф., Вроцлавський економічний університет, Польща

Дудар Тарас, д. е. н., проф., Тернопільський національний економічний університет, Україна

Дусановський Степан, д. е. н., проф., Тернопільський національний економічний університет, Україна

Желюк Тетяна, д. е. н., проф., Тернопільський національний економічний університет, Україна

Козюк Віктор, д. е. н., проф., Тернопільський національний економічний університет, Україна

Ковальчук В'ячеслав, к. е. н., доц., Тернопільський національний економічний університет, Україна

Луців Богдан, д. е. н., проф., Тернопільський національний економічний університет, Україна

Ляшенко Оксана, д. е. н., проф., Тернопільський національний економічний університет, Україна

Савельєв Євген, д. е. н., проф., Тернопільський національний економічний університет, Україна

Сковронська Агнешка, д.габ., проф., Вроцлавський економічний університет, Польща

Сохацька Олена, д. е. н., проф., Тернопільський національний економічний університет, Україна

Фаріон Іван, д. е. н., проф., Тернопільський національний економічний університет, Україна

Тарнавська Наталія, д. е. н., проф., Тернопільський національний економічний університет, Україна

Тонкова Станка, д. е. н., проф., Університет національного і світового господарства, Болгарія

Юрій Сергій, д. е. н., проф., Тернопільський національний економічний університет, Україна

Відповідальність за достовірність фактів, власних імен, цитат,
цифр та інших відомостей несуть автори публікацій.

Відповідно до Закону про авторські права, при використанні наукових ідей та
матеріалів цього випуску посилання на авторів і видання
є обов'язковими.

Електронний варіант журналу в Інтернеті:

<http://www.library.tane.edu.ua>

<http://www.nbu.gov.ua>

ISSN 1993-0240

ЗМІСТ

УПРАВЛІННЯ НАЦІОНАЛЬНИМ ГОСПОДАРСТВОМ І РЕГІОНАЛЬНА ЕКОНОМІКА

Алла МЕЛЬНИК, Лілія ЛАВРІВ

Узгодження пріоритетів розвитку регіонів у рамках державної регіональної політики: концептуальні засади та проблеми практики 7

М. БОЙКО, Г. МИХАЛІЙЧЕНКО

Кластери як інноваційна компонента економічного розвитку регіонів 20

Ірина КОРОГОД

Оцінка розвитку середовища малого бізнесу в регіоні 29

ТЕОРЕТИЧНІ ТА ПРАКТИЧНІ АСПЕКТИ ВДОСКОНАЛЕННЯ ФІНАНСОВО-КРЕДИТНОГО МЕХАНІЗМУ

Ольга КИРИЛЕНКО, Богдан МАЛИНЯК, Андрій ЛУЧКА, Віктор РУСІН

Вдосконалення ресурсного забезпечення та виконання місцевих бюджетів 36

Тетяна ФАСОЛЬКО

Причинно-наслідкові зв'язки державного боргу з показниками макроекономічної динаміки 47

Руслана РУСЬКА

Моделювання обсягу кредитного портфеля кредитної спілки залежно від дисперсії неповернених позик 54

Лада ШІРІНЯН

Особливості мікрострахування в країнах Африки 63

СВІТОВА ЕКОНОМІКА

Юлія МЕЛЬНИК

Розвиток світового ринку творів мистецтва: регіональний вимір 69

ЕКОНОМІКА ПІДПРИЄМСТВА І УПРАВЛІННЯ ВИРОБНИЦТВОМ

Тарас ГАЙДА

Інформаційні основи впровадження бізнес-розвідки на підприємствах 77

Тамара ПОПОВИЧ

Концептуальні засади побудови ефективної системи управління витратами на якість: мікроекономічний аспект 84

ОБЛІК, АНАЛІЗ І АУДИТ

Марія КОЗЛОВА

Інтегровані наукові дослідження вищого порядку як рушійна сила розвитку вітчизняної науки "бухгалтерський облік" 93

РЕТРОСПЕКТИВА СВІТОВОЇ ЕКОНОМІЧНОЇ ДУМКИ

Тетяна ВЕРГЕЛЕС

Модифікація моделі людини в теоріях поведінкової економіки 102

В'ячеслав КОВАЛЬЧУК

"Злий" добрий геній Томас Мальтус 112

НАУКОВЕ ЖИТТЯ

Публічне управління та регіональна політика в країнах Центральної і Східної Європи 118

Глобальні дисбаланси: світова та українська економіки 137

КРИТИКА І БІБЛІОГРАФІЯ

Дослідження сучасної економіки України в контексті її розміщення між Сходом і Заходом 153

Актуальне дослідження проблем розвитку національної економіки 155

Наші автори 158

Annotation 160

До відома авторів "Вісника ТНЕУ" 162

CONTENTS

MANAGEMENT OF NATIONAL ECONOMY AND REGIONAL ECONOMY

Alla MELNYK, Lilia LAVRIV

Matching priorities of regions within the state regional policy: the conceptual bases
and practice problems 7

M. BOYKO, G. MIHALIYCHENKO

Clusters as a innovative's form of regional economic development 20

Irina KOROGOD

Evaluation of environment of small business in the region 29

THEORETICAL AND PRACTICAL ASPECTS OF IMPROVING FINANCIAL AND CREDIT MECHANISM

Olga KIRILENKO, Bogdan MALYNYAK, Andrew LUCKY, Victor RUSIN

Improved resourcing and execution of local budgets 36

Tetiana FASOLKO

Research the connections of national debt with the main
macroeconomic phenomena 47

Ruslana RUSKA

Simulation of the loan portfolio credit union based on dispersion unreturned loans 54

Lada SHIRINYAN

Peculiarities of microinsurance in African countries 63

WORLD ECONOMY

Yuliya MELNYK

The development of world art market: the regional dimension 69

ECONOMY OF AN ENTERPRISE AND PRODUCTION MANAGEMENT

Taras HAYDA

Information fundamentals of implementation of business intelligence for enterprises 77

Tamara POPOVYCH

Conceptual framework for designing effective cost management on quality:
microeconomic aspect 84

ACCOUNTING, ANALYSIS AND AUDITING

Maria KOZLOVA

Integrated research of higher order as the driving force behind the development of domestic science "accounting" 93

RETROSPECTIVE OF WORLD ECONOMIC THOUGHT

Tetyana VERGELES

Modification of the human model in theories of behavioral economics 102

Vyacheslav KOVALCHUK

"Wicked" good genius Thomas Malthus 112

SCIENTIFIC LIFE

Public Administration and Regional Policy in Central and Eastern Europe 118

Global imbalances: the world and Ukrainian Economy 137

CRITICISM AND BIBLIOGRAPHY

The research of modern economy of Ukraine in the context of its location between East and West 153

Modern study of national economy problems 155

Our authors 158

Annotation 160

Useful Information for the authors 162

УПРАВЛІННЯ НАЦІОНАЛЬНИМ ГОСПОДАРСТВОМ І РЕГІОНАЛЬНА ЕКОНОМІКА

Алла МЕЛЬНИК, Лілія ЛАВРІВ

ОЦІНКА ЕФЕКТИВНОСТІ І ВЗАЄМОУЗГОДЖЕННЯ ПРІОРИТЕТІВ РОЗВИТКУ РЕГІОНІВ У РАМКАХ ДЕРЖАВНОЇ РЕГІОНАЛЬНОЇ ПОЛІТИКИ. ДАНО ОЦІНКУ ЧИННОЇ ПРАКТИКИ ВИЗНАЧЕННЯ І ВЗАЄМОУЗГОДЖЕННЯ ПРІОРИТЕТІВ РОЗВИТКУ РЕГІОНІВ У КОНТЕКСТІ ЕФЕКТИВНОСТІ РЕАЛІЗАЦІЇ ДЕРЖАВНОЇ СТРАТЕГІЇ РЕГІОНАЛЬНОГО РОЗВИТКУ. РОЗРОБЛЕНО ПРОПОЗИЦІЇ ЩОДО УСУНЕННЯ ВИЯВЛЕНИХ НЕДОЛІКІВ.

Висвітлено концептуальні засади формування пріоритетів соціального і економічного розвитку регіонів у рамках державної регіональної політики. Дано оцінку чинної практики визначення і взаємоузгодження пріоритетів розвитку регіонів у контексті ефективності реалізації державної стратегії регіонального розвитку. Розроблено пропозиції щодо усунення виявлених недоліків.

Ключові слова: *розвиток регіонів, регіональна політика, пріоритети регіонального розвитку, стратегії регіонального розвитку.*

Прояви світової фінансової кризи, охопивши весь глобалізований простір, зачепили й середовище функціонування економіки України, а отже, виникла низка проблем, зокрема, пов'язаних із високою енергозатратністю та ресурсоемністю провідних галузей, значними структурними диспропорціями національної економіки та її низькою конкурентоспроможністю. Тому подальша трансформація економічної системи нашої країни, з одного боку, повинна будуватись на засадах врахування викликів ринкового середовища та адаптації до них загальнодержавної економічної політики, а з іншого боку, орієнтуватися на максимально ефективне використання наявного в країні на усіх рівнях потенціалу, що, у свою чергу, *актуалізує необхідність* науково обґрунтованого визначення та взаємоузгодження у системі державної регіональної політики пріоритетних напрямів розвитку окремих адміністративно-територіальних утворень як локомотивів економічного та соціального розвитку країни загалом.

Як свідчить *аналіз останніх досліджень і публікацій*, проблематика формування стратегічних пріоритетів регіонального розвитку знайшла відображення у працях багатьох вітчизняних науковців, зокрема, В. Є. Воротіна, Я. А. Жаліла, З. С. Варналія, В. С. Куйбіди, А. І. Мокія, С. О. Білої [1–5] та ін. Проте дискусійні питання щодо порядку визначення пріоритетів розвитку регіонів у рамках державної регіональної політики *залишаються відкритими*, що, у свою чергу, актуалізує необхідність вирішення означеної проблеми як у теоретичній, так і в практичній площинах.

Метою статті є висвітлення концептуальних засад формування пріоритетів соціального й економічного розвитку адміністративно-територіальних утворень в ієрархічній системі державної регіональної політики, їх оцінювання з позицій ефективності впровадження у практику і розроблення рекомендацій щодо раціоналізації.

Інституціоналізація пріоритетів державної регіональної політики України та її регіонів

на загальнодержавному рівні відбулась у 2006 р. із затвердженням відповідною постановою Кабінету Міністрів [6] Державної стратегії регіонального розвитку на період до 2015 року, основною метою якої стало створення умов для підвищення конкурентоспроможності регіонів, забезпечення їх сталого розвитку на сучасній технологічній основі, високої продуктивності виробництва й зайнятості населення. До стратегічних завдань державної політики регіонального розвитку України до 2015 р. зараховано: 1) підвищення конкурентоспроможності регіонів та зміцнення їх ресурсного потенціалу; 2) забезпечення розвитку людських ресурсів; 3) розвиток міжрегіонального співробітництва; 4) створення інституційних умов для регіонального розвитку [7]. У ході реалізації цих завдань були передбачені державні пріоритети щодо розвитку регіонів.

Як організаційний механізм реалізації Державної стратегії регіонального розвитку на період до 2015 року у документі окреслено особливості формування пріоритетів розвитку регіонів та їх узгодження із загальнодержавними пріоритетами регіонального розвитку. Зокрема, в даному контексті означено наступне:

– узгодження державних пріоритетів регіонального розвитку з регіональними пріоритетами було передбачено здійснювати на основі укладення угод щодо регіонального розвитку між Кабінетом Міністрів України та відповідними державними адміністраціями, в яких мають визначитися спільні заходи органів виконавчої влади й органів місцевого самоврядування з реалізації Державної стратегії регіонального розвитку та регіональних стратегій розвитку. Такі заходи повинні плануватись за результатами аналізу переваг регіону й виявлення структурних проблем, які негативно впливають на конкурентоспроможність й ефективне використання потенціалу регіону в процесі його розвитку;

– для забезпечення реалізації окремих пріоритетних напрямів, визначених Державною стратегією регіонального розвитку на період до 2015 року, повинні розроблятись та виконуватись державні цільові програми розвитку окремих регіонів як дієві інструменти державної регіональної політики, спрямовані не на загальну підтримку конкретних регіонів, а на цільове вирішення системних проблем;

– для узгодження довгострокових державних пріоритетів регіонального розвитку із стратегічними напрямками розвитку регіонів передбачене розроблення регіональних стратегій розвитку на період до 2015 р. та заходів щодо їх реалізації.

Слід визначити як позитив, що Постановою Кабінету Міністрів України “Про затвердження Державної стратегії регіонального розвитку на період до 2015 року” від 21. 07. 2006 р. (із змінами від 16. 05. 2007 р. та від 16. 11. 2011 р.) [6] було передбачено низку заходів, які повинні сприяти реалізації цієї Стратегії, зокрема:

– Рада Міністрів АР Крим, обласні, Київська та Севастопольська міські державні адміністрації повинні були у тримісячний термін розробити проекти відповідних регіональних стратегій розвитку та подати їх на розгляд відповідних рад. Такі стратегії на сьогодні розроблені та реалізуються практично у кожному регіоні, а в окремих з них вже відбулось їх уточнення на період до 2020 р. [8];

– Міністерство економічного розвитку і торгівлі України, разом з іншими центральними органами виконавчої влади, зобов’язані щорічно до 1 липня подавати Кабінетові Міністрів України план заходів щодо реалізації Державної стратегії регіонального розвитку в наступному році. У свою чергу, міністерства та інші центральні органи виконавчої влади, Рада Міністрів Автономної Республіки Крим, обласні та Київська і Севастопольська міські держадміністрації щороку до 25 лютого повинні подавати міністерству з питань економічної політики інформацію про хід виконання

плану заходів щодо реалізації цієї Стратегії, для її узагальнення та подання до 20 квітня Кабінетові Міністрів України. У контексті цієї практики набуло поширення розроблення Планів заходів з реалізації регіональних стратегій розвитку [9] і навіть Планів заходів з реалізації стратегій розвитку адміністративних районів [10];

– на Міністерство економічного розвитку і торгівлі України покладено завдання з координації діяльності центральних і місцевих органів виконавчої влади з розроблення та виконання планів заходів щодо реалізації Стратегії.

Також у рамках механізмів реалізації Державної стратегії регіонального розвитку на період до 2015 року були прописані заходи щодо її фінансового забезпечення. Зокрема, міністерства й інші центральні та місцеві органи виконавчої влади і органи місцевого самоврядування можуть розробляти відповідні державні цільові програми, регіональні програми й заходи, укладати угоди щодо регіонального розвитку, в яких передбачатимуться обсяги фінансування, і це буде підставою для врахування їх у державному та місцевих бюджетах на відповідний рік. З 2007 р. було передбачено запровадження механізму фінансування державних програм підтримки регіонального розвитку й галузей економіки відповідно до пріоритетів Стратегії.

Зазначене вище дає підстави стверджувати, що певні концептуальні передумови для реалізації пріоритетних напрямів розвитку регіонів у ході виконання Державної стратегії регіонального розвитку на період до 2015 року в Україні створені. Разом з тим, у ній не враховані деякі особливості сучасного стану регіоналізації економічного простору України. Регіональна мапа країни характеризується асиметрією економічного розвитку східних і західних регіонів, певною монофункціональністю економіки регіонів, появою центрів локалізації ділової активності, що є результатом глобалізації і неформальної регіоналізації. Дана концепція зорієнтована на політику вирівнювання, що в умовах непрозорості міжбюджетних відносин не дає очікуваного результату.

Зважаючи на те, що реалізація Державної стратегії регіонального розвитку на період до 2015 року, яку передбачалось здійснити у два етапи (1-ий етап – 2006–2008 рр., 2-ий етап – 2009–2015 рр.), перебуває на другому, завершальному етапі, на сьогодні можна дати їй певну оцінку. Критерієм оцінювання при цьому пропонуємо використати ступінь досягнення визначеної мети.

Так, Державною стратегією регіонального розвитку на період до 2015 року ставилось за мету: 1) зниження диспропорцій у соціальних показниках, у т. ч. заробітній платі та забезпеченні додержання державних соціальних гарантій; 2) збільшення обсягу інвестицій в основний капітал при одночасному зниженні диспропорції за цим показником; 3) створення умов для сталого розвитку регіонів в інтересах усієї країни, підвищення рівня життя населення, подолання бідності та безробіття, формування середнього класу; 4) забезпечення додержання визначених державних соціальних гарантій стосовно кожного громадянина, незалежно від місця його проживання; 5) подолання депресивного стану окремих територій, своєчасне і комплексне вирішення проблем охорони довкілля [7]. Разом з тим, аналіз даних офіційної статистичної звітності свідчить про наступне.

По-перше, зниження диспропорцій у соціальних показниках, зокрема щодо заробітної плати, досі є нереалізованою метою, оскільки в Україні диференціація регіонів за цим показником залишається значною: у 2010 р. при середньому значенні середньомісячної номінальної заробітної плати по країні 2 239 грн. найвищі її показники у м. Києві (3 431 грн.) та Донецькій області (2 549 грн.) перевищували відповідно у 2,1 та 1,5 разу її найнижчий показник по Тернопільській області (1 659 грн.). Аналогічно

відрізнялися за регіонами показники щодо середньомісячної номінальної заробітної плати працівників у динаміці 2006–2010 рр. (рис. 1).

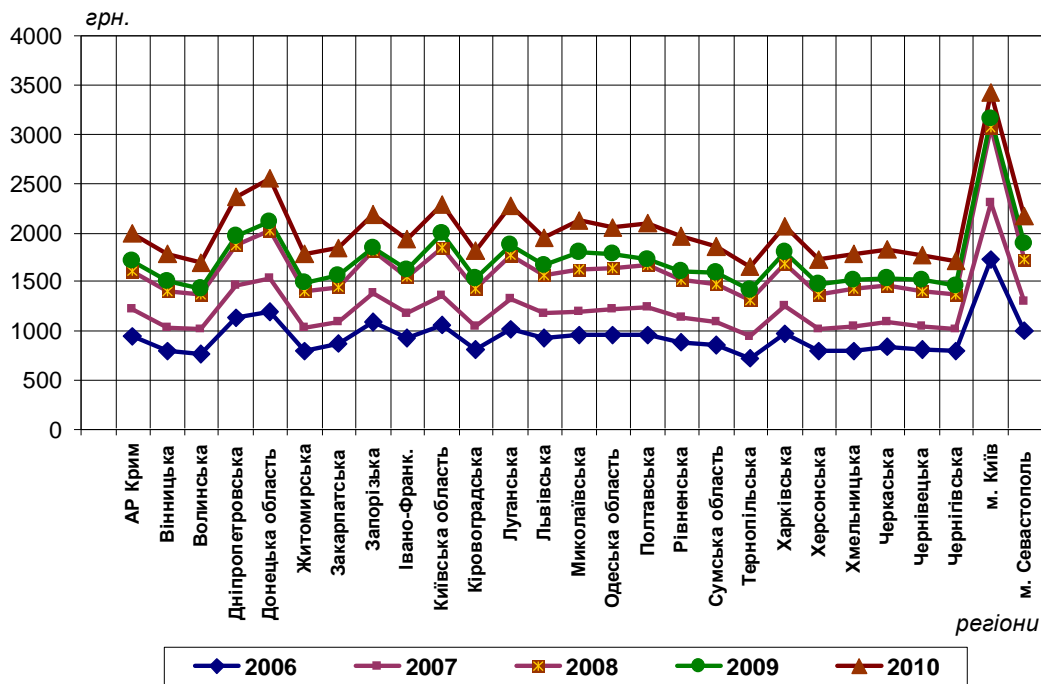

Рис. 1. Динаміка показників середньомісячної номінальної заробітної плати працівників за регіонами у 2006–2010 рр.

Примітка. Складено за даними [11, 392].

По-друге, очікуване збільшення обсягу інвестицій в основний капітал при одночасному зниженні диспропорції за цим показником так і не відбулось. Якщо у 2006–2008 рр. по країні спостерігалась позитивні тенденції в освоєнні інвестицій в основний капітал, то у 2009–2010 рр. за цим показником, навіть у фактичних цінах, вже відмічалась негативна динаміка (рис. 2).

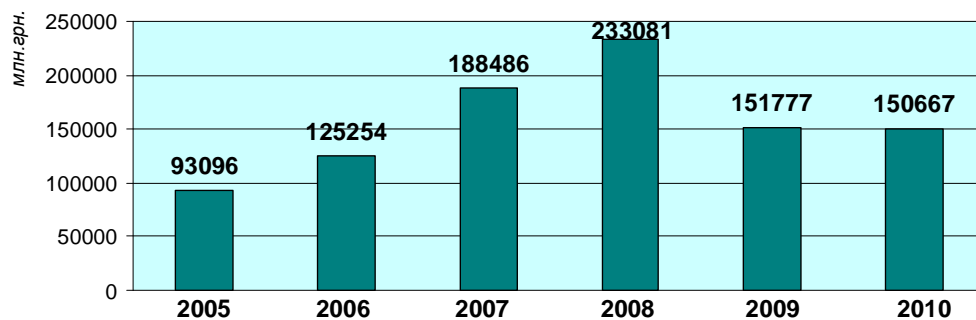

Рис. 2. Динаміка обсягів освоєння інвестицій в основний капітал в Україні у 2005–2010 рр. (у фактичних цінах)

Примітка. Складено за даними [11, 200].

Зниження обсягів освоєння інвестицій на капітальне будівництво, закупівлю нових машин, обладнання тощо (рис. 2) засвідчує відсутність належних передумов для здійснення ефективної структурної корекції національної економіки. Значна диференціація за цим показником у регіональному розрізі (табл. 1) дозволяє стверджувати, що у частині областей ситуація є більш критичною, ніж по Україні загалом. Тобто, попри очікування щодо зниження диспропорцій в освоєнні інвестицій в основний капітал, різниця між частками регіонів від загального показника як у 2005 р., так і у 2010 р. залишається значною (рис. 3).

Таблиця 1

Освоєння інвестицій в основний капітал у регіонах України у 2005–2010 рр.
(у фактичних цінах)

	2005	2006	2007	2008	2009	2010
Україна	93096	125254	188486	233081	151777	150667
АР Крим	3375	4684	7007	8655	5536	6781
Області:						
Вінницька	1693	2494	4136	4752	2670	3754
Волинська	1186	1839	2867	3489	2425	1740
Дніпропетровська	7792	10737	14874	18063	13254	12570
Донецька	9598	11728	16898	22136	12985	11072
Житомирська	1135	1546	2442	3646	2299	3019
Закарпатська	1115	2019	2642	3303	1915	2170
Запорізька	3299	3896	6407	7459	4650	7336
Івано-Франківська	1683	2620	4006	5950	3447	4262
Київська	4519	7032	12658	16921	9955	11263
Кіровоградська	1285	1777	2482	3048	2766	2440
Луганська	4346	5538	9754	9000	4378	4706
Львівська	4682	5875	8287	10799	6708	8061
Миколаївська	2534	3118	3699	4333	4022	3775
Одеська	5154	7339	10500	12484	9959	8009
Полтавська	3709	4760	6672	8840	7691	7317
Рівненська	1184	2144	2924	3672	2696	2316
Сумська	1441	1508	2435	3015	2185	2223
Тернопільська	890	1214	1979	2843	1428	2109
Харківська	5775	7957	12051	11819	8315	7302
Херсонська	1077	1503	2322	3929	2087	1684
Хмельницька	1461	2075	3135	4849	3471	2912
Черкаська	2046	3304	4236	5128	3040	2798
Чернівецька	755	1451	2332	3733	2602	1817
Чернігівська	1333	1520	2422	3053	1588	1756
Міста:						
Київ	19468	24858	38230	46574	28228	25882
Севастополь	544	718	1089	1588	1487	1653

Примітка. Наведено за даними [11, 201].

По-третє, базуючись на визначенні поняття сталого розвитку як "...соціально, економічно і екологічно збалансованого розвитку міських і сільських поселень, спрямованого на створення їх економічного потенціалу, повноцінного життєвого середовища для сучасного та наступних поколінь на основі раціонального використання ресурсів (природних, трудових, виробничих, науково-технічних, інтелектуальних тощо), технологічного переоснащення і реструктуризації підприємств, удосконалення соціальної, виробничої, транспортної, комунікаційно-інформаційної, інженерної,

екологічної інфраструктури, поліпшення умов проживання, відпочинку та оздоровлення, збереження та збагачення біологічного різноманіття та культурної спадщини [12]”, можна стверджувати, що на сьогодні національна економіка України та її регіональні підсистеми не вийшли на траєкторію сталого розвитку, оскільки системних зрушень, здатних забезпечити збалансований розвиток економічних, соціальних і екологічних складових вітчизняної економіки, не відбулось.

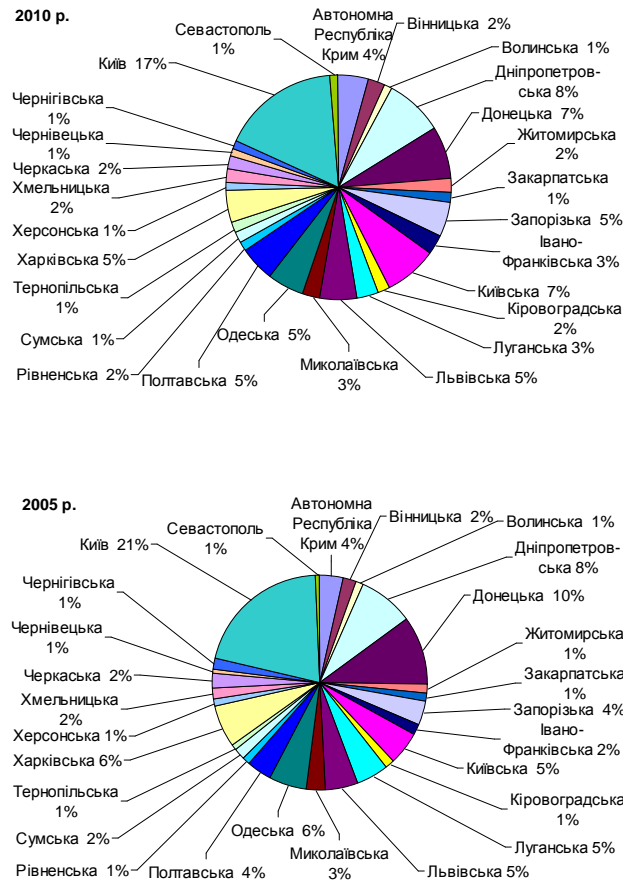

Рис. 3. Частки регіонів України в освоєнні інвестицій в основний капітал у 2005 та 2010 р.

Примітка. Складено за даними [11, 201].

Так, деяке покращення темпів зростання ВВП в Україні у 2005–2007 рр. (102,6%, 107,3% та 107,9% відповідно) було нестійким, і вже у 2008 р. темп знизився (102,3% проти 107,9% у 2007 р.), а у 2009 р. показник взагалі мав негативну динаміку (85,2%). Покращення ситуації у 2010 р. (темп зростання ВВП становив 104,2%) загалом не дозволяє стверджувати про наявність стабільного економічного розвитку в країні. Підтвердженням цього також є негативна у 2008 і 2009 р. динаміка показників промислового виробництва (94,8% та 78,1% відповідно), нестійка динаміка приросту

обсягів виробництва сільськогосподарської продукції, приросту інвестицій в основний капітал тощо (табл. 2). У 2009 р. мало місце зниження темпів приросту доходів населення та номінальної середньомісячної заробітної плати, що у поєднанні із збільшенням індексів цін на продукти харчування (особливо у 2008 р., коли індекс дорівнював 136,7%) та суттєвим піднесенням комунальних тарифів у 2009 р. (індекс їх приросту становив 125,5%) значно знизило купівельну спроможність населення (індекс реальної заробітної плати у 2009 р. знизився до 90,8%) та погіршило умови життя домогосподарств. А зростання індексу реальної середньомісячної заробітної плати у 2010 р. (до 110,2%) не було настільки суттєвим, щоб нівелювати негативні тенденції 2008–2009 рр. Отже, у країні щорічно зменшується кількість постійного населення (на 0,7% у 2005 р.; на 0,6% у 2006 р.; на 0,6% у 2007 р.; на 0,5% у 2008 р.; на 0,4% у 2009 р.; на 0,4% у 2010 р.), нестійкою залишається динаміка зайнятого та безробітного населення (табл. 2). Ці та інші фактори свідчать про погіршення якості життя населення і неналежне забезпечення соціальних стандартів у країні.

Таблиця 2

**Індекси основних соціально-економічних показників в Україні
у динаміці 2005–2010 рр.**

Показники	% до попереднього року					
	2005	2006	2007	2008	2009	2010
Валовий внутрішній продукт	102,6	107,3	107,9	102,3	85,2	104,2
Доходи населення	139,1	123,8	132,0	135,7	105,8	123,1
Продукція промисловості	103,1	106,2	107,6	94,8	78,1	111,2
Продукція сільського господарства	100,1	102,5	93,5	117,1	98,2	98,5
Інвестиції в основний капітал	101,9	119,0	129,8	97,4	58,5	99,4
Кількість постійного населення (на кінець року)	99,3	99,4	99,4	99,5	99,6	99,6
Кількість зайнятих	101,9	100,2	100,8	100,3	96,3	100,4
Кількість зареєстрованих безробітних (на кінець року)	89,8	86,2	84,6	131,5	62,9	102,5
Номінальна середньомісячна заробітна плата	136,7	129,2	129,7	133,7	105,5	120,0
Реальна середньомісячна заробітна плата	120,3	118,3	112,5	106,3	90,8	110,2
Індекси споживчих цін на продукти харчування	117,5	105,4	109,6	136,7	110,9	110,7
Індекси тарифів на житло, воду, електроенергію, газ та інші види палива	109,0	134,1	142,5	114,2	125,5	109,4

Примітка. Складено за даними [11, 27–73].

На фоні кризових проявів у соціальній та економічній сферах екологічній складовій розвитку національної економіки в Україні не приділяється належна увага. Так, при загалом зростаючих тенденціях щодо здійснення викидів у атмосферне повітря забруднюючих речовин обсяги капітальних інвестицій на капітальний ремонт засобів природоохоронного призначення мають тенденцію до зниження. Зокрема, такі викиди у 2010 р. становили 6678 тис. т проти 6442,9 тис. т у 2009 р., тобто збільшились на 3,6%, а обсяги капітальних інвестицій на охорону навколишнього природного середовища у 2010 р. знизились проти рівня 2009 р. на 56,2 млн. грн. (або на 10,1%) (рис. 4).

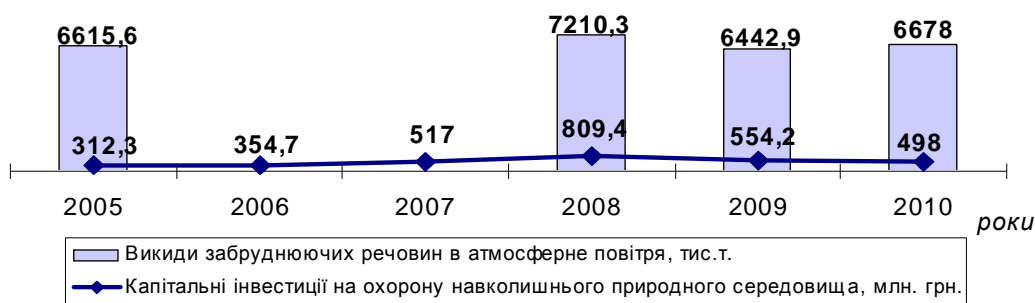

Рис. 4. Окремі показники з природокористування в Україні у динаміці 2005–2010 рр.

Примітка. Складено за даними [11, 513–525].

По-четверте, нереалізованою метою залишається й забезпечення додержання визначених державних соціальних гарантій стосовно кожного громадянина, незалежно від місця його проживання, оскільки диспропорції за показниками середнього розміру призначених місячних пенсій пенсіонерам в Україні у регіональному розрізі не знижуються: як у 2008 р. їх середній розмір був найвищим у м. Києві (983,75 грн.) і у Донецькій області (936,94 грн.) та найнижчим по Тернопільській області (602,90), так і в 2011 р. середній розмір призначених місячних пенсій був найвищим у м. Києві (1470,91 грн.) та в Донецькому регіоні (1378,80 грн.), а найнижчим – у Тернопільському регіоні (932,42 грн.) (табл. 3).

Таблиця 3

Зміна середнього розміру призначених місячних пенсій пенсіонерам¹, які перебувають на обліку в органах Пенсійного фонду, за регіонами України² у 2008–2011 рр. (за станом на початок року)

	2008	2009	2010	2011
Україна	751,38	898,36	999,02	1121,76
Автономна Республіка Крим	713,49	851,24	940,71	1053,07
Вінницька область	639,79	757,81	852,64	974,06
Волинська область	639,67	764,79	862,42	985,30
Дніпропетровська область	831,79	998,11	1096,35	1209,33
Донецька область	936,94	1131,83	1241,42	1378,80
Житомирська область	664,76	789,34	882,75	996,90
Закарпатська область	615,07	741,35	831,29	956,28
Запорізька область	784,00	937,57	1032,28	1149,62
Івано-Франківська область	650,25	779,41	876,83	1003,11
Київська область	743,26	884,98	985,57	1124,01
Кіровоградська область	676,24	801,74	891,11	1011,73
Луганська область	907,52	1087,25	1194,75	1328,09
Львівська область	677,64	810,87	907,77	1028,30
Миколаївська область	702,54	837,11	929,62	1045,53
Одеська область	708,00	843,75	939,32	1055,49
Полтавська область	720,72	855,60	951,78	1072,10
Рівненська область	640,03	765,50	867,21	990,87
Сумська область	684,26	809,62	904,23	1018,72

Продовження таблиці 3

Тернопільська область	602,90	715,03	810,79	932,42
Харківська область	739,80	875,14	972,89	1093,10
Херсонська область	677,97	802,31	890,02	1000,16
Хмельницька область	629,38	751,60	848,07	970,70
Черкаська область	680,81	804,87	896,58	1014,74
Чернівецька область	624,65	743,90	839,05	960,39
Чернігівська область	666,24	789,03	886,60	1003,44
м. Київ	983,75	1192,76	1340,59	1470,91
м. Севастополь	799,49	961,72	1061,87	1182,27

Примітки:

¹за винятком пенсіонерів, звільнених з лав МО, МВС, МНС, СБУ, ДПА, Державного департаменту з питань виконання покарань;

²складено на основі [13, 164].

По-п'яте, не дали очікуваних результатів заходи з подолання депресивного стану окремих територій в інтересах національної економіки. Так, у 2009 р. у всіх регіонах відбувся спад за показниками валового регіонального продукту, що загалом призвело до зниження значення ВВП по Україні, а покращення ситуації у 2010 р. відносно стану 2009 р., що мало місце в окремих регіонах, не було настільки суттєвим, щоб вийти на рівень попередніх років. Крім того, залишається негативною динаміка зростання валового регіонального продукту у Волинській (98,9%), Івано-Франківській (98,3%), Сумській (97,9%), Тернопільській (97,9%), Харківській (99,9%), Хмельницькій (99,8%), Чернівецькій (99,4%), Чернігівській (98,8%) областях (табл. 4).

Таблиця 4

Індекси фізичного обсягу валового регіонального продукту у 2005–2010 рр.
(у цінах попереднього року, %)

	2005	2006	2007	2008	2009	2010
Україна	102,7	107,3	107,9	102,3	85,2	104,2
АР Крим	104,0	106,?	109,0	106,6	90,7	105,8
<i>Області:</i>						
Вінницька	105,3	106,2	103,4	105,1	90,1	102,9
Волинська	103,7	103,5	112,1	106,1	86,0	98,9
Дніпропетровська	107,3	108,0	105,3	97,3	83,5	106,6
Донецька	97,1	108,3	104,6	97,1	81,6	111,8
Житомирська	101,1	103,6	105,1	104,2	88,9	111,0
Закарпатська	98,5	106,6	108,2	103,9	82,1	108,2
Запорізька	104,6	106,1	108,5	101,3	78,9	103,6
Івано-Франківська	105,9	102,5	100,8	97,5	89,3	98,3
Київська	107,3	108,8	105,9	104,4	89,2	105,5
Кіровоградська	102,4	105,1	97,9	113,7	85,8	105,0
Луганська	100,3	104,3	105,2	98,9	86,7	104,2
Львівська	98,1	108,3	105,8	100,7	88,3	101,7
Миколаївська	100,1	107,1	99,5	106,9	92,5	102,1
Одеська	99,6	103,5	106,3	111,9	86,8	102,8
Полтавська	99,2	108,2	105,8	94,9	86,8	110,4
Рівненська	102,1	106,9	104,5	99,5	86,5	106,1
Сумська	104,4	103,4	103,4	103,6	88,7	97,9
Тернопільська	102,5	110,3	108,3	105,1	94,5	97,9
Харківська	104,8	107,5	107,2	102,1	86,3	99,9
Херсонська	99,2	104,0	100,4	109,8	93,0	101,6

Продовження таблиці 4

Хмельницька	103,9	104,2	104,0	99,9	90,6	99,8
Черкаська	107,0	105,6	106,5	114,9	85,5	107,4
Чернівецька	101,5	105,5	108,3	105,4	88,6	99,4
Чернігівська	100,1	103,4	106,5	102,3	89,6	98,8
Міста:						
Київ	105,8	110,7	119,7	104,4	81,7	101,3
Севастополь	100,9	116,3	106,6	106,9	89,6	109,3

Примітка. Наведено за даними [11, 50].

Таким чином, можна констатувати, що ситуація в регіонах на сьогодні не є сприятливою з точки зору забезпечення сталого розвитку економіки країни. Як свідчать результати проведеного аналізу, на початку другого етапу реалізації Державної стратегії регіонального розвитку на період до 2015 року, замість очікуваних позитивних процесів регіональні та національна економіки переживали низку кризових явищ й не володіли дієвими механізмами, здатними забезпечити їх проектований розвиток і подолання міжрегіональних диспропорцій, та виявились неспроможними уникнути загроз зовнішнього середовища (або нівелювати їх вплив). Такі важливі завдання Стратегії, як забезпечення динамічного збалансованого розвитку країни загалом, наближення рівня життя до європейських стандартів та створення умов для посилення економічної активності в усіх регіонах країни, що могло б сприяти поступовому пом'якшенню міжрегіональних диспропорцій, зменшенню ризиків утворення депресивних територій і захистити суспільство від значних витрат на відновлення належних умов їх життєдіяльності, на даний час залишаються нереалізованими.

Отже, механізми, спрямовані на реалізацію Державної стратегії регіонального розвитку на період до 2015 року, виявились недостатньо результативними. На наш погляд, однією із вагомих причин, яка призвела до цього, є недосконалість визначення пріоритетів розвитку регіонів, що в умовах обмеженості ресурсів й структурного дисбалансу не дозволило забезпечити очікувані темпи їх економічного розвитку.

У цьому контексті доцільно зазначити, що у світовій практиці сформовано два концептуально відмінних підходи щодо визначення пріоритетів державної регіональної політики: перший ґрунтується на використанні традиційної моделі регіональної політики, згідно з якою усунення диспропорцій регіонального розвитку здійснюється через державну підтримку підприємств різних галузей у депресивних регіонах й відповідно держава визначає пріоритети розвитку регіонів; другий здійснюється у рамках сучасної моделі регіональної політики, що ставить за мету ефективне використання потенціалу різних регіонів і районів в умовах ринкової конкуренції й відкритого зовнішнього середовища, а отже, і самостійне визначення регіонами пріоритетів у процесі розвитку їх бізнес-можливостей та налагодження економічних зв'язків з іншими регіонами [14]. Проте вітчизняна регіональна політика все ще тяжіє до першої, традиційної, моделі, яка на сьогодні піддається критиці. Підставами для такого твердження є наступне.

З одного боку, пріоритети розвитку регіонів в Україні, згідно з положеннями Державної стратегії регіонального розвитку на період до 2015 року [7], Закону України "Про стимулювання розвитку регіонів" [15], Методичних рекомендацій щодо формування регіональних стратегій розвитку [16], повинні формуватися самими регіонами на базі детального аналізу їх потенціалу. Відповідно до цього та у рамках спільного цілеорієнтиру – Державної стратегії регіонального розвитку на період до 2015 року, в кожному регіоні мають розроблятися регіональні стратегії розвитку, а спільні заходи

щодо їх реалізації повинні визначатися угодами між Кабінетом Міністрів України й органами місцевого самоврядування. Такий підхід, на наш погляд, мав би мати великі перспективи для ефективної реалізації потенціалу регіонів і забезпечення їх конкурентоспроможності, що могло б відповідати засадам сучасної моделі регіональної політики.

Проте, з іншого боку, у стратегічному документі зазначається: "...Угоди щодо регіонального розвитку укладатимуться між Урядом та органами місцевого самоврядування відповідно до державних пріоритетів розвитку регіонів, визначених у додатку 1 [7]". Це може означати, що відхилення від визначених у додатку до Державної стратегії регіонального розвитку на період до 2015 року пріоритетів унеможлиблює укладення зазначених угод і фінансування відповідних заходів. Водночас механізм централізованого формування пріоритетів розвитку усіх регіонів у документі не прописаний й не підкріплений належним аналізом. Тому, виходячи із внутрішнього бачення представниками територіальних громад особливостей розвитку свого регіону, окреслені пріоритети часто потребують коригування. І якщо посадові особи облдержадміністрацій, відповідальні за розробку регіональної стратегії розвитку перед центральними органами виконавчої влади та Кабінетом Міністрів України, не знаходять компромісного рішення щодо перегляду означених пріоритетів, а наполягають на неухильному взятті їх за основу стратегічного регіонального плану, такий документ не знайде підтримки у громадськості та бізнес-структур, викликатиме суперечності в їх інтересах та ускладнить подальшу реалізацію стратегії у регіоні. Така процедура формування пріоритетів регіонального розвитку, у свою чергу, не дозволяє об'єктивно врахувати пріоритети розвитку адміністративних районів та базових адміністративно-територіальних одиниць. Підтвердженням зазначеного є те, що на кінець 2011 р. в Україні було укладено лише 7 угод щодо регіонального розвитку (у Донецькій, Львівській, Волинській, Вінницькій, Івано-Франківській, Херсонській, Сумській областях). При цьому кошти на їх реалізацію окремо не були виділені [17, 14].

Через обмеженість можливостей щодо бюджетного фінансування та домінування практики централізованого визначення пріоритетів регіонального розвитку низка стратегічних завдань залишається нереалізованою. Проте така ситуація є типовою для вітчизняної практики. Сформовані на цій основі стратегії повноцінно не використовуються і не відіграють своєї важливої ролі в управлінні розвитком регіону, відповідно, економічне становище регіонів не покращується.

Отже, результати наукових розвідок свідчать, що в основі визначення пріоритетів розвитку регіонів на сьогодні закладена традиційна модель регіональної політики, що, у свою чергу, не дозволяє регіонам ефективно реалізувати свій потенціал та адаптуватись до змін у висококонкурентному середовищі. Очікування, покладені на централізоване управління в рамках загальнодержавної регіональної політики, як показав проведений аналіз, досі не виправдались. Державна стратегія регіонального розвитку не стала дієвим інструментом в управлінні розвитком регіонів з боку держави, а ініціатива інших стейкхолдерів зведена до мінімуму.

Означений перелік проблем засвідчує необхідність зміни підходів до формування пріоритетів розвитку адміністративно-територіальних утворень в Україні. Така спроба вже мала місце при розробленні проекту нової державної регіональної політики [2], однак не знайшла належної практичної реалізації. Загалом, підтримуючи парадигму нової регіональної політики, що ґрунтується на засадах регіонального саморозвитку, вважаємо, що дієвими інструментами в її реалізації повинні стати насамперед

стратегічні плани і стратегії розвитку адміністративно-територіальних одиниць, взаємопов'язані у цілісну систему, в якій стратегічні пріоритети села, селища, міста, адміністративного району, регіону та країни не протистоять одні одним (через складність розвитку їх систем), а взаємодоповнюються.

Аналіз керівних документів, що концептуально визначають механізми регіональної політики, свідчить, що в них не напрацьована чітка критеріальна база щодо діагностики і реформування структури економіки того чи іншого регіону, вибору методик оцінки структурних зрушень, індикаторів моніторингу результативності програм структурного реформування залежно від визначених цілей. У контексті сучасної проблематики розвитку регіонів України основними критеріями могли б стати: критерії формування соціальноорієнтованої економіки (досягнення соціальних стандартів); критерії економічної безпеки регіонів; критерії зниження ресурсоємності валового регіонального продукту (що особливо актуально для східних регіонів України); критерії, пов'язані з викликами глобалізації, участю України у міжнародних економічних відносинах, підвищенням конкурентоспроможності регіонів; критерії збалансованого розвитку регіонів.

Не применшуючи ваги такого важливого документа, як Державна стратегія регіонального розвитку на період до 2015 року, що має виступати орієнтиром для усіх регіонів, інтереси яких не завжди збігаються, вважаємо, що на сьогодні він потребує певних уточнень, зокрема в частині формулювання пріоритетів розвитку регіонів, надаючи останнім можливість проявити власну ініціативу у реалізації потенційних можливостей свого розвитку.

Для узгодження пріоритетів державної регіональної політики та пріоритетних напрямів розвитку регіонів представникам органів влади необхідно відійти від традиційних управлінських підходів, на засадах партнерства із територіальними громадами та місцевим бізнесом визначати орієнтири місцевого і регіонального розвитку. Таким чином, місцеві спільноти будуть більше зацікавлені в ефективній реалізації бізнес-можливостей на їх території, надаватимуть всебічну підтримку органам влади та контролюватимуть ефективність усіх цих процесів. Державна регіональна політика зі свого боку має бути спрямована на удосконалення інституційного середовища, пов'язаного із формуванням у регіонах економіки знань (вирішення проблем захисту прав інтелектуальної власності, розвитку на інноваційній основі освіти та науки, створення економічних стимулів для посилення інноваційної активності підприємств тощо), що може стати предметом *подальших наукових розвідок*.

Література

1. Воронін В. Є. *Державне управління регіональним розвитком України : моногр. / [Воронін В. Є., Жаліло Я. А., Біла С. О. та ін.] ; за заг. ред. В. Є. Вороніна, Я. А. Жаліла / Національний інститут стратегічних досліджень. – К., 2010. – 288 с.*
2. Куйбіда В. С. *Нова державна регіональна політика в Україні : зб. наук.-аналіт. матеріалів, нормат.-прав. актів та навч.-метод. док. у галузі регіон. розв. / [Куйбіда В. С., Іщенко О. М., Ткачук А. Ф., Толкованов В. В. та ін.] ; за заг. ред. В. С. Куйбіди. – К. : Крамар, 2009. – 232 с.*
3. Варналій З. С. *Державна регіональна політика України: особливості та стратегічні пріоритети : моногр. / [Варналій З. С., Бабінова О. О., Бойко-Бойчук О. В. та ін.] ; за ред. З. С. Варналія. – К. : НІСД, 2007. – 768 с.*

4. Варналій З. С. *Регіони України: проблеми та пріоритети соціально-економічного розвитку* : моногр. / [Варналій З. С, Мокій А. І., Новікова О. Ф. та ін.] ; за ред. З. С. Варналія. – К. : Знання України, 2005. – 498 с.
5. Жаліло Я. А. *Тактичні пріоритети та стратегічні орієнтири економіки України: аналіт. доп.* / [Жаліло Я. А., Бабанін О. С., Белінська Я. В. та ін.] / Національний інститут стратегічних досліджень – К., 2008. – 28 с.
6. Про затвердження Державної стратегії регіонального розвитку на період до 2015 року : Постанова Кабінету Міністрів України від 21 липня 2006 р. № 1001 (із змінами, внесеними згідно з Постановами КМУ № 750 від 16.05.2007 р.; № 1190 від 16.11.2011р.) [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?page=1&nreg=1001-2006-%EF>.
7. Державна стратегія регіонального розвитку на період до 2015 року [чинна від 2006-21-07] [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.liga.kiev.ua>. (Нормативний документ Кабінету Міністрів України. Стратегія).
8. Стратегія економічного та соціального розвитку Одеської області до 2020 року : [проект]. – Одеса, 2011.
9. План заходів з реалізації у 2012–2015 роках Стратегії розвитку Тернопільської області на період до 2015 року : затверджено розпорядженням голови Тернопільської облдержадміністрації №49/01 від 5 травня 2011 р.
10. План заходів з реалізації у 2011 році Стратегії економічного і соціального розвитку Надвірнянського району до 2015 року : затверджено розпорядженням голови Надвірнянської райдержадміністрації від 25 квітня 2011 р.
11. Статистичний щорічник України за 2010 рік ; за ред. О. Г. Осауленка / Державна служба статистики України. – К. : ТзОВ “Август Трейд”, 2011. – 559 с.
12. Про Концепцію сталого розвитку населених пунктів : Постанова Верховної Ради України № 1395-14 від 24.12.1999 р. // Офіційний вісник України. – 2000. – № 1. – С. 29.
13. Соціальні індикатори рівня життя населення / Головне управління статистики у Тернопільській області. – Тернопіль, 2011. – 200 с.
14. Марку Ж. Консолідований експертний звіт щодо нової концепції державної регіональної політики / Ж. Марку, П. Хілдріт // Нова державна регіональна політика в Україні ; під ред. В. С. Куйбіди. – К. : Крамар, 2009. – С. 41.
15. Про стимулювання розвитку регіонів : Закон України від 08.09.2005 р. // Відомості Верховної Ради України. – 2005. – № 51. – Ст. 548 ; 2006. – № 9, № 10–11. – С. 96).
16. Методичні рекомендації щодо формування регіональних стратегій розвитку: затверджені наказом Міністерства економіки та з питань європейської інтеграції від 29.07.2002 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.uara-dlc.org.ua/ukrmisto/N8-1.htm>.
17. Бутко М. Державна регіональна політика в умовах поглиблення просторової асиметрії / М. Бутко, О. Хомик // Вісник Тернопільського національного економічного університету. – 2012. – № 3. – С. 7–16.

Редакція отримала матеріал 24 вересня 2012 р.

М. БОЙКО, Г. МИХАЛІЙЧЕНКО

ЄЄАЊОАДЕ ВЕ ²І І Î ААÖ²ÉÍ À ÈÎ Î Î Î Í ÁÍ ÒÀ ÅÊÎ Í Î Î ²×Í Î ÁÎ ÐÎ ÇÆЕОЕО ÐÄÄ²Í Í ²А

Викладено теоретичні та методичні аспекти формування кластерів як інноваційної компоненти економічного розвитку регіонів. Аналітично опрацьовано передумови формування кластерів на регіональному рівні. Запропоновано структурно-логічну схему процесу розвитку господарських комплексів регіону на основі формування кластерів.

Ключові слова: *кластери, регіон, інноваційна компонента, конкурентоспроможність, причинно-наслідкові зв'язки, бізнес-клімат.*

У сучасних умовах українська економіка потребує інтеграції у світовий економічний простір, і від того, яким конкурентним статусом буде володіти національна економіка, залежать місце і роль України у глобальній економічній системі. Тому визначальним фактором рейтингової динаміки як внутрішньої, так і зовнішньої конкурентоспроможності країни є розвиток інвестиційно-інноваційного потенціалу регіонів. У цьому контексті доречно зазначити, що для забезпечення стабільного зростання економіки регіонів актуальним є формування інноваційних механізмів економічної інтеграції та інтерференції, які спроможні забезпечити досягнення мультиплікативних і синергетичних ефектів. Однією з форм подібної інтерференції через формування просторової організації продуктивних сил є створення та розвиток економічних кластерів в ареалі окремого регіону. Ця трансформація зумовлює низку системних суспільно-економічних змін як у глобальному, так і регіональному вимірах та привертає увагу науковців і практиків до вирішення проблем активізації економічного розвитку регіональних ринкових систем на засадах самоорганізації та нелінійних управлінських зв'язків. Нині реалізація регіональної політики залежить від розуміння інноваційних форм регіонального економічного розвитку у форматі органічного поєднання та взаємозв'язку функціонально-просторових і галузево-регіональних складових розвитку територій. Ефективність використання економічного потенціалу, зосередженого на певній території, залежить від оптимального поєднання його складових елементів, що задіяні у господарському обігу. У цій ситуації регіонам необхідно створювати умови для реалізації їхнього ресурсного потенціалу, враховуючи при цьому економічні, історичні та соціокультурні тенденції розвитку їх територій. Виходячи з наведеного, можна вказати на *актуальність* дослідження кластерів як інноваційної компоненти економічного розвитку регіонів.

За останні роки регіональна проблема стала однією з найбільш актуальних проблем суспільного розвитку. Праці *вітчизняних і зарубіжних вчених* О. І. Амоші, В. М. Геєця, Є. Дахмена, М. І. Долішнього, С. І. Дорогунцова, В. К. Євдокименка, Є. Лімера, А. А. Мазаракі, В. І. Мацоли, М. Портера, Т. І. Ткаченко, М. Тодаро, П. Фішера, І. М. Школи, М. Г. Чумаченка, В. І. Чужикова та інших науковців є вагомим внеском у теорію регіонального розвитку й економіко-правового забезпечення функціонування господарських комплексів регіонів.

Критичний аналіз праць науковців, присвячених питанням формування регіональних кластерів, дозволяє констатувати, що нині особливої актуальності набуває необхідність вирішення проблеми щодо формування нових методологічних підходів до формування кластерної системи регіонів. Це насамперед зумовлено тим, що існує ряд характерних особливостей, які у стратегічній перспективі слід розглядати як позитивні для більшості українських територій. По-перше, формування та розвиток регіональних кластерів оцінюється як важлива конкурентна перевага сучасної економіки, що забезпечує синергетичний ефект. По-друге, регіони, які в силу тих чи інших причин є менш розвиненими, як правило, мають додаткові переваги з позиції розвитку нових економічних відносин [1]. По-третє, зважаючи на те, що регіони країни володіють різною конкурентоспроможністю, в окремих секторах економіки завдання вирівнювання можливостей їх інноваційного розвитку та використання наявного трудового і фінансового потенціалу є пріоритетними для цих регіонів.

Таким чином, метою цієї наукової статті є дослідження особливостей формування кластерів як інноваційної компоненти розвитку регіонів та обґрунтування їх функціональної значимості для формування туристичної регіональної системи.

Зміни в економіці, що супроводжуються трансформацією попиту та пропозиції, зумовлюють агресивні конкурентні умови, які змінюють загальний вектор конкуренції і спричиняють створення територіально-галузевих й інтеграційних об'єднань. Гнучкі альянси, взаємний обмін новітніми науково-технічними досягненнями і ноу-хау збагачують конкурентів-партнерів та підсилюють конкурентоспроможність регіонального ринку. Особливої уваги заслуговують різні форми об'єднання (групування) підприємств у сфері туристичних послуг, що залучають до інвестиційно-привабливих регіонів кошти для розвитку туристичної інфраструктури.

Характерним прикладом територіальних інтеграційних об'єднань у регіонах є кластери, які формуються завдяки сконцентрованим за географічною ознакою групам взаємозалежних стратегічних економічних суб'єктів, спеціалізованих постачальників, а також пов'язаних з їх діяльністю підприємств, що конкурують, але, разом із тим, проводять узгоджувальну політику щодо задоволення потреб цільових споживачів [2]. Визначені таким чином кластери є регіональними інноваційними системами.

Досвід функціонування кластерних утворень в економічно розвинених країнах¹ свідчить, що досліджувана форма виробничих зв'язків стала основою для відтворення господарських комплексів регіонів, оскільки:

- підвищується рівень ефективності господарської діяльності підприємств, що об'єднані в кластер;
- створюються можливості для інноваційного і виробничого розвитку учасників кластера;
- стимулюється розвиток регіонального бізнесу, який підтримує інновації.

Причинно-наслідкові зв'язки процесу розвитку регіонального господарського комплексу на основі кластерного підходу візуалізовано на рис. 1.

Що стосується сфери туризму, то, крім географічної концентрації як поширеної форми територіальної єдності суб'єктів господарської діяльності (за М. Портером, С. Нордіном, А. Александровою, Д. Стеченко та ін. [3, 4]), виділяють такі види кластерів: за видами туризму (за Т. Ткаченко [5]); за проектною (програмною) спільністю проектів (концептуальний підхід щодо формування структури туристичного кластеру, розроблений MPRA

¹ Йдеться про європейські країни, в яких кластерний підхід є важливою складовою економічної політики. Зокрема, це Нідерланди, Данія, Фінляндія, Великобританія, Франція, Швеція, Ірландія, Словенія.

(Munich Personal RePEc Archive) [6]); за галузевою специфікою (за О. Бунаковим [7]).

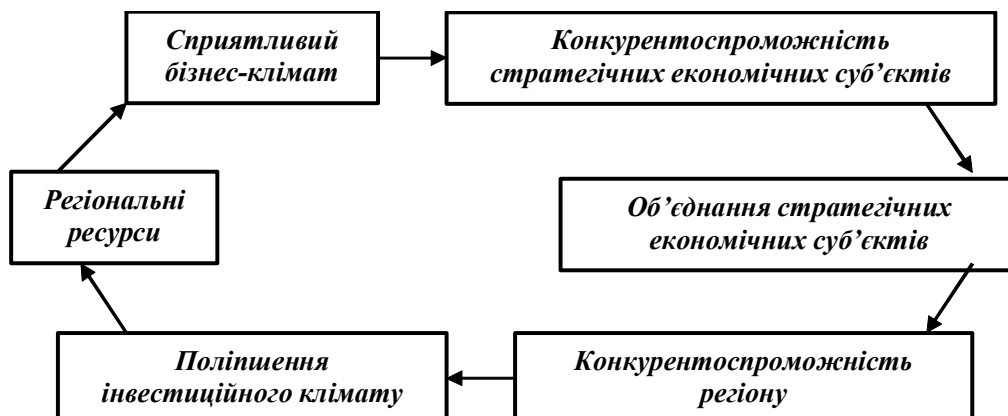

Рис. 1. Формування причинно-наслідкових зв'язків процесу розвитку господарського комплексу регіону на основі кластерного підходу

Дану класифікацію можна доповнити такими видами кластерів, як: інноваційні, тобто засновані на основі залучення інноваційних технологій і результатів наукової діяльності у бізнес-процес формування туристичного продукту; транспортно-логістичні, які відображають сукупність інфраструктурних об'єктів, що спеціалізуються на супроводі і доставці пасажирів. Транспортно-логістичні кластери розвиваються в регіонах, що мають істотний транзитний потенціал та потенціал для концентрації матеріальних, фінансових, інформаційних чи інших потоків.

Поєднуючи ознаки кластеризації у туризмі, зазначимо, що кластери повинні створюватися на основі сукупних туристичних активів регіону, оскільки процес формування і реалізації туристичних продуктів забезпечують суб'єкти діяльності різних видів економічної діяльності, які прямо та опосередковано пов'язані з обслуговуванням туристів. Одним із прикладів формування туристичного кластеру є туристичний маршрут, який, маючи спроектовану програму та визначений термін для надання комплексу послуг, повинен забезпечити функціональний зв'язок всіх учасників процесу в єдиній обслуговуючій системі.

З огляду на вищевикладене можна дійти висновку, що для економічного розвитку господарського комплексу регіону важливим є усвідомлення того, що в сучасних економічних умовах не стільки важливі ресурси, якими володіє регіон, скільки важлива здатність місцевої влади та підприємницьких структур адаптувати регіональні ресурси для формування кластера. Як відомо із класичної економічної теорії, головною перешкодою для конкуренції є не поточна монополізація ринку, а високі бар'єри входження на ринок. Переважно це адміністративні бар'єри, створені регіональною владою, тому визначальну роль у процесі розвитку господарського комплексу регіону на основі кластерного підходу відіграють державні структури, створюючи сприятливий бізнес-клімат у регіоні. У цьому контексті доцільно навести твердження одного із фундаторів кластерної теорії М. Портера, що саме сприятливий бізнес-клімат є основою конкурентоспроможності регіону [3]. При цьому термін "бізнес-клімат регіону" – це комплексне поняття, яке відображає наявність сукупності таких умов: 1) регіональний

капітал (ресурси), його якість й ступінь спеціалізації; 2) умови для конкуренції та стратегічного розвитку суб'єктів підприємницької діяльності; 3) умови для формування попиту і пропозиції; 4) пов'язані між собою або підтримуючі галузі.

Досліджуючи теоретичні та методичні аспекти формування кластерів як інноваційної компоненти регіонального розвитку можемо констатувати, що вирішення цього стратегічного завдання насамперед полягає у створенні сприятливих умов для розвитку регіонального бізнесу і може розглядатися крізь призму кластерного підходу на основі обґрунтованої стратегії регіональної політики. Стратегічними цілями регіональної політики повинні стати: узгодження інтересів держави й окремих регіонів; розв'язання проблем територіального устрою; переведення необхідних для розвитку регіонів управлінських функцій на локальний рівень; створення сприятливих умов для розширення економічних можливостей розвитку регіонів; забезпечення стабільності розвитку кожної територіальної ланки господарської системи.

Для того, щоб розробити дієві заходи для розвитку господарських комплексів регіону на основі кластерної концепції, необхідно визначити галузі, які мають найкращі умови для створення кластера. Зазначений процес передбачає певні етапи роботи, при цьому кожний з наступних етапів може слугувати "фільтром" для скорочення кількості досліджуваних галузей.

1-ий етап – співвідношення продуктивності праці (PCR_i^j) й концентрації робочої сили (ECR_i^j) в регіоні. Ці показники є достатньо інформативними, оскільки дозволяють визначити, яке значення має той або інший вид економічної діяльності для регіону порівняно з національною економікою з позиції продуктивності праці й концентрації робочої сили. Порядок розрахунку показників наведений нижче [3].

$$PCR_i^j = \frac{P_i^j / \sum P^j}{\sum P_i / \sum P}, \quad (1)$$

де P_i^j – виробництво певного виду товарів або надання послуг (коефіцієнт i) у регіоні (коефіцієнт j);

P^j – загальний обсяг товарів, що виробляються / наданих послуг у регіоні;

P_i – загальний обсяг певного виду товарів або наданих послуг в Україні;

P – загальний обсяг товарів, що виробляються / наданих послуг в Україні;

$$ECR_i^j = \frac{E_i^j / \sum E_i^j}{\sum_j E_i^j / \sum_{i,j} E_i^j} \quad (2)$$

де E_i^j – кількість працюючих у певній галузі (коефіцієнт i) у регіоні (коефіцієнт j);

E_j – загальна зайнятість населення у регіоні;

E_i – загальна зайнятість населення у певній галузі по Україні;

E – загальна зайнятість населення по Україні.

Отримані показники доцільно відобразити у відповідній системі координат (рис.2), яка дозволить охарактеризувати потенціал регіонів щодо поширення кластерних ініціатив.

Аналізуючи квадранти побудованої діаграми, доцільно зазначити, що більш ефективні галузі розташовуються вище прямої $ECR=PCR$ (де приріст частки виробництва галузей вищий, ніж приріст кількості працюючих у галузях певного регіону).

Перший квадрант (I) формують галузі, що важливі для економічного розвитку регіону, оскільки показник продуктивності і кількості зайнятого населення у них вищий, ніж загалом в економіці. *Другий квадрант (II)* об'єднує галузі, в яких рівень концентрації виробництва вищий, ніж загалом по країні, але рівень концентрації робочої сили нижчий. Відповідно галузі є привабливими для створення кластерів. *Третій квадрант(III)* включає менш важливі для регіону галузі з позиції концентрації робочої сили й виробництва. Формування кластерів у таких секторах потребуватиме значних зусиль для розвитку, вони менш привабливі та недостатньо підготовлені до кластеризації. *Четвертий квадрант (IV)* формують галузі, в яких спостерігається концентрація робочої сили, що зумовлює їх соціальну значимість для розвитку регіону.

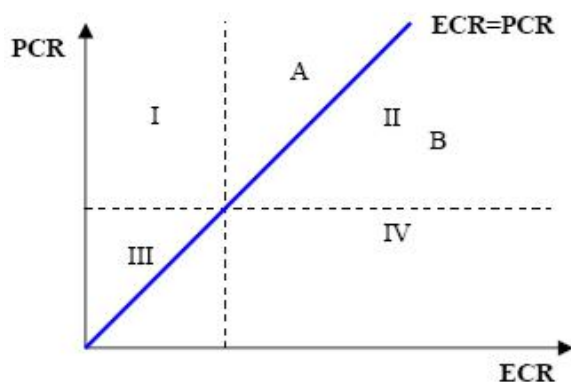

Рис. 2. Співвідношення ECR/PCR галузей регіону

На основі наведених міркувань можна дійти висновку, що привабливими для формування кластерів є галузі, розташовані в першому та другому квадрантах діаграми. При цьому слід зазначити, що пріоритетними серед них є галузі, сконцентровані у частинах "А" та "В" другого квадранта, непривабливими – у четвертому та найбільш непривабливими – у третьому квадрантах діаграми.

2-ий етап – оцінка привабливості та потенціалу регіональних умов для формування кластера. Робота на цьому етапі передбачає моделювання карти ресурсів, аналіз якої дозволить визначити рівень розвитку конкретної галузі та оцінити наявні ресурси.

Основою для зазначеного процесу слугує ланцюг доданої вартості (ЛДВ), який відтворює всі етапи додавання вартості на товар\послугу. Карта ресурсів оцінює наявність і ступінь представлення кожного фактора (робоча сила, сировина, технології, інфраструктура тощо), а також кількість підприємств у кожному сегменті ЛДВ. Показником, який відображає наявність ресурсів для формування кластерів, може слугувати так зване коло Харві¹. На рис. 3 наведено приклад побудови карти ресурсів для оцінки привабливості та потенціалу формування туристичного кластера.

¹ Коло може бути порожнім (це візуально відображає відсутність або наявність у дуже невеликій кількості й/або дуже низьку якість ресурсів); зафарбоване на чверть, половину, три чверті або повністю (ресурсів достатньо, вони високої якості).

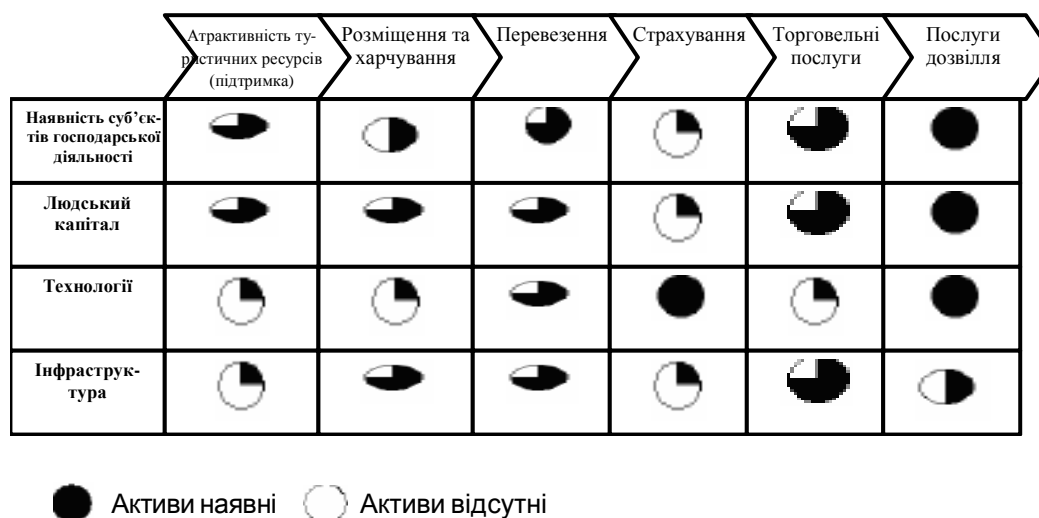

Рис. 3. Приклад моделювання карти ресурсів для формування кластера в туризмі [5]

3-й етап – оцінка привабливості регіонального ринку щодо формування кластерів.

Основними завданнями цього етапу роботи є: статистична оцінка світового, вітчизняного й регіонального ринків; моніторинг динаміки розвитку регіонального ринку за останні 5 – 10 років; прогноз розвитку регіонального ринку на найближчі 5 – 10 років; аналіз постачальників і споживачів на поточний момент; аналіз перспективних ринків збуту.

4-й етап – формування структури кластера. На цій стадії дослідження визначається структура кластера, а саме: ядро (підприємства, які виробляють товари / надають послуги з високою доданою вартістю); ресурсні умови; супутні галузі.

Отримана інформація слугуватиме основою для моделювання структури кластера. При цьому необхідно визначити: компоненти кластера; рівень розвитку компонентів кластера; зв'язки між компонентами кластера; характер і стійкість зв'язків між компонентами кластера.

5-й етап – прогнозування конкурентоспроможності кластера на основі моделі “Porter’s Diamond” для оцінки бізнес-клімату регіону.

Викладені особливості функціонального формування кластерів як інноваційної компоненти розвитку регіонів слід розглядати як структурно-логічну послідовність, етапи якої потрібно уточнювати, враховуючи специфічні фактори розвитку галузей і регіонів. Водночас перевагами запропонованого підходу є:

- створення передумов для економічного відтворення регіону завдяки ініціюванню реальних і цілеспрямованих змін у стратегічних економічних суб'єктах (СЕС) регіону;
- збалансованість та реалістичність регіональної стратегії завдяки моніторингу результатів стратегічного планування регіональних стратегічних економічних суб'єктів;
- використання сучасного інструментарію для аналізу бізнес-клімату та розробки рекомендацій щодо його удосконалення, які базуються на теорії кластерів;
- розробка основних індикаторів, які дозволяють здійснювати моніторинг процесу реалізації регіональної стратегії розвитку.

Досліджені умови для формування кластерів можна навести як стратегічну піраміду розвитку регіону (рис.4).

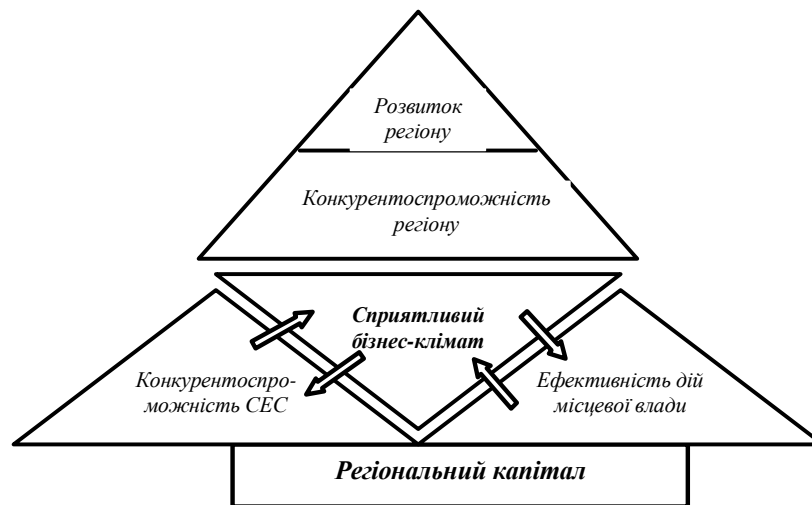

Рис. 4. Стратегічна піраміда розвитку регіону на основі кластерного підходу

Стратегічна піраміда розвитку регіону на основі кластерного підходу базується на регіональному капіталі та складається з трьох елементів: конкурентоспроможних стратегічних економічних суб'єктів (основні підприємства регіону – СЕС), сприятливого бізнес-клімату та місцевої влади, яка сприяє посиленню конкурентоспроможності регіону. На території України виокремлено територіально-рекреаційні комплекси, які можна ідентифікувати як туристичні кластери пізнавального, пригодницького та етнографічного типу. Такими є: Велика Ялта (АР Крим); міста Трускавець, Моршин та Миргород, що об'єднують свої зусилля з просування турпродуктів дестинації, сформованих на основі природних джерел і ресурсів санаторно-курортного комплексу; Кам'янець-Подільський туристичний кластер; кластери "Оберіг" (Хмельницька область), "Вознесенськ" (частина "Південного золотого кільця України") та "Дністровський каньйон" (Тернопільля); кластери сільського зеленого туризму Одещини, Херсонщини, Закарпаття та ін. Як свідчить досвід їх функціонування, туристичний кластер спроможний забезпечити синергетичний ефект розвитку регіону завдяки: координації спільних бізнес-процесів; забезпеченню достовірною інформацією суб'єктів господарської діяльності; застосуванню інноваційних технологій; використанню інфраструктурних об'єктів дестинації, які залучені у виробний ланцюг; підвищенню кваліфікації кадрів туристичного супроводу й обслуговування.

При цьому основою формування туристичного кластера, крім ресурсного потенціалу, повинен стати інноваційний потенціал регіону. На рис. 5 наведено модель організації туристичного кластера, побудованого на інноваційній основі. Як видно із складових логіко-структурної моделі, для організації туристичного кластера, крім ресурсного капіталу, необхідним є капітал, який відображає привабливість дестинації на основі інформаційно-комунікаційної, науково-технічної та програмно-цільової інфраструктури. Таким чином, основою для формування туристичного кластера повинні бути компліментарні активи виробництва туристичного продукту, які включають підприємства різних секторів економіки, пов'язаних з обслуговуванням туристів. Показником оцінки

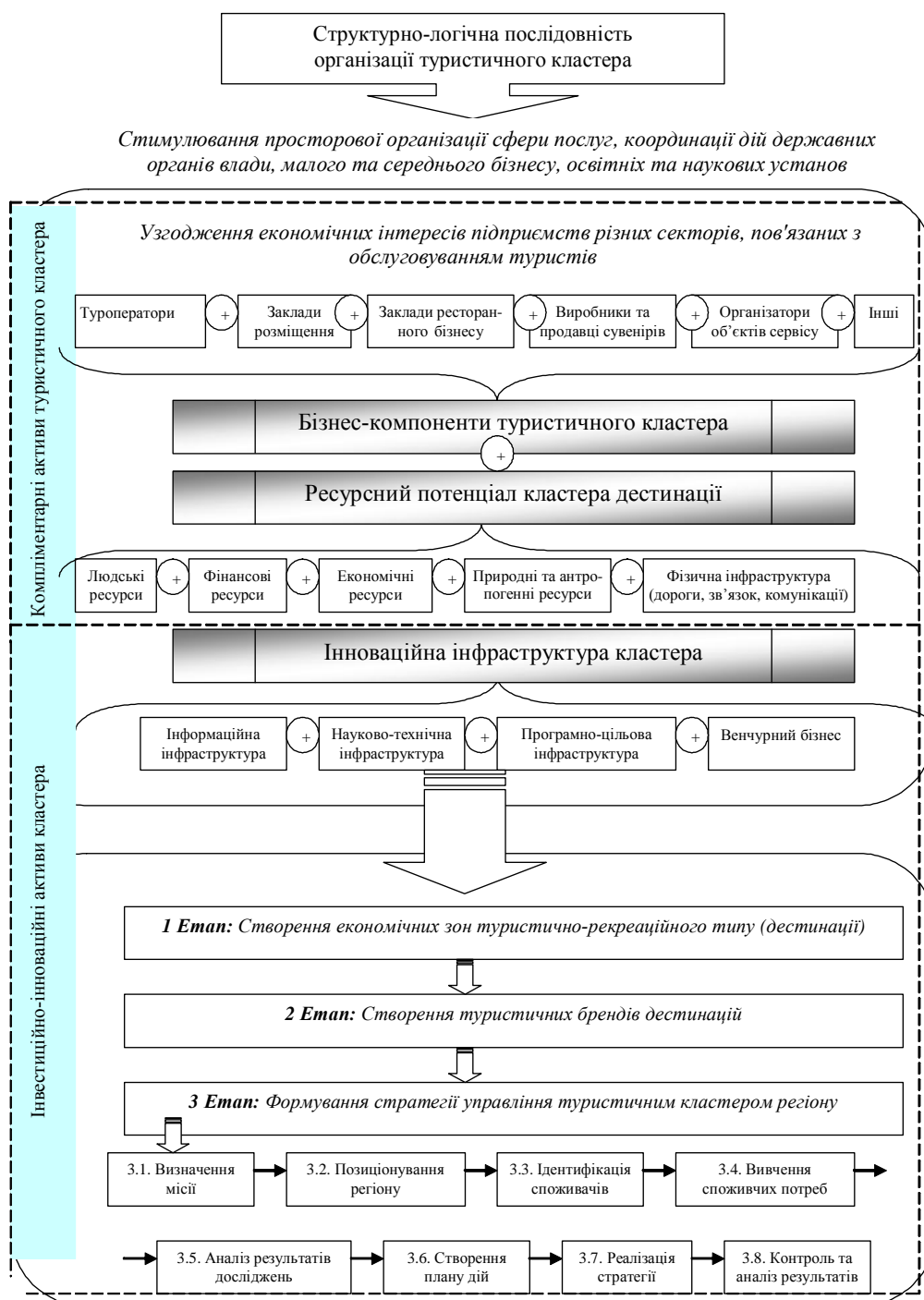

Рис. 5. Модель туристичного кластера, побудованого на інноваційній основі

ефективності туристичного кластера є обсяг доходу від продажу туристичних послуг, який визначається таким чином:

$$X_{ij} = S_i \left(\frac{1}{n} - b_{ij} (p_{ij} - \bar{p}) \right), \quad (3)$$

де X_{ij} – дохід від продажу послуг (i) туристичним кластером (j); S_i – продажі послуг (i) загалом у країні (регіоні, дестинації); n – кількість підприємств туристичної сфери, що надають послуги; b_{ij} – змінна попиту, який вказує на залежність ринкової частки туристичного кластера від ціни на його послуги; p_{ij} – ціна послуг даного кластера; \bar{p} – середня ціна конкуруючих аналогічних послуг в інших регіональних (міжнародних) туристичних кластерах.

Таким чином, вирішення проблеми інтегрованості економіки можливе тільки при якісній організації взаємовідносин між економічними агентами регіону, що забезпечується реалізацією кластерного підходу. Перевагою кластера є ефект охоплення, що виникає при існуванні фактора виробництва, який може бути одночасно використаний для виробництва декількох видів продукції/послуг. Кластерні утворення зумовлюють ефект синергії і всі учасники кластера отримують додаткові конкурентні переваги завдяки сукупному впливу ефектів масштабу. Поєднання просторового розвитку з функціональним дозволить змодельовати інноваційну структуру регіональної туристичної системи, яка спроможна забезпечити реалізацію інноваційного шляху розвитку регіону. Тому ініціативи у площині формування туристичних кластерів є інноваційним напрямом економічної політики, оскільки дозволяють об'єднати економічні інтереси учасників територіальних інтеграційних об'єднань для реалізації регіональної стратегії розвитку. Для регіонів України це передусім означає, що формування кластерів є перспективним напрямом підвищення конкурентоспроможності та дієвим механізмом активізації інноваційних процесів, оскільки сприяє ефективній та взаємовигідній співпраці суб'єктів виробничого й обслуговуючого процесів.

Література

1. *Інноваційна стратегія українських реформ* / [А. С. Гальчинський, В. М. Геєць, А. К. Кінах, В. П. Семиноженко]. – К. : Знання України, 2002. – 326 с.
2. Клейнер Г. Б. *Формирование стратегии функционирования инновационно-промышленных кластеров* / Г. Б. Клейнер, Р. М. Качалов, Н. Б. Нагрудная. Препринт WP/2007/216. – М. : ЦЭМИ РАН, 2007. – 120 с.
3. Портер М. *Стратегія конкуренції: Методика аналізу галузей і діяльності конкурентів*. – К. : Основи, 2003. – 390 с.
4. Nordin S. *Tourism Clustering & Innovation* / S. Nordin // *Paths to Economic Growth & Development*. – ETOUR : Utredningsserien Analys och Statistic, 2003.
5. Ткаченко Т. І. *Сталий розвиток туризму: теорія, методологія, реалії бізнесу : моногр.* / Т. І. Ткаченко. – [2-ге вид., випр. та доповн.]. – К. : КНТЕУ, 2009. – 463 с.
6. *Regional Competitiveness of Tourism Cluster: a Conceptual Model Proposal* [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://mpr.ub.uni-muenchen.de>.
7. Бунаков О. О. *Кластерний підхід до позиціонування в туризмі* / О. О. Бунаков [Електронний ресурс]. – Режим доступу : www.rmat.ru.
8. Feldman V. P. *Innovation in Cities and Regions* / V. P. Feldman, D. B. Audretsch // *Science based Diversity, Specialization and Localized Competition-European Economic Review*. – 2009. – № 43. – Р. 409–429.
9. Галушкіна Т. П. *Принципы и предпосылки формирования эколого-экономических зон приморского типа* / Т. П. Галушкіна // *Экология: истоки, проблемы и перспективы* : сб. науч. трудов. – Одеса : ИПРЭЭИ НАН України, 2006. – С. 45–51.

Редакція отримала матеріал 26 вересня 2012 р.

Ірина КОРОГОД

Історія ЕА ДІ ЧАЄОЕО НАДААІ АЕУА І АЕІАІ А²СІ АНОА ДААІ І ²

Досліджено стан та перспективи діяльності малого бізнесу в регіоні на прикладі Чернігівської області. Проаналізовано основні сильні та слабкі сторони розвитку сфери малого підприємництва, виявлені загрози і можливості для подальшого його функціонування.

Малий бізнес відіграє роль своєрідного рушія в процесі оптимізації структури регіональної економіки, здійснює суттєвий вплив на структурні трансформації господарського комплексу регіону. Для регіонів України, які не володіють значним виробничим потенціалом, розвиток малого бізнесу може сприяти економічному зростанню та вирішенню соціальних проблем. Саме тому оцінка факторів, що мають негативний вплив на функціонування малого підприємництва, визначення пріоритетних напрямків та перспектив його розвитку *мають важливе значення* в сучасних економічних умовах.

Вагомий внесок у дослідження стану малого підприємництва, проблемні аспекти його розвитку та державного регулювання зробили вітчизняні і зарубіжні науковці, серед яких: А. М. Асаул, І. Г. Брітченко, М. П. Бутко, З. С. Варналій, Л. І. Вороніна, В. М. Геєць, В. В. Девятка, О. В. Долгальова, Г. В. Козаченко, Е. М. Коротков, І. Ю. Купріянова, В. Ю. Медяник, Т. В. Пепа, Н. І. Полтарак, Г. М. Рижакіова, В. П. Удовиченко, Г. М. Франовська, А. Хоскінг, А. В. Череп, Л. Г. Чернюк, С. М. Шкарлет та ін. У наукових працях цих вчених відображено теоретичні та практичні аспекти розвитку і функціонування малого бізнесу, висвітлено його проблеми і окреслено можливі шляхи їх вирішення.

Зважаючи на те, що комплексне дослідження стану функціонування малого бізнесу Чернігівщини за допомогою СТЕП та SWOT-аналізів з подальшою побудовою матриці стратегічних цілей не проводилось, та враховуючи вирішальну роль малого бізнесу для розвитку регіонів, вивчення внутрішнього та зовнішнього середовища цієї сфери діяльності потребують поглибленого дослідження.

Мета статті – проаналізувати і систематизувати фактори впливу на малий бізнес, визначити основні стратегічні орієнтири та заходи для мінімізації негативного впливу зовнішніх та внутрішніх факторів для розвитку малого бізнесу в конкретному регіоні.

Протягом останніх років у Чернігівській області спостерігаються неоднозначні тенденції розвитку малого бізнесу. На фоні різкого зменшення кількості малих підприємств на 10 тис. населення (37 од. у 2010 р. та 52 од. у 2009 р.) [1], чисельності зайнятих працівників (на 1,3 тис. менше, ніж у 2009 р.) спостерігаються збільшення обсягів реалізованої продукції (5354,1 млн. грн. у 2010 р. проти 4794,4 млн. грн. у 2009 р.), а також зменшення розміру чистого збитку від діяльності суб'єктів малого бізнесу (на 4,5 млн. грн. у 2010 р. менше, ніж у 2009 р.).

Враховуючи вищезазначене, подальше визначення стратегії розвитку малого бізнесу Чернігівщини повинно будуватися з урахуванням множини всіх факторів, які безпосередньо чи опосередковано впливають на цю сферу економіки.

© Державне підприємство, 2012.

Для досягнення визначеної мети проаналізуємо спочатку зовнішнє середовище підприємництва за допомогою STEP-аналізу [2]. Застосуємо видозмінений метод: замість політичних чинників розглянемо інституційні та додатково проаналізуємо екологічні чинники. Зовнішнє середовище малого бізнесу представлено 5 групами чинників, структурованими за їх значимістю (табл. 1).

Таблиця 1

STEP-аналіз зовнішнього середовища малого бізнесу

Інституційні чинники		Економічні чинники	
<i>Негативні</i>	<i>Позитивні</i>	<i>Негативні</i>	<i>Позитивні</i>
1. Недосконалість нормативно-правової бази в сфері регулювання підприємницької діяльності.	1. Значний масив законодавчих актів, що регулюють діяльність у сфері підприємництва.	1. Кон'юнктурні коливання ринку. Низька платоспроможність ринку.	1. Протягом останніх років спостерігається тенденція до збільшення рівня ВВП.
2. Велика кількість регуляторних актів місцевих органів влади	2. Наявність національної та регіональних програм підтримки підприємництва. 3. Розгалужена управлінська структура підприємницької діяльності.	2. Погіршення інвестиційного клімату. 3. Збільшення вартості енергоносіїв. 4. Високі відсоткові ставки за користування кредитами.	2. Зниження зареєстрованого рівня безробіття. 3. Відносно низький рівень інфляції. 4. Стабільний протягом кількох років курс валют.
Соціальні чинники		Науково-технічні чинники	
<i>Негативні</i>	<i>Позитивні</i>	<i>Негативні</i>	<i>Позитивні</i>
1. Складна демографічна ситуація. 2. Низька тривалість життя. 3. Невідповідність структури попиту і пропозиції на ринку праці. 4. Низький рівень заробітної плати в більшості областях країни.	1. Наявність висококваліфікованих кадрів. 2. Соціальна стабільність. 3. Позитивна динаміка розвитку інфраструктури.	1. Низька питома вага підприємств, що займаються інноваціями. 2. Продукція, що відноситься до 5-го та 6-го технологічного укладу, становить лише 4% від загального обсягу. 3. Недосконала структура витрат на інновації.	1. Наявність державної програми розвитку внутрішнього ринку. 2. Пріоритети в інноваціях.
Екологічні чинники			
<i>Негативні</i>		<i>Позитивні</i>	
1. Збільшення обсягів викидів забруднюючих речовин в атмосферне повітря стаціонарними джерелами. 2. Накопичення відходів від сільськогосподарської діяльності.		1. Значний рекреаційний потенціал, велика кількість рік, підземних вод, штучних водоймів, лісів, земель сільськогосподарського призначення. 2. Наявність перспективних родовищ корисних копалин.	

Дослідження зовнішнього середовища, не достатнє для об'єктивної оцінки сучасного стану та перспектив розвитку малого бізнесу, вимагає аналізу внутрішнього середовища. З цією метою застосуємо SWOT-аналіз діяльності малих підприємств на прикладі Чернігівської області [5]. Можливості та загрози для малого бізнесу регіону з позиції сильних і слабких сторін наведені в табл. 2.

Таблиця 2

SWOT-аналіз розвитку малого бізнесу Чернігівської області

	<i>Позитивний вплив</i>	<i>Негативний вплив</i>
	<i>Сильні сторони (S)</i>	<i>Слабкі сторони (W)</i>
В Н У Т Р І Ш Н Є С Е Р Е Д О В И Щ Є	<ol style="list-style-type: none"> 1. Мобільність, швидка адаптивність, маневреність малого бізнесу. 2. Потужний сегмент ринку праці (більше третини від загальної кількості працюючих області зайняті у сфері малого бізнесу). 3. Наявність регіональних та місцевих програм підтримки підприємництва з обов'язковим виділенням коштів з відповідних бюджетів на реалізацію заходів програм. 4. Зростання обсягів реалізованої продукції суб'єктами малого бізнесу (за підсумками 2010 р. становить майже чверть від загального обсягу реалізації). 5. Суттєвий вплив на формування соціальної складової суспільства (створення нових робочих місць, популяризація підприємницької діяльності). 	<ol style="list-style-type: none"> 1. Низька кількість малих підприємств на 10 тис. населення (23 місце по Україні). 2. Відчутна територіальна диференціація розвитку малого бізнесу (у 2010 р. кількість малих підприємств на 10 тис. населення варіювала в межах 11 – 67 од. у районному розрізі). 3. Висока концентрація суб'єктів малого бізнесу в невиробничій сфері. 4. Низький рівень заробітної плати найманих працівників малого бізнесу (за 2010 р. середній показник по області становив 997,86 грн., що відповідає 25 місцю в загальнодержавному рейтингу). 5. Нерозвинута система елементів інфраструктури підтримки підприємництва в області (за 2010 р. діяльність здійснювало лише 4 бізнес-центри, 1 бізнес-інкубатор та 2 фонди підтримки підприємництва).
В Н У Т Р І Ш Н Є С Е Р Е Д О В И Щ Є	<ol style="list-style-type: none"> 6. Функціонування багатовекторної "гарячої лінії", де можна отримати кваліфіковану юридичну допомогу щодо здійснення підприємницької діяльності. 7. Забезпечення суб'єктами підприємництва загальних надходжень податків і зборів до місцевого (15,6% від усіх надходжень у 2010 р.) та зведеного бюджетів. 	<ol style="list-style-type: none"> 6. Брак кваліфікованого управлінського персоналу суб'єктів малого бізнесу. 7. Низька інноваційна активність малого бізнесу та відповідно низький рівень кооперації з науково-технічним потенціалом. 8. Недостатній рівень інформаційного та методичного забезпечення з питань реалізації державних і регіональних програм підтримки підприємництва. 9. Складний доступ вітчизняного малого підприємництва до сучасних технологій, у т. ч. слабкість (порівняно з високорозвинутими країнами) розвитку інтернет-підприємництва. 10. Слабка конкурентоспроможність, у першу чергу, у високотехнологічних галузях. 11. Підвищена чутливість зростання рівня цін, умов кредитування. 12. Низький рівень міжпідприємницького співробітництва (в т. ч. щодо створення підприємницьких кластерів і мереж для обміну досвідом, технологіями між малими, середніми та великими підприємствами).

Продовження таблиці 2

	Можливості (О)	Загрози (Т)
	1. Створення на території області вільної економічної зони.	1. Політична нестабільність. 2. Демографічна криза.
З О В Н І Ш Н Є С Е Р Е Д О В И Щ Є	2. Активне використання для розвитку бізнесу потенціалу: природного, географічного, трудового, промислового, інвестиційного, науково-технічного, рекреаційного. 3. Кластеризація суміжних регіонів. 4. Співпраця з суб'єктами підприємництва країн-учасниць "Євро регіону "Дніпро". 5. Наявність вільних ринкових ніш, широке поле діяльності для розвитку бізнесу, в тому числі збільшення частки малого підприємництва виробничого спрямування. 6. Удосконалення процедур отримання адміністративних послуг за принципом "єдиного вікна". 7. Створення умов для сприяння реалізації підприємницької ініціативи сільським населенням.	3. Недосконалість законодавчої бази у сфері підприємництва. 4. Погіршення економічної ситуації в країні. 5. Низький рівень безпеки бізнесу (рейдерство). 6. Недоброякісна конкуренція. 7. Коливання курсів валют, інфляція, зростання вартості енергоносіїв. 8. Брак державних та регіональних коштів для забезпечення фінансової підтримки суб'єктів підприємницької діяльності. 9. Доволі висока вартість та орендна плата на об'єкти нерухомості. 10. Відсутність статистичного обліку показників діяльності фізичних осіб-підприємців та деяких показників функціонування малих підприємств. 11. Посилення адміністративного та регуляторного тиску на сферу підприємництва. 12. Індустріальний (переважно сировинний) тип розвитку промислового сектору і суспільства.
	1. Проведення семінарів, тренінгів, навчальних програм з питань започаткування власної справи. 2. Наявна "Програма перепідготовки управлінських кадрів для сфери підприємництва" з подальшим стажуванням на підприємствах країн (Німеччина, Швеція). 3. Проведення конкурсів бізнес-планів, ярмарок, виставок, визначення кращих підприємців області.	

На основі співвідношення сильних та слабких сторін, можливостей і загроз для малого бізнесу побудуємо розширену SWOT-матрицю, мета якої полягає в тому, щоб розробити чотири групи стратегічних цілей (табл. 3). Кожна стратегічна ціль використовує певну парну комбінацію внутрішніх і зовнішніх чинників: сильні сторони – можливості (SO), сильні сторони – загрози (ST), слабкі сторони – можливості (WO), слабкі сторони – загрози (WT).

Таблиця 3

Вибір стратегії для подальшого розвитку малого бізнесу Чернігівської області

	"Сильні сторони" (S)	"Слабкі сторони" (W)
	Стратегія "SO"	Стратегія "WO"
Можли вості	Вихід на рівень великого бізнесу	Створення міцної та дієвої регіональної інфраструктури підтримки малого бізнесу
	Стратегія "ST"	Стратегія "WT"
Загрози (Т)	Залучення представників малого бізнесу до спільної роботи з великим бізнесом на умовах аутсорсингу чи створення кластерів взаємопов'язаних підприємств	Оптимізація системи державної та регіональної підтримки малого підприємництва

Для кожного регіону визначимо прийнятну стратегічну ціль. Механізм визначення стратегічної цілі полягатиме в групуванні регіонів за рівнем показників внутрішнього середовища (кількість малих підприємств на 10 тис. населення) і зовнішнього середовища (валовий регіональний продукт). Кожний показник розіб'ємо на 2 підгрупи значень: нижче середнього і вище середнього. На основі їх комбінування отримаємо 4 групи показників і відповідні до них стратегічні цілі:

1) вище-вище (високі показники внутрішнього і зовнішнього середовища) – стратегічна ціль “Вихід на рівень великого бізнесу”;

2) нижче-вище (низькі показники внутрішнього середовища, високі показники зовнішнього середовища) – стратегічна ціль “Створення міцної та дієвої регіональної інфраструктури підтримки малого бізнесу”;

3) вище-нижче (високі показники внутрішнього середовища, низькі показники зовнішнього середовища) – стратегічна ціль “Залучення представників малого бізнесу до спільної роботи з великим бізнесом на умовах аутсорсингу чи створення кластерів взаємопов'язаних підприємств”;

4) нижче-нижче (низькі показники внутрішнього і зовнішнього середовища) – стратегічна ціль “Оптимізація системи державної та регіональної підтримки малого підприємництва”.

Реалізація кожної стратегічної цілі потребує вирішення конкретних завдань. Так, для стратегічної цілі “Вихід на рівень великого бізнесу” необхідно розв'язати такі завдання:

1) виробництво конкурентоздатної чи інноваційної продукції, яка відповідатиме міжнародним стандартам якості, розширення її асортименту та номенклатури;

2) розширення існуючої мережі збуту продукції, територіальна експансія (впровадження в інші регіони країни або інші країни);

3) зменшення собівартості продукції за рахунок зростаючої віддачі від масштабу;

4) підбір висококваліфікованих управлінських та виробничих кадрів;

5) впровадження у виробництво нових технологій (ресурсозберігаючих, технологій глибокої переробки), нових матеріалів і джерел енергії; покращення використання сировини, його комплексна переробка.

Зазначена стратегічна ціль буде прийнятною для малих підприємств Автономної Республіки Крим, м. Києва, Дніпропетровської, Донецької, Запорізької, Київської, Львівської, Одеської та Харківської областей.

Для стратегічної цілі “Залучення представників малого бізнесу до спільної роботи з великим бізнесом на умовах аутсорсингу чи створення кластерів взаємопов'язаних підприємств” необхідними умовами є:

1) наявність підприємств-замовників, які хочуть делегувати ряд функцій зовнішнім виконавцям на умовах аутсорсингу, в тому числі субконтрактації;

2) здатність, досвід та відповідна кваліфікація аутсорсера для виконання покладених функцій (виробничий, IT-аутсорсинг, аутсорсинг бізнес-процесів, аутсорсинг управління знаннями та ін.).

Аутсорсинг корисний тим, що дозволяє значно скоротити витрати та трудоємність виробництва, зменшення впливу негативних чинників зовнішнього середовища та сконцентруватися на основних бізнес-процесах, не витрачаючи зусилля на допоміжні. Проте необхідно зважати на те, що є і ризики від такого співробітництва.

Також важливим є створення кластерів взаємопов'язаних підприємств, яке передбачає ефективне використання можливостей партнерів, розумне поєднання кооперації, спеціалізації та конкуренції. Завдяки цьому можна досягнути синергетичного

ефекту, оскільки кожний учасник від такої взаємодії отримує: досвід, спільну науково-дослідну роботу, зниження витрат, знаходження нових каналів збуту та постачальників сировини, підвищення конкурентоздатності продукції, нівелювання зовнішніх ризиків, підвищення рентабельності виробництва тощо.

Наведену стратегічну ціль можна застосувати для малого бізнесу у м. Севастополі, Івано-Франківській, Миколаївській та Чернівецькій областях.

Стратегічна ціль "Створення міцної та дієвої регіональної інфраструктури підтримки малого бізнесу" передбачає створення технополісів, технопарків і бізнес-інкубаторів на базі ВНЗ або великих підприємств, лізингових, страхових, кредитних компаній тощо. По-перше, це стимулюватиме розвиток малого бізнесу в області, по-друге, нові підприємства зможуть більш ефективно запроваджувати інноваційну продукцію. Дана стратегія підійде для малого бізнесу в Луганській і Полтавській областях.

В ситуації, коли поєднуються слабкі сторони та загрози, неможливо обійтися без ефективної системи державної та регіональної підтримки підприємництва. Стратегічна ціль "Оптимізація системи державної та регіональної підтримки малого підприємництва" реалізується наступними заходами:

1) вдосконалення діючої нормативної бази у сфері підприємництва, особливо в частині фіскальної та монетарної політики, реєстраційно-дозвільних процедур, нагляду (контролю) у сфері господарської діяльності;

2) зменшення регуляторного тиску на суб'єкти бізнесу з боку місцевої влади;

3) надання фінансово-кредитної підтримки суб'єктам малого підприємництва у формі часткового відшкодування відсоткових ставок за кредитами та у формі фінансового кредиту найбільш ефективних інвестиційних проектів;

4) сприяння подоланню територіальних диспропорцій у розміщенні суб'єктів малого бізнесу;

5) створення єдиної системи інформаційно-консультативного забезпечення суб'єктів підприємницької діяльності, в тому числі проведення семінарів, тренінгів з питань підприємництва: основ ведення, змін у нормативній базі.

Наведену стратегічну ціль необхідно реалізувати в більшості областей України: Вінницькій, Волинській, Житомирській, Закарпатській, Кіровоградській, Рівненській, Сумській, Тернопільській, Херсонській, Хмельницькій, Черкаській та Чернігівській.

Таким чином, до негативних факторів впливу зовнішнього середовища малого бізнесу можна віднести: недосконалість нормативно-правової бази у сфері підприємницької діяльності, низьку платоспроможність ринку, погіршення інвестиційного клімату, складну демографічну ситуацію, погіршення екологічного становища та ін. Поряд з цим, є значна кількість позитивних чинників, а саме: наявність національної та регіональних програм підтримки підприємництва, стала тенденція до збільшення рівня ВВП, соціальна стабільність, значний рекреаційний потенціал та ін.

Крім того, використовуючи SWOT-аналіз, було досліджено внутрішнє середовище на прикладі Чернігівської області. Встановлено, що, незважаючи на низькі кількісні та якісні показники стану розвитку малого бізнесу Чернігівщини, регіон має достатньо сильних сторін, які можна використати в подальшому для успішного функціонування зазначеної сфери діяльності.

Ґрунтуючись на аналізі зовнішніх та внутрішніх чинників впливу на малий бізнес, а також ймовірних загроз і можливостей, було визначено основні стратегічні цілі та завдання, які необхідно реалізувати малому бізнесу кожної області України для подальшого розвитку.

В наступних дослідженнях будуть розраховані інтегральні показники, визначені рейтингові місця регіонів України за станом розвитку малого бізнесу та відповідно до них для кожної області України будуть запропоновані заходи для покращення стану функціонування бізнесу.

Література

1. Діяльність малих підприємств Чернігівської області : Стат. зб. – Чернігів : Голов. управ. стат. у Чернігів. обл., 2011. – 164 с.
2. Агеева І. STEP-аналіз як складова частина стратегічного аналізу [Електронний ресурс] / І. Агеева, В. Чеглатонєв. – Режим доступу : http://econa.at.ua/publ/vipuski_za_porjadkovim_nomerom/vipusk1/step_analiz_jak_skladova_chastina_strategichnogo_analizu/17-1-0-218.
3. Офіційний сайт Державного комітету статистики України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.ukrstat.gov.ua/>.
4. Офіційний сайт Головного управління статистики у Чернігівській області [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://chernigivstat.gov.ua/>.
5. Череп А. В. SWOT-аналіз діяльності малого підприємництва у період економічної кризи [Електронний ресурс] / А. В. Череп, І. Ю. Нагаєць // Економічний простір. – 2009. – № 25. – Режим доступу : http://www.nbu.gov.ua/portal/Soc_Gum/Ekpr/2009_25/cherep.htm.

Редакція отримала матеріал 24 вересня 2012 р.

ТЕОРЕТИЧНІ ТА ПРАКТИЧНІ АСПЕКТИ ВДОСКОНАЛЕННЯ ФІНАНСОВО-КРЕДИТНОГО МЕХАНІЗМУ

Ольга КИРИЛЕНКО, Богдан МАЛИНЯК, Андрій ЛУЧКА, Віктор РУСІН

ААІ ÑÈÎ Î ÆÈÁÎ Î В ÐÃŃÓÐŃÎ Î ÃÎ ÇÃÃÃÇÎ Å×ÃÎ Î В
ÒÀ ÆÈÈÎ Î ÁÎ Î В Î ²ŃÖÃÆË ÆÐ ÆÆÃÒ²Ã

Обґрунтовано напрямки вдосконалення механізму ресурсного забезпечення місцевих бюджетів та підвищення ефективності їх виконання в умовах реформування бюджетної і податкової системи України.

Ключові слова: *місцеві бюджети, доходи і видатки місцевих бюджетів, виконання місцевих бюджетів.*

Відхід від командно-адміністративної системи управління та становлення демократичних відносин у суспільстві в нашій країні, як і в багатьох постсоціалістичних країнах, супроводжується непоодинокими прикладами безпорадності місцевого самоврядування у відстоюванні інтересів територіальної громади. Така ситуація породжує дискусії про ефективність місцевого самоврядування, а в окремих випадках провокує появу питання щодо доцільності його зміцнення. Таким чином, формується сприятливе середовище для підживлення ідей про ефективність жорсткої вертикалі влади, яка здатна демонструвати конкретні результати у вирішенні наявних проблем.

У фінансовій площині зазначені вище проблеми транспонуються у питання ефективності функціонування місцевих бюджетів. В умовах становлення демократичних засад державного управління *ключовим моментом* є формування та використання ресурсів органів місцевого самоврядування в інтересах територіальних громад. Ми нерідко стаємо свідками прикладів, коли зростання обсягів місцевих бюджетів не позначається на рівні життя населення. Саме це перетворює питання про доцільність розвитку місцевих бюджетів із риторичного на суто прагматичне.

Теоретичні та практичні проблеми функціонування місцевих бюджетів, їх роль у фінансовому забезпеченні діяльності органів місцевого самоврядування широко обговорюються у науковій літературі. Цим проблемам присвячено низку праць *вітчизняних науковців*, зокрема Т. Г. Боднарук, С. А. Буковинського, О. Д. Василика, В. І. Кравченка, І. О. Луніної, С. В. Михайленко, К. В. Павлюк, Ю. В. Пасічника, Л. Л. Тарангул, С. І. Юрія та ін. Разом з тим, прийняття новітніх стратегічних урядових документів, уточнення пріоритетів соціально-економічного розвитку держави та окремих її регіонів, впорядкування нормативної бази формування і виконання місцевих бюджетів вимагає проведення подальших наукових досліджень та обґрунтування шляхів вдосконалення ресурсного забезпечення та виконання місцевих бюджетів. Тому *метою цього дослідження* є розробка напрямів вдосконалення механізму формування

місцевих бюджетів та підвищення ефективності їх виконання в умовах реформування бюджетної і податкової системи України.

Функціонування місцевих бюджетів упродовж періоду реформування бюджетної та податкової системи України зазнало багатьох позитивних змін, до яких, перш за все, слід віднести: визначення на стабільній основі складу доходів і видатків місцевих бюджетів; вдосконалення внутрішньої будови місцевих бюджетів; зміцнення їх дохідної бази та інвестиційної складової; реформа місцевого оподаткування; впорядкування нормативної бази здійснення місцевих запозичень; запровадження прозорої процедури міжбюджетних відносин; вдосконалення порядку надання бюджетних трансфертів, запровадження формульного порядку визначення обсягів дотацій вирівнювання місцевим бюджетам з державного бюджету; формування елементів зацікавленості органів місцевого самоврядування у додатковому одержанні доходів; регламентація процедур бюджетного процесу та забезпечення його прозорості; визначення відповідальності всіх учасників бюджетного процесу, а також контрольних повноважень владних органів. Проте, незважаючи на відзначені позитивні зрушення, залишається ще багато проблем, які потребують найшвидшого практичного вирішення.

Так, при стабільному зростанні обсягів місцевих бюджетів за останні шістьнадцять років відбувається поступове зменшення їх питомої ваги у сукупних бюджетних ресурсах, а також у валовому внутрішньому продукті країни, що певною мірою є свідченням ослаблення їхньої ролі у фінансуванні державних видатків та задоволенні потреб територіальних громад. З табл. 1 видно, що частка доходів місцевих бюджетів (без міжбюджетних трансфертів) у доходах зведеного бюджету України за період з 1996 р. по 2011 р. зменшилася з 47,5% до 21,7%, а у ВВП – з 13,1% до 6,6%.

Таблиця 1

Доходи місцевих бюджетів України без міжбюджетних трансфертів та їх частка у зведеному бюджеті та у ВВП за 1996–2011 рр.

Роки	Сукупні доходи місцевих бюджетів без міжбюджетних трансфертів, млн. грн.	Частка доходів місцевих бюджетів без міжбюджетних трансфертів	
		у доходах зведеного бюджету, %	у валовому внутрішньому продукті, %
1996	10674,00	47,5	13,1
1997	11908,30	43,0	12,8
1998	13099,20	46,8	12,8
1999	13024,60	41,3	10,0
2000	14096,10	31,6	8,3
2001	17735,60	33,6	8,7
2002	19429,31	31,4	8,6
2003	22577,40	30,0	8,4
2004	22784,87	24,9	6,6
2005	30316,21	22,6	6,9
2006	39865,50	23,2	7,3
2007	58349,03	26,5	8,1
2008	73872,09	24,8	7,8
2009	71035,68	26,0	7,8
2010	80515,77	25,6	7,4
2011	86655,34	21,7	6,6

Примітка. Складено на основі даних Міністерства фінансів України, Державної казначейської служби України та Державної служби статистики України.

Посилюється незбалансованість доходів і видатків місцевих бюджетів, що є наслідком недосконалої організації системи міжбюджетних відносин. Рис. 1 наочно демонструє загострення такої незбалансованості, коли відбувається постійне зменшення питомої ваги доходів місцевих бюджетів (з 43,8% у 1996 р. до 21,7% у 2011 р.) поряд зі збільшенням питомої ваги видатків місцевих бюджетів у зведеному бюджеті України (з 47,5% у 1996 р. до 42,8% у 2011 р.).

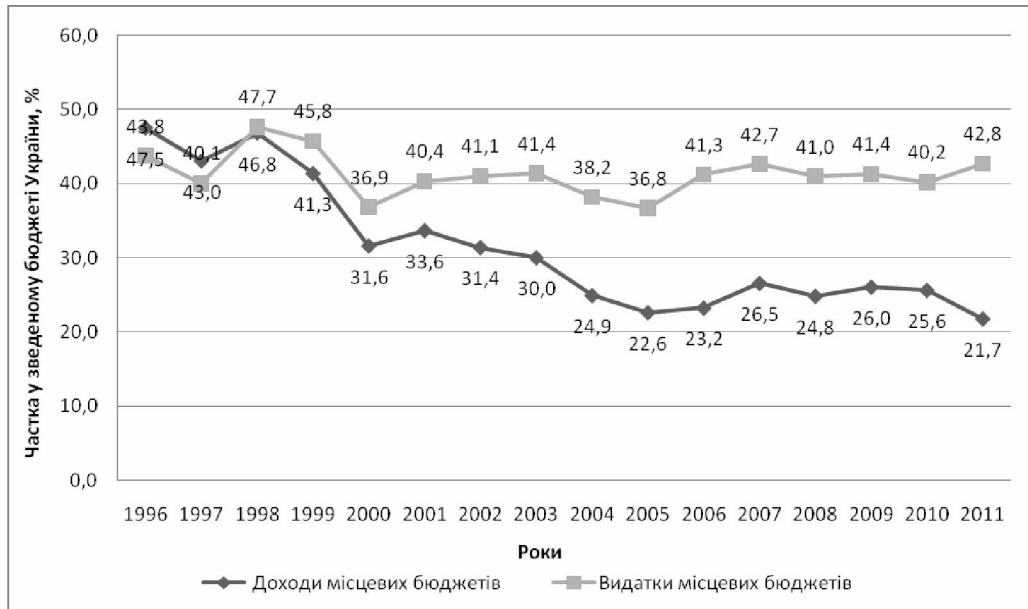

Рис. 1. Частка доходів і видатків місцевих бюджетів (без міжбюджетних трансфертів) у зведеному бюджеті України за 1996–2011 рр.

Зменшується питома вага податкових надходжень у доходах місцевих бюджетів України порівняно з державним бюджетом, зростає дотаційна залежність місцевих бюджетів, незначною залишається фіскальна роль місцевих податків і зборів, які у 2011 р. становили лише 2,94% податкових надходжень місцевих бюджетів, або 1,34% їх сукупних доходів. Такі зміни є свідченням послаблення дохідної бази місцевих бюджетів і, зокрема, власної. Нераціональною є структура надходжень від місцевого оподаткування, за якої близько 80% становлять надходження єдиного податку [1, 72], який за своєю сутністю є загальнодержавним податком, і часові перспективи його функціонування невизначені.

Суттєві викривлення у структурі повноважень органів місцевого самоврядування з домінуванням делегованих державних повноважень справляють вирішальний вплив на формування видаткової частини місцевих бюджетів, для якої характерним є переважання видатків, що мають соціальний характер і пов'язані переважно з фінансуванням поточних потреб закладів соціально-культурної сфери (освіти, охорони здоров'я, соціального захисту і соціального забезпечення, культури і мистецтва, фізичної культури і спорту). У 2011 р. питома вага соціальних видатків місцевих бюджетів досягла 80,9%. Згідно з економічною класифікацією відзначається незначна частка видатків капітального характеру, які у 2011 р. становили лише 9,5% [1, с. 80, 82].

У розрізі окремих видів місцевих бюджетів структура їх видаткової частини має свої специфічні недоліки. Наприклад, у 2011 р. середньозважена частка однотипних витрат на управління у видатках місцевих бюджетів значно відрізнялася залежно від виду бюджету: для обласних і районних бюджетів вона становила 0,5–0,8%, для бюджетів міст районного значення – 11,61%, селищних бюджетів – 15,37%, сільських бюджетів – 31,41%.

Проведений у процесі наукового дослідження аналіз практики формування та використання коштів місцевих бюджетів за роки незалежності, організації міжбюджетних відносин у бюджетній системі, проведення фінансового вирівнювання та бюджетної децентралізації дав змогу виявити системні недоліки діючої бюджетної практики на локальному рівні та обґрунтувати такі шляхи їх подолання:

1. Зміна концепції вирішення проблем місцевих бюджетів та забезпечення фінансової безпеки регіонів. Вирішення існуючих проблем функціонування місцевих бюджетів та забезпечення фінансової безпеки регіонів потребує докорінної зміни концептуальних підходів. Якщо до останнього часу наукові пошуки та практичні рекомендації у цій сфері головним чином торкалися процесів мобілізації бюджетних доходів, проведення децентралізації бюджетної системи, підвищення ефективності використання обмежених бюджетних ресурсів, то на сучасному етапі розвитку України, коли відбувається формування громадянського суспільства [2], в основі вирішення проблем фінансової безпеки економіки регіонів мають бути заходи, спрямовані на повніше врахування інтересів громадськості у бюджетній сфері, які не лише спроможні підвищити ефективність використання коштів місцевих бюджетів, а й, без перебільшення, роблять доцільним існування інституту місцевого самоврядування.

Нині виникла необхідність застосування стратегії, спрямованої на підвищення ролі громадянського суспільства у бюджетному процесі. В її основі мають бути покладені заходи щодо підвищення фінансової грамотності населення та управлінської культури з боку владних інституцій. Розвиток знань щодо функціонування бюджетної сфери сприятиме формуванню реалістичних очікувань у суспільстві, а також виробленню обґрунтованих пропозицій щодо управління бюджетними ресурсами.

Враховуючи глибину проблеми недостатньої участі інститутів громадянського суспільства в управлінні місцевими бюджетами, крім зазначеного вище, доцільно також посилити контроль за дотриманням відповідних законодавчих норм суб'єктами бюджетного процесу. Деякі положення чинних нормативно-правових актів, реалізація яких сприяє більшій участі населення у бюджетному процесі, сьогодні часто залишаються не реалізованими. Так, потребує прискіпливої уваги, насамперед органів державної фінансової інспекції, вимога Бюджетного кодексу України про оприлюднення інформації, що стосується бюджету. На нашу думку, відомості про дотримання цього правила обов'язково мають бути відображені в актах проведення ревізій відповідних місцевих бюджетів. Постійний моніторинг і контроль з боку правоохоронних органів має вестися за своєчасністю та повнотою відповідей органів місцевого самоврядування на інформаційні запити громадян і громадських організацій.

Значний потенціал у вирішенні проблеми посилення інтересів суспільства в ухваленні рішень у бюджетній сфері має розвиток програмно-цільового методу бюджетування. Як засвідчує багаторічний досвід застосування цього методу, він спроможний підняти на новий рівень врахування суспільних інтересів у бюджетній сфері. Переорієнтація бюджетних видатків від утримання бюджетного сектору на

реалізацію конкретних заходів спроможна не лише підвищити прозорість місцевого бюджету, а й мотивувати діяльність учасників бюджетного процесу в інтересах територіальної громади. Цьому сприятиме система показників виконання бюджетних програм, важливою складовою якої є оцінка споживачами бюджетних послуг їхньої якості та доступності.

2. Зміцнення ресурсної бази місцевих бюджетів та розширення повноважень органів місцевого самоврядування в питаннях справляння податкових і неподаткових платежів. Органам місцевого самоврядування доцільно дати можливість здійснювати ширший контроль за справлянням податків і зборів, що зараховуються до місцевих бюджетів, і застосовувати в разі потреби примусові заходи з метою забезпечення повноти та своєчасності сплати цих платежів. Водночас необхідно унеможливити ухвалення органами державної влади рішень щодо надання пільг зі сплати податків, які зараховуються до місцевих бюджетів, без погодження з місцевими радами. Втрати доходів органів місцевого самоврядування, спричинені призначенням пільг, мають сповна відшкодовуватись з державного бюджету. З цією метою доцільно запровадити єдиний порядок їх обліку та компенсації.

Доцільно розширити перелік неподаткових платежів, які запроваджуються за рішеннями місцевих рад, і дати органам місцевого самоврядування право регулювати їх розміри та встановлювати порядок їх справляння. Це стосується, зокрема, платних послуг, які можуть надаватися органами місцевого самоврядування та комунальними підприємствами для забезпечення житлово-комунальних, транспортних, рекреаційних потреб громадян і поліпшення умов проживання населення.

Головним потенційним ресурсом збільшення дохідної частини місцевих бюджетів мають стати податкові надходження, роль яких у формуванні бюджетів територіальних спільнот є недостатньо вагомою на тлі зростання обсягів міжбюджетних трансфертів. З огляду на невідповідність обсягу доходів місцевих бюджетів видатковим зобов'язанням органів місцевого самоврядування доцільно зміцнити податкову базу цих органів завдяки переданню до їхніх бюджетів частини податкових надходжень, що нині зараховуються до державного бюджету.

З податків, що зараховуються до державного бюджету, лише податок на прибуток приватних підприємств і податок на додану вартість з вироблених в Україні товарів, робіт і послуг є водночас придатними для справляння на місцевому рівні, відносно рівномірно розподілені між територіями та мають вагоме фіскальне значення. З огляду на це доцільним є розмежування доходів від цих податків між державним і місцевими бюджетами.

3. Зменшення диспропорцій у ресурсному забезпеченні місцевих бюджетів. Останніми роками спостерігається проблема не лише наявності, а й посилення диспропорцій у фінансовому забезпеченні органів місцевого самоврядування. Вирішення цієї проблеми потребує здійснення комплексу заходів:

– по-перше, в напрямку вдосконалення адміністративно-територіального устрою держави, укрупнення органів місцевого самоврядування та посилення міжмуніципального співробітництва;

– по-друге, щодо зменшення диспропорцій в економічному розвитку територій, подолання відсталості депресивних регіонів і проведення виваженої державної регіональної політики.

4. Розширення та забезпечення реалізації бюджетних прав органів місцевого самоврядування. Відповідно до Бюджетного кодексу України виконавчі

органи місцевих рад забезпечують виконання бюджетів місцевого самоврядування. Однак це право їм вдається реалізувати не повністю, оскільки їхній вплив практично не розповсюджується на казначейські, податкові, контрольно-ревізійні та інші органи державної влади, які, беручи активну участь у бюджетному процесі на локальному рівні, не узгоджують свої дії з місцевими радами, а функціонують відповідно до загальнодержавного законодавства та відомчих правових актів.

У питаннях реалізації своїх бюджетних повноважень органи місцевого самоврядування значною мірою залежні від обласних і районних державних адміністрацій, які здійснюють контроль за відповідністю бюджетному законодавству показників затверджених місцевих бюджетів, розписів цих бюджетів і кошторисів бюджетних установ, що утримуються за рахунок коштів місцевих бюджетів. З огляду на зазначене бюджетні повноваження між органами місцевого самоврядування та іншими учасниками бюджетного процесу доцільно розмежовувати винятково на законодавчому рівні, таким чином обмеживши ступінь "ручного управління" бюджетним процесом органами державної виконавчої влади.

5. Фінансове забезпечення виконання органами місцевого самоврядування делегованих повноважень. Для забезпечення відповідності між обсягами видаткових потреб і бюджетних доходів органів місцевого самоврядування доцільно на законодавчому рівні зафіксувати чіткий розподіл і окремий облік бюджетних видатків органів місцевого самоврядування на виконання власних і делегованих повноважень.

Недоліки вітчизняної системи фінансування делегованих повноважень проявляють себе ще під час планування та затвердження місцевих бюджетів. Індикатором недоліків такого планування, яке не дає змоги покривати потреби органів місцевого самоврядування, є всезростаюча необхідність надання до місцевих бюджетів з ЄКР позик для фінансування тимчасових касових розривів. Наприклад, у Тернопільській області за станом на 1 травня у 2012 р. місцевим бюджетам надано у 17 разів більше позик на суму, що більша у 50 разів, ніж за відповідний період 2006 року. Заборгованість же за непогашеними позиками за цей період збільшилася у 678 разів (табл. 2).

Недостатність визначених Міністерством фінансів України розрахункових показників видатків і кошика спричинює використання значного обсягу власних доходів місцевих бюджетів на фінансування делегованих державою повноважень. Частково цю проблему можна вирішити шляхом скорочення мережі бюджетних установ, але цей захід є вельми непопулярним кроком для органів місцевого самоврядування і не завжди відповідає потребам місцевого населення.

Таблиця 2

Позички з ЄКР для покриття тимчасових касових розривів місцевих бюджетів Тернопільської області у січні-квітні 2006–2012 рр. та заборгованість за ними

Рік	Кількість наданих позичок	Сума наданих позичок, млн. грн.	Заборгованість за позичками на 1 травня відповідного року, млн. грн.
2006	42	11,5	0,2
2008	213	123,6	11,6
2010	559	86,7	27,7
2012	711	578,5	135,7

Примітка. Складено за даними Головного управління Державної казначейської служби України у Тернопільській області.

Досить гостро ця проблема постала у 2012 р. Асоціацією міст України в результаті аналізу даних 182 міст виявлено, що навіть після відволікання значних коштів з другого кошика на фінансування видатків першого кошика в містах зберігається незабезпеченість фінансовими ресурсами виплати зарплати працівникам, проведення розрахунків за комунальні послуги та енергоносії в бюджетній сфері. Так, бюджети обласних центрів не забезпечені відповідними фінансовими ресурсами на 19%, бюджети міст обласного значення – на 24%, бюджети міст районного значення – на 26,3% [3].

На нашу думку, доцільно вдосконалити модель формування та використання фінансових ресурсів для реалізації видаткових повноважень органів місцевої влади шляхом виділення у складі бюджету органу місцевого самоврядування окремих фондів для фінансування власних і делегованих повноважень. Також у перспективі доцільно здійснити перехід до системи виконання делегованих повноважень держави органами місцевого самоврядування на договірній основі.

З метою уникнення випадків заниження обсягів видатків на освіту, охорону здоров'я, соціальний захист та соціальне забезпечення, фізичну культуру і спорт доцільно враховувати стан матеріального забезпечення бюджетних установ, які надають відповідні послуги.

6. Удосконалення регулювання видаткових повноважень органів місцевого самоврядування. Нормативними документами галузевих міністерств і відомств запроваджено чимало обов'язкових норм, які обмежують можливості органів місцевого самоврядування визначати величину видатків на виконання не лише делегованих державою, а й власних повноважень. З огляду на це повноваження державної влади щодо запровадження та регулювання норм бюджетних витрат, які здійснюються органами місцевого самоврядування, пропонуємо реалізовувати лише на законодавчому рівні та застосовувати винятково до видатків на виконання делегованих державою функцій.

Поліпшити фінансове становище органів місцевого самоврядування можна також шляхом поступового звуження кола компетенції цих органів завдяки запровадженню в Україні страхової медицини та скороченню бюджетних видатків на охорону здоров'я. Застосування цього підходу в багатьох країнах Європи дало змогу не лише покращити фінансування власних повноважень муніципалітетів, а й підвищити ефективність діяльності медичних закладів.

В умовах систематичного недостатнього фінансового забезпечення державою діяльності органів місцевого самоврядування щодо виконання делегованих повноважень доцільно передбачити можливість відмови місцевих рад від виконання тих делегованих повноважень, які недостатньо фінансуються. При реалізації цього завдання можна скористатися досвідом Польщі, де гміни самостійно ухвалюють рішення про виконання чи невиконання факультативних повноважень [4, с. 162–163].

7. Посилення фіскального значення та вдосконалення переліку місцевих податків і зборів. Місцевий податок або збір має відповідати чотирьом головним вимогам: 1) справедливість і відповідність інтересам територіальної громади; 2) територіальна локалізація; 3) фіскальна значущість; 4) ефективність адміністрування.

За підсумками оцінки практики місцевого оподаткування, у зарубіжних країнах виявлено низку платежів локального значення, які, на нашу думку, доцільно справляти в Україні: будівельний збір; збори екологічного призначення, зокрема за комунальні відходи, за сміття, за забруднення водойм тощо. Крім цього, доцільно надати органам самоврядування право регулювати ставки місцевих податків у визначених межах.

Варто зазначити, що напрямки використання надходжень від місцевого податку апріорі не можуть встановлюватися органами державної влади. Тому неприпустимим, на нашу думку, є визначення єдиного податку із суб'єктів малого підприємництва джерелом формування бюджету розвитку. Отже, цей платіж, допоки зараховується до спеціального фонду місцевих бюджетів, не може вважатися місцевим податком, а його віднесення до переліку місцевих податків – формальний крок, який лише декларує увагу влади до питань розвитку місцевого оподаткування.

У перспективі, як показує досвід розвинених демократичних країн Європи, основними місцевими податками мають стати податки на землю та нерухоме майно, податок на доходи фізичних осіб (або надбавка до нього), які мають вагоме фіскальне значення та придатні для справляння на локальному рівні.

8. Удосконалення казначейського обслуговування місцевих бюджетів. Потребує вдосконалення порядок казначейського обслуговування місцевих бюджетів. Його складність та обтяжливість найпомітніші у процесі обслуговування бюджетів сіл, селищ та міст районного значення, в яких акумулюються незначні обсяги бюджетних ресурсів. Отже, застосування процедур казначейського контролю, що потребують значних затрат коштів і часу, не завжди є економічно ефективним. З метою вдосконалення казначейського обслуговування місцевих бюджетів пропонуємо:

- відмінити практику щорічного перевідкриття бюджетних рахунків під новими номерами;

- спростити процедури реєстрації зобов'язань розпорядників бюджетних коштів, бюджетного обліку та звітності;

- розширити мережу робочих місць казначейства в населених пунктах, які територіально віддалені від адміністративних центрів;

- скоротити обсяги документообігу між бюджетними установами й органами казначейства та запровадити електронний обмін інформацією та її захист електронним цифровим підписом;

- одночасно з розвитком громадського та муніципального контролю звужити спектр повноважень органів казначейства з контролю за формуванням і використанням бюджетів місцевого самоврядування;

- відмінити практику самостійного встановлення Державною казначейською службою не визначених законами України загальнообов'язкових правил обслуговування місцевих бюджетів без погодження їх з місцевими радами.

Аналіз досвіду функціонування казначейських систем у розвинених демократичних країнах світу свідчить, що органи казначейства не наділені широкими контрольними повноваженнями в бюджетному процесі на місцевому рівні. Це зумовлено двома основними чинниками: по-перше, значно вищим рівнем фінансової незалежності органів місцевого самоврядування; по-друге, розвиненістю муніципального та громадського контролю за формуванням і використанням суспільних фондів. Недостатня сформованість в Україні громадського та інших форм контролю у бюджетному процесі на місцевому рівні посилює увагу державної влади до підвищення якості виконання контрольних функцій органами казначейської служби. В перспективі разом з розвитком у нашій країні громадського та муніципального контролю повноваження казначейства у сфері контролю мають бути звужені. Це відповідатиме демократичним принципам організації влади в державі та сприятиме зміцненню місцевого самоврядування.

У зарубіжних країнах Європи відносини між казначейством та органами місцевого

самоврядування мають партнерський характер. Наприклад, у Франції державні казначей не застосовують спеціальних процедур контролю та не мають права відмовляти у проведенні видатків з місцевих бюджетів. Ці функції віднесено до виняткової компетенції обмеженого кола контролюючих органів – прокурора, префекта та рахункової палати. Беручи участь у касовому виконанні місцевих бюджетів, казначейство Франції, разом з тим, практично не втручається у процес управління їхніми коштами. У підсумку формується високий ступінь довіри до органів казначейства та позитивно оцінюється їх діяльність. Як свідчать результати опитувань, роботою казначейства у цій країні задоволені 86% органів місцевого самоврядування [5, с. 10–11].

9. Вирішення проблеми несвоєчасності виконання органами казначейства платежів з місцевих бюджетів. Визначальною особливістю управління залишками єдиного казначейського рахунка (ЄКР) у розвинених демократичних державах світу є те, що місцевим бюджетам, які розмістили свої кошти на ЄКР, завдяки використанню переваг концентрації суспільних ресурсів гарантують своєчасність оплати їхніх фінансових зобов'язань. Централізоване вирішення проблем тимчасової відсутності коштів у поєднанні із застосуванням раціонально організованого та прагматично зорієнтованого механізму управління касовими залишками дає змогу підвищити в зазначених країнах ефективність державного фінансового менеджменту, не обмежуючи при цьому прав і можливостей органів місцевого самоврядування. При цьому їх не примушують, а заохочують зберігати фінансові активи на казначейському рахунку, пропонуючи вельми вигідні умови.

На відміну від зазначених держав, в Україні органи місцевого самоврядування, розпорядники та одержувачі коштів місцевих бюджетів змушені розміщувати кошти на ЄКР, однак, навіть будучи платоспроможними, не завжди можуть вчасно оплатити свої фінансові зобов'язання. Це зумовлено постійним дефіцитом суспільних фінансових ресурсів і недостатньо ефективним управлінням ЄКР.

Органи місцевого самоврядування та бюджетні установи стають заручниками рішень органів державної влади, які визначають порядок використання ресурсів ЄКР та ранжують значущість і пріоритетність тих чи інших бюджетних видатків.

Проблема несвоєчасного виконання бюджетних платежів набула в нашій країні системного характеру. Складність проблеми засвідчують масові випадки невиконання органами казначейства бюджетних платежів. Казначейство вдається до “залатування дір” в державній казні, затримуючи на тривалі строки здійснення видатків бюджетних установ і викликаючи тим самим різке обурення органів місцевого самоврядування. Подібна ситуація масово спостерігалася в 2009–2010 рр., і особливо у 2011 р.

Наявність зазначеної проблеми, на нашу думку, не є проявом некомпетентності чи упередженості якогось одного непрофесійного уряду, і марно думати, що проблема сама собою вирішиться зі зміною влади. Вона обумовлена історично сформованою в державі логікою ухвалення політичних рішень і практикою функціонування фінансової системи. Для викоренення причин, що породили цю та низку інших проблем управління бюджетними коштами, необхідно модернізувати механізм регулювання ліквідності та принципи управління ЄКР. Водночас треба переосмислити та реалізувати стратегію розвитку державних фінансів на основі застосування партисипативного стилю ухвалення публічних рішень і забезпечення максимальної відповідності суспільних видатків потребам і вподобанням громадян.

10. Посилення прозорості та відкритості місцевих бюджетів. Важливе значення для вирішення проблем функціонування місцевих бюджетів в умовах

становлення демократичних відносин у суспільстві має підвищення прозорості і публічності бюджетного процесу. Проте нині громадянам складно одержати повні й достовірні дані про хід реалізації основних етапів бюджетного процесу, результати роботи його учасників, конкретні напрямки та ефективність видатків бюджету, їх відповідність потребам спільноти тощо. Оприлюднення інформації про використання коштів місцевих бюджетів, як правило, обмежується публікацією офіційного звіту про його виконання. В таких умовах громада одержує лише загальні відомості про обсяги доходів і видатків у розрізі бюджетної класифікації. При цьому переважно відсутня інформація про те, якого результату було досягнуто, що саме було зроблено розпорядниками коштів за рахунок бюджетних ресурсів. Низький рівень поінформованості населення про використання коштів місцевих бюджетів різко знижує оцінку з боку громади діяльності органів місцевої влади, породжує нерозуміння необхідності сплати обов'язкових платежів до бюджету, формує пасивну поведінку людей у разі неодержання профінансованих із бюджету послуг або отримання таких послуг неналежної якості, спричиняє нераціональну поведінку громадян на виборах, зокрема підтримку передвиборчих програм, в яких запропоновані бюджетні рішення, що матимуть негативні для них особисто наслідки, тощо. Сьогодні набуває актуальності питання застосування сучасних комунікацій для оприлюднення інформації про місцеві бюджети та розвиток електронного бюджетування.

З огляду на це, необхідно вирішити низку невідкладних завдань:

1. Посилити відповідальність як органів місцевого самоврядування, так і органів виконавчої влади, зокрема Міністерства фінансів України, за своєчасність та повноту оприлюднення інформації про виконання місцевих бюджетів. Зведену інформацію, яка б містила дані про доходи і видатки місцевих бюджетів у розрізі окремих кодів бюджетної класифікації та регіонів країни, доцільно повідомляти громадськості щомісяця.

2. Встановити дієвий контроль за дотриманням законодавчих вимог щодо забезпечення прозорості бюджетного процесу органами місцевого самоврядування та місцевими органами виконавчої влади.

3. Вдосконалити структуру звітної інформації на основі закріплення в бюджетній класифікації встановленого Бюджетним кодексом України поділу доходів і видатків місцевих бюджетів на ті, що враховуються, і ті, що не враховуються при розрахунку обсягів міжбюджетних трансфертів. Крім цього, доцільно законодавчо розмежувати видаткові повноваження місцевих рад на власні й делеговані, обов'язкові та необов'язкові, виокремити власні і закріплені доходи органів місцевого самоврядування та врахувати особливості зазначеного розподілу в практиці складання звітів про виконання місцевих бюджетів. Наявність такої звітності матиме неабияку цінність, адже вона дає змогу оцінити можливості територіальних громад самостійно вирішувати завдання місцевої компетенції та ступінь ефективності місцевої бюджетної політики.

4. Ширше застосовувати для забезпечення прозорості бюджетного процесу сучасні інформаційні технології, зокрема мережу Інтернет.

5. Необхідно запобігти штучному створенню інформаційного вакууму з метою розповсюдження недержавними структурами на платній основі даних, сформованих, однак не доведених до громадськості урядовими організаціями.

11. Узгодження питань реформування місцевих бюджетів зі стратегією реформування адміністративно-територіального устрою України.

Важливим нефіскальним засобом посилення бюджетної самостійності місцевих рад має стати укрупнення територіальних громад, яке доцільно здійснити у процесі реформування адміністративно-територіального устрою України. Органи місцевого самоврядування мають охоплювати, на нашу думку, щонайменше тисячу осіб. В іншому разі, як показують виконані підрахунки, вони будуть змушені витратити близько половини, а то й більшу частину бюджетних коштів лише на утримання управлінського апарату, у той час коли інтереси громади залишатимуться не реалізованими.

Підбиваючи підсумки, зазначимо, що врахування запропонованих рекомендацій у процесі подальшого вдосконалення нормативно-правової бази і практичне втілення їх у бюджетну практику сприятиме формуванню дієвого механізму ресурсного забезпечення місцевих бюджетів та підвищенню ефективності їх виконання з метою найповнішого задоволення суспільних потреб.

Література

1. *Бюджетний моніторинг: аналіз виконання бюджету за 2011 рік* / [І. Ф. Щербина, А. Ю. Рудик, В. В. Зубенко, І. В. Самчинська та ін.]; ІБСЕД, Проект "Зміцнення місцевої фінансової ініціативи", USAID. – К., 2012. – 96 с.
2. *Указ Президента України від 24 березня 2012 р. № 212/2012 "Про стратегію державної політики сприяння розвитку громадянського суспільства в Україні та першочергові заходи щодо її реалізації"* // Урядовий кур'єр. – 2012. – № 5. – С. 9–10.
3. *Асоціація міст України стурбована відсутністю належного фінансування делегованих державою місцевому самоврядуванню повноважень* [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.auc.org.ua/news/asotsiatsiya-mist-ukraini-sturbovana-vidsutnistyu-nalezhnogo-finansuvannya-delegovanikh-derzhav>.
4. *Мрочковська Б. Реалізація принципу фінансової незалежності в діяльності гмін* / Б. Мрочковська // *Світ фінансів*. – 2006. – № 4. – С. 159–164.
5. *Звіт про візит-відрядження фахівців Державного казначейства України до Міністерства економіки, фінансів і промисловості Франції в період з 29 травня по 5 червня 2005 р.* – К. : Держ. казначейство України, 2005. – 47 с.

Редакція отримала матеріал 20 вересня 2012 р.

Тетяна ФАСОЛЬКО

Інформаційні аспекти впливу державного боргу на макроекономіку України

Розглянуто зв'язки державного боргу з основними макроекономічними явищами та процесами. Досліджено передумови аналізу платоспроможності держави, адже оцінка динаміки показників платоспроможності за ретроспективними статистичними даними є дуже корисною для аналізу прагнення країни щодо оптимізації виплат.

Ключові слова: модель, борг, зв'язок, бюджет.

Проблема дефіциту бюджету і способів його фінансування давно перебуває у полі зору науковців і є надзвичайно важливою для успішного розвитку як перехідних, так і ринкових економік. Фінансування дефіциту бюджету за рахунок різних форм внутрішніх і зовнішніх запозичень та регулювання відносин, пов'язаних із заощадженням запозичень, охоплюється інститутом державного кредиту. Державний борг наростає щоразу, як тільки виникає дефіцит бюджету, а наявність бюджетного дефіциту зумовлює зниження рівня життя для майбутніх поколінь, на долю яких випаде обслуговування і погашення боргу.

Проблема державного боргу є не новою для економічної науки. У вітчизняній та іноземній літературі їй присвячено багато праць, в яких розглядається сутність державного боргу, його види, причини виникнення, наслідки його впливу на функціонування національної економіки. Теоретичні підвалини вивчення державного боргу сформували такі *видатні економісти*, як А. Сміт, Д. Рікардо, К. Маркс, М. Яснопольський, Дж. Кейнс, Р. Барро, Дж. Б'юкенен, М. Карлберг, А. Лернер, Р. Масгрейв, Ф. Модільяні та ін. Цю тему в своїх працях розкривають сучасні дослідники: А. Смирнов, А. Вавилов, Є. Балацький, В. Вітлінський, О. Барановський, І. Благун, З. Варналій, Т. Вахненко, А. Гальчинський, В. Геєць, В. Козюк, та ін. Проте, незважаючи на численні опрацювання, далеко не всі аспекти цієї складної та *актуальної* для економіки України проблеми з'ясовані й отримали належне обґрунтування. Особливо це стосується застосування математичних методів та моделювання при здійсненні управління державним боргом. Багато тверджень є суперечливими та дискусійними. Така ситуація зумовлює необхідність продовження досліджень у цій сфері та проведення ґрунтовного макроекономічного аналізу державного боргу.

Завдання, пов'язані з управлінням державним боргом, неможливо вирішувати без застосування математичного апарату. Просте використання емпіричного підходу дає змогу лише дескриптивно засвідчувати наявність тих чи інших наслідків здійснення запозичень і не містить наукової обґрунтованості якісних та кількісних наслідків прийняття рішень щодо управління боргом. Метою статті є висвітлення й обґрунтування причин виникнення боргу та встановлення його зв'язків з іншими макроекономічними явищами і процесами.

У загальному розумінні "державний борг" – це відносини щодо випуску, обслуговування та погашення боргових зобов'язань держави. Насамперед, необхідно

визначити основні їхні цілі. Серед наукової спільноти нема одностайної думки щодо пріоритетних завдань управління державним боргом. Російські вчені А. Вавилов і Г. Трофимов за основу беруть реалізацію стратегії максимізації суспільного добробуту через мінімізацію витрат на обслуговування боргу [1]. А. Кіреєв за мету ставить стале економічне зростання у довгостроковій перспективі [2]. В. Тітков виділяє ряд цілей управління державним боргом: а) оптимізація боргу та мінімізація процентних платежів; б) підтримка стабільності політичної системи; в) своєчасне фінансування соціальних програм; г) забезпечення національної безпеки (уникнення політичної, економічної залежності) [3].

Теоретичний аналіз прямих та опосередкованих причинно-наслідкових взаємозв'язків державного боргу з іншими економічними явищами слід здійснювати у двох площинах – формування бюджету країни і зовнішньоекономічна діяльність. Розглянемо детальніше всі чинники макроекономічної політики, які беруть участь у здійсненні управління державним боргом.

Основною причиною державного боргу є державні позики з метою фінансування дефіциту бюджету й дефіциту платіжного балансу:

$$\begin{aligned} (T - G) < 0 \Rightarrow Dft_B \rightarrow GCr \Rightarrow (GCr_{in} + GCr_{ex}) \rightarrow GDb \Rightarrow (GDb_{in} + GDb_{ex}), \\ (X - M) < 0 \Rightarrow Dft_{BP} \end{aligned} \quad (1)^1$$

де T – величина дохідної частини бюджету країни; G – величина видаткової частини бюджету країни; X – величина експорту країни (враховуючи товари, нефакторні послуги, рух праці й капіталу); M – величина імпорту країни (враховуючи товари, нефакторні послуги, рух праці й капіталу); Dft_B – величина бюджетного дефіциту; Dft_{BP} – величина дефіциту платіжного балансу; GCr – величина державних запозичень; GCr_{in} – величина внутрішніх державних запозичень; GCr_{ex} – величина зовнішніх державних запозичень; GDb – величина державного боргу; GDb_{in} – величина внутрішнього державного боргу; GDb_{ex} – величина зовнішнього державного боргу.

Формування дохідної частини бюджету країни переважно здійснюється за рахунок податкових надходжень, тобто:

$$T = t'_a \cdot GDP, \quad (2)$$

де t'_a – норма агрегованої податкової ставки – екзогенна змінна, що залежить від політики уряду і прямо впливає на величину дохідної частини бюджету; GDP – величина валового внутрішнього продукту (ВВП) країни – ендогенна змінна.

Окрім того, податкова ставка впливає на ділову активність фірм і домогосподарств.

По-перше, зростання агрегованої податкової ставки t'_a понад обґрунтовану (згідно з кривою Лаффера) норму \bar{t}' погіршить стимули підприємницької діяльності й цим самим спричинить скорочення валових інвестицій фірм I_B , а як наслідок відбудеться падіння обсягів виробництва Q і зменшення прибутку Pft . Відповідно, фірми згортають свою господарську діяльність, що негативно відіб'ється на зайнятості населення через зростання рівня безробіття u_n' . Відсутність роботи, а отже, і грошових надходжень зумовить скорочення споживчих витрат населення C , що в сумі зі скороченням валових інвестицій I_B призведе до зменшення сукупного попиту AD_n загалом по країні.

¹ Усі схеми складено автором на основі власних теоретичних узагальнень, зроблених на основі джерел [1; 2; 4].

Після цього відчутним стане скорочення валового внутрішнього продукту GDP , а за умов незмінного рівня оподаткування t_a' відбудеться поступове зменшення податкових надходжень до бюджету T і зростання бюджетного дефіциту Dft_B . Якщо держава обере безінфляційний шлях фінансування бюджетного дефіциту, то вийде на фінансовий ринок у ролі позичальника, стаючи конкурентом фірмам у боротьбі за фінансові ресурси і зумовлюючи ефект витіснення. Таким чином, державні запозичення GCr зумовлять зростання величини державного боргу GDb , а ефект витіснення призведе до повторного скорочення валових інвестицій фірм I_B й аналогічної “ланцюгової реакції” з більш кризовими наслідками для економіки країни та добробуту населення:

$$(t_a' > \bar{t}') \rightarrow I_B \downarrow \rightarrow Q \downarrow \rightarrow Pft \downarrow \rightarrow u_n' \uparrow \rightarrow C \downarrow \rightarrow AD_n \downarrow \rightarrow GDP \downarrow \rightarrow T \downarrow \rightarrow Dft_B \uparrow \rightarrow GCr \uparrow \rightarrow \begin{matrix} GDb \uparrow \\ I_B \downarrow \end{matrix} \cdot \quad (3)$$

По-друге, зростання агрегованої податкової ставки t_a' понад обґрунтовану норму зумовить приховування частини результатів господарської діяльності з метою свідомого ухилення від оподаткування. Масовість цих процесів автоматично збільшить масштаби тіншової економіки UnE і скоротить обсяги офіційного ВВП з одночасним зменшенням величини дохідної частини бюджету T . Внаслідок цього поступово збільшуватимуться бюджетний дефіцит Dft_B , державні запозичення GCr і державний борг GDb . Через ефект витіснення згоратиметься процес інвестування I_B й економіка країни періодично переживатиме більш кризову “ланцюгову реакцію”, описану схемою. Негативні тенденції в економіці підсилюватимуть песимістичні очікування фірм і домогосподарств. Тому з боку фірм може зміцнюватися тіншовий сектор економіки, а з боку домогосподарств зростатиме “сірий” сектор економіки та накопичуватимуться заощадження. Ймовірним також є зростання цін внаслідок інфляційних очікувань. Економіка країни весь час потребуватиме фінансових ресурсів і все частіше вдаватиметься до державних позик, зумовлюючи зростання державного боргу.

$$(t_a' > \bar{t}') \rightarrow UnE \uparrow \rightarrow GDP \downarrow \rightarrow T \downarrow \rightarrow Dft_B \uparrow \rightarrow GCr \uparrow \rightarrow \begin{matrix} \rightarrow GDb \uparrow \\ I_B \downarrow \end{matrix} \rightarrow I_B \downarrow \rightarrow Q \downarrow \rightarrow Pft \downarrow \rightarrow u_n' \uparrow \dots \rightarrow \begin{matrix} GDb \uparrow \\ I_B \downarrow \end{matrix} \cdot \quad (4)$$

По-третє, у випадку, коли агрегована податкова ставка t_a' менша або дорівнює обґрунтованій нормі оподаткування \bar{t}' , відбуваються зворотні процеси: підвищується інвестиційна активність фірм I_B , відбувається нарощування обсягів виробництва Q , скорочуються масштаби тінізації економіки UnE та рівень безробіття u_n' , розширюється сукупний попит AD_n , зростають обсяги ВВП і податкових надходжень T , а утворений бюджетний профіцит Pft_B спрямовується на погашення державного боргу GDb :

$$(t_a' \leq \bar{t}') \rightarrow I_B \uparrow \rightarrow Q \uparrow \rightarrow Pft \uparrow \rightarrow u_n' \downarrow \rightarrow C \uparrow \rightarrow AD_n \uparrow \rightarrow GDP \uparrow \rightarrow T \uparrow \rightarrow Pft_B \uparrow \rightarrow GDb \downarrow \rightarrow UnE \downarrow \rightarrow GDP \uparrow \rightarrow T \uparrow \rightarrow Pft_B \uparrow \rightarrow GDb \downarrow \cdot \quad (5)$$

Оскільки будь-яка позика надається за умов платності, строковості, поверненості й гарантованості, величина внутрішнього державного боргу є сумарним значенням обсягу внутрішнього кредиту GCr_{in} і відсотка I_{in} :

$$GDb_{in} = GCr_{in} + i' \cdot GCr_{in} \quad \text{або} \quad GCr_{in} + r' \cdot GCr_{in} = GCr_{in} + I_{in}, \quad (6)$$

де i' – номінальна внутрішня відсоткова ставка; r' – реальна внутрішня відсоткова ставка, тобто номінальна скорегована на темп інфляції $Ti' - r' = i' - Ti'$. А зважаючи

на те, що позики можуть бути одержані з-за кордону, слід також враховувати світову відсоткову ставку i^* або r^* і валютний курс e (номінальний) або ε (реальний). Беручи до уваги модель Манделла–Флемінга, варто зазначити, що Україна є країною з малою відкритою економікою та прямим котируванням валют і жодним чином не може вплинути на світову відсоткову ставку. Враховуючи сказане, можна визначити величину зовнішнього державного боргу з урахуванням світової відсоткової ставки і зміни валютного курсу:

$$\begin{aligned} GDb_{ex} &= GCr_{ex} + i^* \cdot GCr_{ex} \pm \Delta e \cdot (GCr_{ex} + i^* \cdot GCr_{ex}) = GCr_{ex} + I_{ex} \quad \text{або} \\ GDb_{ex} &= GCr_{ex} + r^* \cdot GCr_{ex} \pm \Delta \varepsilon \cdot (GCr_{ex} + r^* \cdot GCr_{ex}) = GCr_{ex} + I_{ex} \end{aligned} \quad (7)$$

У схемах 3–5 ми припускали, що позичені кошти є пасивним джерелом фінансування бюджетного дефіциту, тобто жодного позитивного ефекту, крім тимчасового вирішення фінансових проблем та нагромадження державного боргу, вони не дають. Якщо ж припустити, що державні позики можуть бути трансформовані в інвестиції або з їхньою допомогою будуть здійснені валютні й біржові спекуляції, то державний борг може бути активним інструментом економічного зростання. Сума боргу частково окупиться величиною позитивного ефекту від інвестицій In_p , біржових In_{SS} і валютних спекуляцій In_{CS} . Тим самим скоротиться величина погашення та обслуговування державного боргу P_{GDb} , яка переважно формується за рахунок нових позик і податкових надходжень.

$$GDb = P_{GDb} + (In_p + In_{SS} + In_{CS}). \quad (8)$$

Таким чином, зменшиться боргове навантаження і податковий тягар на економіку країни, її суб'єктів господарювання та населення.

Згідно з величинами ВВП, податкових надходжень T , валових інвестицій фірм I_B , споживання домогосподарств C , сукупного попиту AD_n , бюджетного профіциту Pft_B , ефекту від інвестицій In_p , біржових In_{SS} і валютних спекуляцій In_{CS} , позитивних очікувань вітчизняних фірм та домогосподарств щодо вітчизняної економіки v_n , негативних очікувань іноземних фірм і домогосподарств щодо економік своїх країн χ_f , державний внутрішній борг GDb_{in} перебуває в оберненій залежності:

$$\begin{aligned} \text{Якщо } (T \uparrow; I_B \uparrow; C \uparrow; AD_n \uparrow; Pft_B \uparrow; In_p \uparrow; In_{SS} \uparrow; In_{CS} \uparrow; (v_n + \chi_f) \uparrow) \text{ то } GDb_{in} \downarrow \\ \text{Якщо } (T \downarrow; I_B \downarrow; C \downarrow; AD_n \downarrow; Pft_B \downarrow; In_p \downarrow; In_{SS} \downarrow; In_{CS} \downarrow; (v_n + \chi_f) \downarrow) \text{ то } GDb_{in} \uparrow \end{aligned} \quad (9)$$

Наявність для державного боргу обмеження згори, що визначається хоча б абсорбційною здатністю фінансового ринку, може спричинити неминучість його монетизації при досягненні ним певного критичного значення [6]. Водночас численні дослідження [8] як високо-, так і низькоінфляційних економік нерідко свідчать про відсутність чітких взаємозв'язків між змінами у таких змінних, як темп зростання грошової маси, темп інфляції, обсяг сеньйоражу, величина первинного бюджетного дефіциту, обсяг держборгу. Зокрема, зазначається, що передбачуване підвищення рівня інфляції не справляє істотного впливу на зміну реального обсягу державної заборгованості [9]. Разом з тим, практичний досвід показує, що, як правило, використання інфляції як інструменту зниження реальної державної заборгованості пов'язане з рядом негативних наслідків, зокрема підривом довіри кредиторів до

держави як позичальника. А там, де така довіра підірвана, у держави не існує бази для проведення збалансованої бюджетної політики [4].

Стосовно зовнішнього державного боргу GDb_{ex} ситуація аналогічна, за винятком того, що серед тих величин, з якими державний зовнішній борг перебуває у прямій залежності, враховуються не внутрішні, а світові номінальна i^* або реальна r^* відсоткові ставки і має місце зміна номінального e_d або реального ε_d валютних курсів при прямому котируванні (відповідно до моделі Манделла–Флемінга, випадок країни з малою відкритою економікою, в тому числі й України):

$$\begin{aligned} \text{Якщо } ((t_a' > \bar{t}); u_n' \uparrow; UnE \uparrow; G \uparrow; Dft_B \uparrow; i^* \uparrow; r^* \uparrow; e_d \uparrow; \varepsilon_d \uparrow; (\mu_n + \mu_f + \psi_f) \uparrow; t \uparrow) \text{ то } GDb_{ex} \uparrow \\ \text{Якщо } ((t_a' \leq \bar{t}); u_n' \downarrow; UnE \downarrow; G \downarrow; Dft_B \downarrow; i^* \downarrow; r^* \downarrow; e_d \downarrow; \varepsilon_d \downarrow; (\mu_n + \mu_f + \psi_f) \downarrow; t \downarrow) \text{ то } GDb_{ex} \downarrow. \end{aligned} \quad (10)$$

Відповідно до величин, з якими державний внутрішній борг GDb_{in} перебуває в оберненій залежності, у ситуації з державним зовнішнім боргом GDb_{ex} слід додати зміну номінального e_i або реального ε_i валютних курсів при оберненому котируванні (відповідно до моделі Манделла–Флемінга, випадок країни з малою відкритою економікою):

$$\begin{aligned} \text{Якщо } (T \uparrow; I_B \uparrow; C \uparrow; AD_n \uparrow; Pft_B \uparrow; In_I \uparrow; In_{SS} \uparrow; In_{CS} \uparrow; e_i \uparrow; \varepsilon_i \uparrow; (v_n + \chi_f) \uparrow) \text{ то } GDb_{ex} \downarrow \\ \text{Якщо } (T \downarrow; I_B \downarrow; C \downarrow; AD_n \downarrow; Pft_B \downarrow; In_I \downarrow; In_{SS} \downarrow; In_{CS} \downarrow; e_i \downarrow; \varepsilon_i \downarrow; (v_n + \chi_f) \downarrow) \text{ то } GDb_{ex} \uparrow. \end{aligned} \quad (11)$$

Зовнішньоекономічна діяльність здійснюється шляхом купівлі-продажу товарів, нефакторних послуг, міграції робочої сили і капіталу та пов'язана з формуванням зовнішнього державного боргу GDb_{ex} , оскільки дефіцит платіжного балансу фінансується за рахунок кредитів Міжнародного валютного фонду (МВФ). Величина зовнішнього державного боргу залежить від характеру сальдо платіжного балансу – позитивного чи негативного, тобто існує дефіцит Dft_{BP} чи профіцит Pft_{BP} платіжного балансу. Характер сальдо платіжного балансу залежить від величин експорту й імпорту, а останні, у свою чергу, визначаються структурою експорту й імпорту, співвідношенням експортних Ip_x' та імпортних Ip_m' цін, зміною валютного курсу e або ε , співвідношенням між первинними доходами національних ресурсів, одержаними з-за кордону $PI_{i \rightarrow a}$, і первинними доходами іноземних ресурсів, сплачених за кордон $PI_{a \rightarrow i}$, зміною світової відсоткової ставки i^* або r^* , очікуваннями іноземних та вітчизняних економічних агентів, терміну, на який надається позика t .

Якщо рівень експортних цін Ip_x' перевищує рівень імпортних Ip_m' , то на одиницю експортованого товару можна купити більше імпортованого і навпаки, відповідно, це вносить певні диспропорції між величинами експорту й імпорту, впливає на сальдо платіжного балансу та величину державного зовнішнього боргу GDb_{ex} :

$$\begin{aligned} (Ip_x' > Ip_m') \rightarrow (X \downarrow < M \uparrow) \Rightarrow Dft_{BP} \uparrow \rightarrow GDb_{ex} \uparrow \\ (Ip_x' < Ip_m') \rightarrow (X \uparrow > M \downarrow) \Rightarrow Pft_{BP} \uparrow \rightarrow GDb_{ex} \downarrow. \end{aligned} \quad (12)$$

Якщо в країні здійснюється пряме котирування валют, то зростання валютного курсу e_d або ε_d знецінюватиме національну грошову одиницю. Девальвація сприятиме збільшенню експортних X і зменшенню імпортних M операцій, активізації сальдо платіжного балансу Pft_{BP} й скороченню зовнішнього державного боргу GDb_{ex} . Аналогічна ситуація виникне в країні зі зниженням валютного курсу e_i або ε_i при оберненому котируванні валют. Відповідно, зовсім в іншому напрямі розвиватимуться

події за умови зниження валютного курсу e_d або ε_d при прямому котируванні й за умови зростання валютного курсу e_i або ε_i при оберненому котируванні. Адже ревальвація сприятиме скороченню експортних X і збільшенню імпортних M операцій з поступовим зростанням дефіциту платіжного балансу Dft_{BP} та державного зовнішнього боргу GDb_{ex} :

$$\begin{aligned} (e_d \uparrow, \varepsilon_d \uparrow, e_i \downarrow, \varepsilon_i \downarrow) &\rightarrow (X \uparrow > M \downarrow) \Rightarrow Pft_{BP} \uparrow \rightarrow GDb_{ex} \downarrow \\ (e_d \downarrow, \varepsilon_d \downarrow, e_i \uparrow, \varepsilon_i \uparrow) &\rightarrow (X \downarrow < M \uparrow) \Rightarrow Dft_{BP} \uparrow \rightarrow GDb_{ex} \uparrow. \end{aligned} \quad (13)$$

Перевищення первинних доходів національних ресурсів, одержаних з-за кордону $PI_{i \rightarrow a}$, над первинними доходами іноземних ресурсів, сплачених за кордон $PI_{a \rightarrow i}$, сприятиме активізації сальдо платіжного балансу, що позитивно вплине на боргову проблему країни. Якщо ситуація складеться навпаки, то боргова проблема може загостритися:

$$\begin{aligned} (PI_{i \rightarrow a} > PI_{a \rightarrow i}) &\rightarrow (X > M) \Rightarrow Pft_{BP} \uparrow \rightarrow GDb_{ex} \downarrow \\ (PI_{i \rightarrow a} < PI_{a \rightarrow i}) &\rightarrow (X < M) \Rightarrow Dft_{BP} \uparrow \rightarrow GDb_{ex} \uparrow. \end{aligned} \quad (14)$$

Зі зростанням імпортних операцій M , первинних доходів іноземних ресурсів, сплачених за кордон $PI_{a \rightarrow i}$, і дефіциту платіжного балансу Dft_{BP} , підвищенням рівня цін імпортованих незамінних товарів $Ip_{m(ir)}$, рівня цін експортованих замінних товарів $Ip_{x(s)}$, валютного курсу e_i або ε_i при оберненому котируванні та світової відсоткової ставки i^* або r^* , посиленням негативних очікувань вітчизняних фірм і домогосподарств щодо економік іноземних країн μ_f та позитивних очікувань іноземних фірм і домогосподарств щодо економік своїх країн ψ_f , збільшенням терміну, на який надається позика t , накопичується державний зовнішній борг GDb_{ex} , а зі скороченням вказаних параметрів – він зменшується. Інакше кажучи, існує пряма залежність:

$$\begin{aligned} \text{Якщо } (M \uparrow; PI_{a \rightarrow i} \uparrow; Dft_{BP} \uparrow; Ip_{x(s)} \uparrow; Ip_{m(ir)} \uparrow; i^* \uparrow; r^* \uparrow; e_i \uparrow; \varepsilon_i \uparrow; (\mu_f + \psi_f) \uparrow; t \uparrow) \text{ то } GDb_{ex} \uparrow \\ \text{Якщо } (M \downarrow; PI_{a \rightarrow i} \downarrow; Dft_{BP} \downarrow; Ip_{x(s)} \downarrow; Ip_{m(ir)} \downarrow; i^* \downarrow; r^* \downarrow; e_i \downarrow; \varepsilon_i \downarrow; (\mu_f + \psi_f) \downarrow; t \downarrow) \text{ то } GDb_{ex} \downarrow. \end{aligned} \quad (15)$$

Отже, здійснивши теоретичний аналіз прямих та опосередкованих причинно-наслідкових взаємозв'язків державного боргу з іншими економічними явищами у площині формування бюджету країни, можна з'ясувати, які чинники і як саме впливають на величину державного внутрішнього і державного зовнішнього боргу. Так, при зростанні агрегованої податкової ставки понад науково обґрунтовану $t_a' > t'$, збільшенні масштабів тіньової економіки UnE , видаткової частини бюджету G й обсягів бюджетного дефіциту Dft_{BP} , підвищенні рівня безробіття u_n' , номінальної i' та реальної r' внутрішніх відсоткових ставок, посиленні негативних очікувань вітчизняних фірм і домогосподарств щодо вітчизняної економіки μ_n , негативних очікувань вітчизняних фірм і домогосподарств щодо економік іноземних країн μ_f , позитивних очікувань іноземних фірм і домогосподарств щодо економік своїх власних країн ψ_f , терміну, на який надається позика t , – зростає величина внутрішнього державного боргу GDb_{in} . А при скороченні вказаних параметрів – вона також зменшується.

Що стосується величини державного зовнішнього боргу у площині зовнішньо-економічної діяльності: зі зростанням експортних операцій X , первинних доходів іноземних ресурсів, одержаних з-за кордону $PI_{i \rightarrow a}$, і профіциту платіжного балансу

Pft_{BP} , підвищенням рівня цін імпортованих замінних товарів $Ip_{m(s)}$, рівня цін експортованих незамінних товарів $Ip_{x(ir)}$, валютного курсу e_d або ε_d при прямому котируванні, посиленням негативних очікувань іноземних фірм і домогосподарств щодо економік своїх власних країн χ_f : буде зменшуватися величина державного зовнішнього боргу GDb_{ex} , а зі скороченням вказаних параметрів – його величина буде збільшуватися.

Таким чином, ми переконалися, що причиною нагромадження боргу є фінансові дисбаланси, які виникають у процесі формування та виконання бюджету та здійснення зовнішньо-економічної діяльності. Результатом дослідження стало визначення основних ендогенних та екзогенних параметрів майбутньої моделі та виявлення взаємозв'язків, що важливо для прийняття управлінських рішень.

Література

1. Вавилов А. Стабилизация и управление государственным долгом России / А. Вавилов, Г. Трофимов // Вопросы экономики. – 1997. – № 12. – С. 62–81.
2. Киреев А. П. Международная экономика : в 2 ч. : уч. пособ. для вузов / А. П. Киреев. – М. : Междунар. отнош., 1998.
Ч. 2 : Международная макроэкономика: открытая экономика и макроэкономическое программирование. – 1998. – 488с.
3. Титков В. Проблемы управления российским внешним долгом / В. Титков // Вопросы экономики. – 1997. – № 11. – С. 78–85.
4. Аналітична економія: макроекономіка і мікроекономіка : навч. посіб. : у 2 кн. / за ред. С. Панчишина і П. Островерха. – К. : Знання, 2006.
Кн. 1 : Вступ до аналітичної економії. Макроекономіка. – 2006. – 723 с.
5. Барр Р. Политическая экономия : 2 т. / Р. Барр. – М.: Междунар. отнош., 1995.
Т. 1. – 1995. – 608 с.
6. Головачев Д. Л. Государственный долг. Теория, российская и мировая практика / Д. Л. Головачев. – М. : ЧеРо, 1998. – 176 с.
7. Пекарский С. Э. Координация макроэкономической политики: случай неустойчивой динамики инфляции и государственного долга / С. Э. Пекарский // Экономический журнал ВШЭ. – 2001. – № 4. – С. 492–518.
8. Sargent T. J. Rational Expectations and Inflation / Thomas J. Sargent // Cambridge Journal of Economics. – 1987. – № 11. – P. 375–392.
9. Heinemann F. Staatsverschuldung: Ursachen und Grenzen / Heinemann Friedrich. – Koln : Institut der deutschen Wirtschaft, 1994. – 214 p.

Редакція отримала матеріал 20 вересня 2012 р.

Руслана РУСЬКА

І Т ААЕР ААІ І В Т АНВАО ЕДААЕОІ Т АІ І Т ДООАЕВ ЕДААЕОІ Т -
НІ ²ЕЕЕ ÇАЕАÆІ Т А²А АЕНІ АДН² І АІ Т ААДІ АІ ЕО І Т ÇЕЕ

Проведено дослідження кредитного портфеля кредитних спілок. Проаналізовано моделі ризику та на їх основі запропоновано використання дисперсії для визначення впливу неповернених позик на обсяг кредитного портфеля.

Ключові слова: кредитна спілка, кредитний портфель, моделювання, ризику, ймовірність, дохідність, збитки, математичне сподівання, дисперсія, варіація, незміщені оцінки, індивідуальна модель.

Кредитні спілки на сьогодні є невід'ємною частиною фінансового ринку зокрема та економіки загалом. Маючи у користуванні залучені кошти фізичних осіб, що є членами кредитної спілки, кредитні спілки виконують функцію управління фінансовими ресурсами. Перед ними постає питання можливості повернення коштів членам, дотримання окремих нормативів та обмежень, щодо стабільності та стійкості функціонування кредитних спілок.

Аналогічно до інвесторів, які віддають перевагу формуванню портфеля, а не придбанню цінних паперів одного виду, кредитні спілки прагнуть працювати з кількома видами надання своїм членам послуг з розміщення грошових коштів, оскільки, формуючи кредитний портфель, можна знизити рівень ризику (ймовірність неплатоспроможності), не зменшуючи очікуваної дохідності [1]. В середині сформованого портфеля вирівнювання ризику проводиться в просторі і часі. Можливості диверсифікації зростають, зважаючи на різні часові типи розподілу ризиків (рівномірний, катастрофічний, зростаючий), характерні для певних видів кредитування [2]. Якщо проводяться кредитування з різними типами розподілу ризику, відбувається їх взаємне накладання, що при доволі великому портфелі згладжує відхилення.

Кредитна спілка "акумулює" численні ризики, пов'язані з видачею кредитів, закриття депозитів та інфляцією [3].

У момент видачі кредиту спілка не знає, скільки конкретно коштуватиме їй ризик цього позичальника. Мінова і споживча вартість кредитної послуги встановлюється тільки після повернення обумовленої договором позики, однак рішення про видачу кредиту необхідно приймати під час укладення договору. Перед кредитною спілкою постає завдання розрахувати ціну кредиту в умовах її собівартості, збалансувати визначені надходження на цей час з невизначеними витратами в майбутньому [4].

Таким чином, із суті діяльності кредитної спілки та з нормативних вимог до її ведення *впливає необхідність* застосування економіко-математичних методів як складової частини економічного аналізу діяльності кредитної спілки. Головною причиною такої необхідності є потреба в аналізі фінансового грошового потоку – сукупності процесів утворення і використання грошових фондів, що тісно пов'язані з категоріями ризику, випадковості та ймовірності. В межах теорії ризику розроблена система моделей і методів, що дають змогу кількісно оцінити фінансові потоки та фінансові ризики в

діяльності фінансових компаній і кредитної спілки зокрема [5]. Зважаючи на вирішальне значення факторів випадковості, математичним інструментарієм аналізу діяльності кредитних спілок може виступити теорія ризику, яка ґрунтується на теорії ймовірностей та математичній статистиці.

Важливою передумовою дослідження діяльності кредитних спілок є поєднання якісного та кількісного аналізу. Логічні доведення і якісні висновки розкривають причинні зв'язки, виявляють передумови тих чи інших наслідків. Проте тільки кількісні, математичні методи дають можливість отримати функціональні залежності між причинами і наслідками.

З одного боку, "очевидним є те, що експериментування з економічними системами є недоцільним, тому єдиним науково обґрунтованим засобом досліджень є математичне моделювання – найефективніший із кількісних методів аналізу ефективності управлінських рішень" [6]. Інструментарій математичного моделювання як складова частина процедури прийняття рішень сьогодні надзвичайно потужний.

Однак, з іншого боку, як зауважують Дж. Нейман і О.Моргенштерн, "просте відтворення в економіці математичних прийомів, що застосовувались свого часу у фізиці, може не дати очікуваних результатів у зв'язку багатоманітністю проявів соціально-економічних явищ, складністю і суб'єктивністю, які притаманні економічним процесам" [7].

Застосування традиційних економіко-математичних методів та моделей є необхідною умовою подальшого розвитку кредитних спілок. Зокрема, у [8, 9] розглядаються основи лінійного програмування, економіко-математичні моделі оптимізації, застосування економіко-математичних моделей для розв'язання задач. Особливий інтерес представляють методи і моделі аналізу економічних процесів, моделі прогнозування економічних процесів та імітаційні моделі.

Математичні методи та їх застосування в економічних дослідженнях *розглядаються в працях* Л. Нагребецької [10] та О. Фарата [11]. Приділяючи головну увагу кількісним методам фінансового планування, автори праці розглядають широкий спектр математичного інструментарію фінансового аналізу.

Пошук стратегій рівноваги кредитної політики, що враховує обсяг кредитного портфеля з різними ступенями ризику ставить перед нами завдання мінімізувати вплив неповернених позик на обсяг кредитного портфеля.

Метою наукової праці є розроблення математичної дисперсійної моделі, за допомогою якої можна було б визначити вплив позичкової суми (ризик) на обсяг кредитного портфеля.

У ризикових кредитах ступінь незбалансованості та неоднорідності ризиків суттєво вищий, а варіація як частот, так і сум збитків значно більша, ніж у забезпечених кредитах. На результати суттєво впливають інфляція і коливання кон'юнктури, зміна факторів ризику. Оскільки обсяг статистичних даних зазвичай невеликий і не відображає багатьох факторів, то використання детермінованих моделей для ризикових видач кредитів, як правило, є недостатнім. Для кількісного оцінювання ризиків необхідний перехід до стохастичних моделей. Це стало стимулом для розвитку теорії ризику, яка є основою математики ризикових видів кредитування [12].

Для розрахунку кредитного портфеля для кредитної спілки потрібні дані про характер забезпечення позик та процесу їх неповернення. У момент видачі позики кредитна спілка не знає, скільки конкретно коштуватиме їй ризик цього кредиту. Якщо наявна в розпорядженні база даних охоплює кілька кредитних спілок (ринкова статистика), то

найчастіше дані спочатку представлені в агрегованій формі. У цьому випадку нам доступні тільки сумарні річні стратегічні показники по групах ризиків. Інформація про суму кожного ризику (неповернення позик) і розмір кожного окремого збитку відсутня. У кожній групі зібрані ризики, що відповідають певним загальним критеріям, наприклад, характеризуються однаковими значеннями відсоткових ставок. Багато методів обчислення відсотків явно чи неявно ґрунтуються на деякій моделі розподілу сукупного збитку кожної з цих груп. Перевага віддається розподілам, що задаються функцією щільності і містять невелику кількість параметрів. Такі розподіли розглядаються за індивідуальною моделлю ризику [13].

Основна проблема, пов'язана з агрегуванням, – щорічна зміна обсягу групи ризиків (кількості ризиків та їх сукупної суми у кредитному портфелі) розподілу сукупного збитку. Оскільки в кожному році спостерігається тільки одне значення сукупного збитку, залучення моделей розподілу здається безглуздом, адже параметри розподілу не можна оцінити тільки на основі одного спостереження. Вирішити цю проблему дає змогу нормування сукупного збитку на відповідний обсяг. Отримані таким чином випадкові величини – “збиток на один рік” або “ставка збитку” – за певних умов не змінюють математичних сподівань протягом кількох років. Однак дисперсії навіть після нормування сукупного збитку на обсяг, будуть відрізнятися за роками: згідно з принципом колективного балансу, дисперсія нормованого сукупного збитку зменшується зі зростанням обсягу портфеля.

Доволі часто для збереження актуальності даних беремо для розрахунку тільки спостереження останнього року і використовуємо двохпараметричну модель розподілу. Для цього необхідно припустити однакову залежність між математичним сподіванням і дисперсією нормованого збитку у всіх групах ризиків (групах забезпечення позик у кредитному портфелі).

Незважаючи на вагомість математичного сподівання збитку в складі доходу, надзвичайно важливий правильний вибір моделі дисперсії. З одного боку, модель дисперсії дає уявлення про розкид даних навколо свого математичного сподівання, а з іншого – визначає, де має знаходитися математичне сподівання для цих спостережень.

Модель дисперсії відіграє велику роль навіть у разі нормально розподілених збитків. Наприклад, звичайна лінійна регресія (з постійною дисперсією) і зважена лінійна регресія (дисперсія залежить від вільної змінної) можуть бути суттєво різними лініями регресії за однаковими даними.

Розглянемо спочатку ідеальний випадок повністю однорідної групи ризиків, де всі ризики незалежні і мають однакові розподіли сумарного (річного) збитку R_i . Ввівши позначення

$$m = M(R_i), 1 \leq i \leq n, \sigma^2 = \text{var}(R_i), 1 \leq i \leq n,$$

де:

$M(R_i)$ – математичне сподівання i -го збитку;

$\text{var}(R_i)$ – дисперсія i -го збитку,

для сукупного збитку групи ризиків:

$$S = \sum_{i=1}^n R_i \tag{1}$$

отримаємо:

$$M(S) = n \cdot m, \tag{2}$$

де:

$M(S)$ – математичне сподівання сукупного збитку;

$$\text{var}(S) = n \cdot \sigma^2, \quad (3)$$

де:

$\text{var}(S)$ – дисперсія сукупного збитку.

Замість залежної від обсягу величини “сукупного збитку” зручніше використовувати більш наочну нормовану величину – збиток на один рік

$$Z = \frac{S}{n}, \quad (4)$$

для якої:

$$M(Z) = m, \quad (5)$$

де:

$M(Z)$ – математичне сподівання збитку на один рік;

$$\text{var}(Z) = \frac{\sigma^2}{n} \quad (6)$$

$\text{var}(Z)$ – дисперсія збитку на один рік.

На практиці безпосередньо оцінити значення $M(R_i)$ неможливо, тому основою доходу за кожним видом позики для кожного з n ризиків служить величина $M(Z)$. Обернено пропорційна залежність між $\text{var}(Z)$ і n безпосередньо зумовлює ефект: у великих групах ризиків коливання збитку на один рік менше, що дає змогу більш точно оцінити математичне сподівання.

При відомих реалізаціях r_i , величин R_i , значення

$$\hat{m} = \frac{1}{n} \sum_{i=1}^n r_i, \quad (7)$$

$$\hat{\sigma}^2 = \frac{\sum_{i=1}^n (r_i - \hat{m})^2}{n-1} \quad (8)$$

є незміщеними оцінками для m і σ^2 .

Оскільки в розпорядженні є тільки сумарні річні показники числа ризиків n_j і збитку (незалежно від інфляції) на один рік z_j (як реалізації відповідної випадкової величини Z_j) портфеля за кілька років $j = 1, \dots, J$. Якщо дані незалежні від інфляції, і зміни в обсязі покриття або структури збитку доволі малі, то розподіл величини R_i , а, отже, значення параметрів m і σ^2 для всіх років можна вважати однаковими: $M(Z_j) = m$, і $\text{var}(Z_j) = \frac{\sigma^2}{n_j}$. Тоді незміщені оцінки для m і σ^2 знаходяться за формулами:

$$\hat{m} = \frac{\sum_{j=1}^J n_j z_j}{\sum_{j=1}^J n_j}, \quad (9)$$

$$\hat{\sigma}^2 = \frac{\sum_{j=1}^J n_j (z_j - \hat{m})^2}{J-1}. \quad (10)$$

Іноді ризики містяться в портфелі тільки частину року (якщо термін позики менше року). Такі ризики враховуються у сумарній “кількості ризиків” не повністю, а відповідно до терміну перебування в портфелі. Наприклад, піврічний ризик вважається половиною так званих року, а два таких ризики разом приймаються за один річний ризик. При цьому передбачається однорідність процесу збитків у часі, коли очікуване значення і дисперсія піврічного ризику рівні відповідно половині очікуваного значення і дисперсії річного ризику.

Представлена модель незалежних однаково розподілених ризиків цілком реалістична для груп ризиків у споживчому кредитуванні, але в комерційному кредитуванні ризики різняться і тому не можуть вважатися однаково розподіленими (спроба скласти групи тільки з ризиків з однаковими позиковими сумами привела б до дуже великого числа дуже маленьких груп). У більшості видів комерційного кредитування для ризиків однієї відсоткової групи використовується однакова ставка, яка множиться на відповідні позикові суми. Тим самим виконується:

$$M(R_i) = m \cdot u_i, \quad i = 1, \dots, n \quad (11)$$

(m не збігається з використаним вище). Врахуємо відмінність позикових сум точно так само, як розходження термінів перебування в портфелі. Будемо виходити з деякого “еталонного ризику” R_1 із позиковою сумою u_1 і припустим, що, наприклад, у ризику з половиною цієї суми математичне сподівання і дисперсія теж становлять тільки половину відповідних показників ризику R_1 а, отже, сукупний збиток двох ризиків із

позиковими сумами $\frac{u_i}{2}$ розподілений так само, як R_1 . Отримаємо:

$$M(R_i) = \frac{M(R_1)u_i}{u_1}, \quad (12)$$

$$\text{var}(R_i) = \frac{\text{var}(R_1)u_i}{u_1} \quad (13)$$

для всіх $i = 1, \dots, n$.

Порівнявши ці рівності з формулами (2), (3), бачимо, що кожен ризик R_i складається з u_i незалежних частин, причому ці частини у всіх ризиків групи однаково розподілені. Такий підхід ґрунтується на припущення, що відмінності в позикових сумах суттєво впливають тільки на кількість збитків, але не на їх розміри (інакше ми записали б

$R_i = \frac{R_1 u_i}{u_1}$ і $\text{var}(R_i) = \frac{\text{var}(R_1) u_i^2}{u_1^2}$). Це припущення справедливе лише для груп

подібних за розміром ризиків і не виконувалося б, наприклад, у кредитуванні на придбання будівництва. Нехай:

$$v = \sum_{i=1}^n u_i \quad (14)$$

сукупна позикова сума групи ризиків. Використовуючи позначення

$$m = \frac{M(R_1)}{u_1} \quad (15)$$

$$\sigma^2 = \frac{\text{var}(R_1)}{u_1} \quad (16)$$

для сукупного збитку:

$$S = \sum_{i=1}^n R_i \quad (17)$$

незалежних ризиків, отримаємо:

$$M(S) = v \cdot m \quad (18)$$

$$\text{var}(S) = v \cdot \sigma^2. \quad (19)$$

Відповідної нормованої на обсяг випадковою величиною тепер виступає ставка збитку:

$$Z = \frac{S}{v}, \quad (20)$$

що має (аналогічно збитку на один рік) математичне сподівання:

$$M(Z) = m \quad (21)$$

і дисперсію:

$$\text{var}(Z) = \frac{\sigma^2}{v}, \quad (22)$$

що виправдовує застосування однакових позначень для ставки збитку і збитку на один рік (умова $u_i = 1$ призводить до розглянутого вище однорідного випадку).

Незміщені оцінки для m і σ^2 на базі реалізацій r_i величин R_i :

$$\hat{m} = \sum_{i=1}^n \frac{r_i}{v} = \sum_{i=1}^n \frac{u_i}{v} \cdot \frac{r_i}{u_i}, \quad (23)$$

$$\hat{\sigma}^2 = \frac{\sum_{i=1}^n u_i \left(\frac{r_i}{u_i} - \hat{m} \right)^2}{J - 1}. \quad (24)$$

Оцінка \hat{m} – це типовий вид середньої групової ставки збитку, який зазвичай може розраховуватись кредитною спілкою. Враховуючи за позиками середню ставку збитку за окремими ризиками альтернативі

$$\hat{m} = \frac{\sum_{i=1}^n \frac{r_i}{u_i}}{n}, \quad (25)$$

тобто арифметичному середньому, ми вважаємо, що $\text{var}\left(\frac{R_i}{u_i}\right) = \frac{\sigma^2}{u_i}$, а не $\text{var}\left(\frac{R_i}{u_i}\right) = \sigma^2$.

Нехай Z_j , $j = 1, \dots, J$ – ставка збитку групи ризиків в j -му році, і v_j – відповідний обсяг, виражений сукупної кредитною сумою. Тоді величини m і σ^2 можуть вважатися постійними протягом декількох років: $M(Z_j) = m$ і $\text{var}(Z_j) = \frac{\sigma^2}{v_j}$. Незміщені оцінки параметрів m і σ^2 на основі реалізацій z_j величин Z_j (знову аналогічно збитку на один рік) дорівнюють:

$$\hat{m} = \frac{\sum_{j=1}^J v_j z_j}{\sum_{j=1}^J v_j} \quad (26)$$

$$\hat{\sigma}^2 = \frac{\sum_{j=1}^J v_j (z_j - \hat{m})^2}{J-1} = \frac{\sum_{j=1}^J v_j z_j^2}{J-1} - \frac{\hat{m}^2 \sum_{j=1}^J v_j}{J-1}. \quad (27)$$

Отже, запропонований спосіб моделювання впливу позичкової суми на дисперсію можна вважати обмежувальним, справедливо вважаючи, що в деяких групах ризиків позикова сума впливає не тільки на кількість збитків у кредитному портфелі, а й на їх розміри. Вплив позички на розмір збитку дає великі відмінності в позичкових сумах, які спостерігаються в деяких видах кредитування, наприклад у споживчому кредитуванні.

На рис. 1 у логарифмічному масштабі представлено залежність розміру дисперсії річної ставки збитку при середній позичковій сумі від середньої суми позик для типових груп ризиків споживчого кредитування. Дисперсія і позичкова сума оцінені на основі даних за 10-річний період, відповідно, величинами:

$$\frac{\hat{\sigma}^2}{\sum_{j=1}^J v_j / 10} \quad \text{і} \quad \sum_{j=1}^J v_j / 10 = (v_1 + v_2 + \dots + v_{10}) / 10.$$

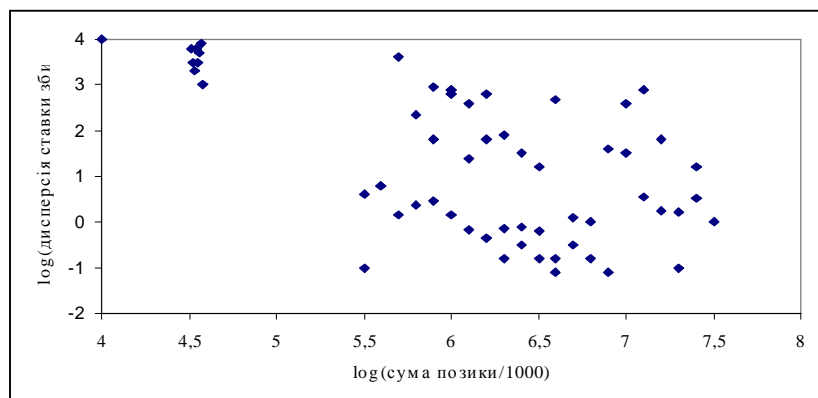

Рис.1. Залежність дисперсії ставки збитків кредитного портфеля від обсягу споживчого кредитування в ньому

Кожна точка відповідає окремій групі ризиків. На цьому ж рисунку показана пряма з кутовим коефіцієнтом (-1), як можна бачити, добре відображає деякий спад висоти розташування точок при зростанні кредитної суми. З позначенням Z для ставки збитку і v для позичкової суми рівняння цієї прямої записується у вигляді:

$$\log(\text{var}(z)) = a - \log(v) \quad (28)$$

або

$$\text{var}(Z) = \frac{10^a}{v}. \quad (29)$$

Таким чином у цьому вигляді кредитування спостерігається постульована нами обернено пропорційна залежність дисперсії збитку від кредитної суми. Зворотна залежність дисперсії від обсягу виявлена нами при порівнянні декількох груп ризиків (поперечний аналіз). Інтерес представляє зміна дисперсії кожної окремої групи ризиків за роками спостережень (поздовжній аналіз). Проте оскільки ситуація окремої групи ризиків із змінюваним від року до року обсягом мало відрізняються від ситуації декількох різних за обсягом груп ризиків в одному році, то немає причин відмовлятися від цієї моделі.

Література

1. Руська Р. В. Модель діагностики фінансового стану кредитних спілок / Р. В. Руська // *Економічний аналіз*. – 2009. – Вип., 4. – С. 133–137.
2. Марцелова А. И. Учет процентных доходов и расходов кредитными организациями / А. И. Марцелова // *Финансы и кредит*. – 2008. – № 43. – С. 10–18.
3. Гринюк І. Стан та тенденції розвитку кредитних спілок України / Ірина Гринюк // *Вісник кредитної кооперації*. – 2008. – червень-серпень (№ 4) Аналітично-інформаційний додаток. – С. 19–29.
4. Іванова Н. Ю. Ціноутворення на ринку послуг кредитних спілок / Н. Ю. Іванова // *Наукові записки Національного університету "Києво-Могилянська Академія". Економічні науки*. – 2004. – № 30. – С. 3–11.
5. Вітлінський В. В. Ризикологія в економіці та підприємстві: [Монографія] / Вітлінський В. В., Великоіваненко Г. І. – К.: КНЕУ, 2004. – 480 с.
6. Руська Р. В. Модель діагностики кредитного портфеля для кредитних спілок / *Вісник Чернівецького торговельно-економічного інституту*. – Чернівці: ЧТЕІ КНТЕУ, 2010. Вип II(38). Економічні науки. – 344 с.
7. Нейман Дж., Моргенштерн О. Теория игр и экономическое поведение / Дж. Нейман, О. Моргенштерн. – М.: Наука, 1970. – 707 с.
8. Ковалев А. Е. Определение степени устойчивости кредитной организации / А. Е. Ковалев // *Дайджест - Финансы*. – 2005. – №7. – С. 33–37.
9. Кулинич Е. И. Регрессионный и корреляционный анализ факторов хозяйственной деятельности кооперативных организаций. [Уч. пособие] / Е. И. Кулинич. – М.: 1989. – 116 с.
10. Неграбецька Л. А. Моделі погашення позичок у кредитних спілках / Л. А. Неграбецька // *Економіка АПК*. – 2001. – № 7. – С. 63–68.
11. Фарат О. В. Усовершенствование организационно-экономического

- механизма функционирования кредитных союзов в Украине : Автореф. Дис.канд.екн. наук.: 08.02.03 / Львов. Нац.ун-т им.И.Франко. – Львов,2001. – 20с.*
12. Вітлінський В. В. Аналіз, моделювання та управління економічним ризиком [Навч.-метод. посібник для самост.]/ В. В. Вітлінський, П. І. Верченко.; Вивч. Дисц. – К: КНЕУ. – 2000.- 292с.
13. Руська Р. В. Моделювання фінансових результатів діяльності кредитної спілки / Руська Р. В., Домбровський І. В. – Тернопіль: Економічна думка, // Економіка і ринок: облік, аналіз, контроль. – 2008. – Вип., 18. – С. 170–177.

Редакція отримала матеріал 24 вересня 2012 р.

Лада ШІРІНЯН

І НІ АЕЕАІ НО² І ²ЕДІ НОДАООААІ І В А ЕДА-І АО АОДЕЕЕ

Досліджено і висвітлено особливості мікрострахування як страхування населення з низьким рівнем доходів у країнах Африки з позицій можливого застосування позитивного досвіду в Україні.

Ключові слова: *досвід мікрострахування, регулювання, мікрострахові продукти, країни Африки.*

За оцінками Світового банку (World Bank), у світі близько 1,4 мільярдів людей живуть на суму менш ніж 1,25 дол. США на добу, близько 3 мільярдів – менш ніж 2,5 дол. на добу, близько 4,5 мільярдів – менш ніж 8 дол. на добу [1]. В Україні населення з низьким рівнем доходів, по-перше, не користується послугами страхування, по-друге, має щомісячний дохід на рівні 1000 грн., що становить близько 4 дол. на добу. Убезпечення такого населення можливе за допомогою мікрострахування, наукова та практична значимість якого гадається безсумнівною.

Мікрострахування – це страхування населення з низьким рівнем доходів за умов сплати невеликих страхових внесків, що адекватні низьким доходам бідного населення. *Актуальність* зазначеної проблематики пов'язана з можливістю застосування в українських умовах досвіду інших країн з організації мікрострахування.

За оцінками фахівців Міжнародної організації праці (International Labour Organization) та Фонду Munich RE (Munich RE Foundation), у світі вже налічується близько 500 мільйонів осіб, що користуються послугами мікрострахування [2, 11]. Оцінки інших виявляють, що лише близько 150 мільйонів людей мають мікростраховий захист [3]. Причому лише 3% населення в 100 найбідніших країнах світу мають доступ до страхового захисту взагалі [4, 4].

Саме тому, з позицій необхідності страхування бідних верств населення мікрострахування дедалі більше привертає до себе увагу як національних урядів, так і впливових міжнародних організацій, таких як Світовий банк, Міжнародна організація праці, Всесвітня організація охорони здоров'я, організації системи ООН, Фонд Мелінди і Біла Гейтса, Міжнародний фонд розвитку сільського господарства (IFAD). За підтримки названих організацій був створений міжнародний Центр мікрострахування (компанія, що базується в США), Центр фінансування країн Центральної і Східної Європи і СНД (польська неурядова організація у м. Варшава).

Потенційна привабливість ведення мікрострахового бізнесу базується на можливості охоплення населення і захисту від ризиків з великою частотою настання і невеликими витратами (повсякденні ризики). За таких умов виплати відшкодування будуть частими, однак невеликими за розмірами. Зазвичай відповідні ризики залишалися поза увагою у традиційному страхуванні. У мікрострахуванні вони стають важливими не лише для рентабельності бізнесу, а й для реалізації програм соціального захисту незаможного населення.

Проблеми мікрострахування в світі вивчаються такими *зарубіжними вченими і фахівцями* міжнародних організацій, як К. Черчіль (Craig Churchill) [5], В. Джін-Квон (W. Jean Kwon) [6], М. Маккод (M. J. Mc Cord) [7]. У *вітчизняній економічній літературі* теоретичні розробки з цього питання пропонуються в працях вітчизняних вчених та були частково досліджені Центром фінансування країн Центральної і Східної Європи та СНД [8]. Сьогодні в багатьох країнах Азії, Африки і Латинської Америки знайшли застосування офіційні і неофіційні схеми розподілу ризиків та мікрострахування, які дають змогу надати страховий захист найбільш уразливим верствам населення. Тому перш ніж реалізувати рішення про запуск мікрострахування на вітчизняному страховому ринку, потрібно дослідити передумови його впровадження з врахуванням досвіду зарубіжних країн.

Метою статті є вивчення досвіду і дослідження особливостей становлення й розвитку мікрострахування в країнах Африки для можливого застосування в Україні.

Мікрострахування розвивається далеко не в кожній країні, але останніми роками знаходить застосування як у країнах, що розвиваються, так і у розвинених країнах. Світовий розподіл мікрофінансових установ (спеціально створених банків, кредитних союзів, небанківських організацій) і мікростраховиків представлено у табл. 1.

Таблиця 1

Рейтинг регіонів за кількістю мікрострахових організацій*

Регіон	Кількість мікрофінансових установ	Кількість мікростраховиків
Азія	365	104
Америка і Кариби	308	68
Африка	267	42
Загалом у світі	1205	222

*Джерело: адаптовано автором за даними дослідження [6, 157].

Світовий розподіл обсягів мікрострахування показує, що найбільшу частку мають ті країни, де спостерігаються найбільші обсяги мікрокредитування [6, 134]. Не є винятком і країни Африки. Це засвідчує, що мікрострахування часто слугує вдалим засобом захисту банківських установ, які надають кредити незаможному населенню, від ризиків неповернення кредитів.

Африка за кількістю мікростраховиків посідає третє місце в світі. На континенті близько 15 мільйонів осіб з 32 країн мають мікростраховий захист: у середньому 9 мільйонів з мікрострахування життя і 6 мільйонів з мікрострахування здоров'я [2, 11]. Доволі широкого розповсюдження мікрострахування набуло в тих країнах Африки, де такі послуги надають неформальні організації. Переважна більшість останніх спеціалізується на допомозі у похованні (табл. 2).

Таблиця 2

Приклади найбільш поширених неформальних організацій мікрострахування в Африці*

Країна	Назва неформальної організації	Функції
Уганда	"Mupno mukabi"	Покриття похоронних витрат
Південна Африка	Похоронні товариства	Емоційна підтримка, допомога
Ефіопія	"Іддіри" (поховальні бюро)	Покриття похоронних витрат
Єгипет	"Takaful"	Співпраця членів ісламської релігії для спільного блага

*Джерело: адаптовано автором за власним дослідженням і даними дослідження [9, 34].

Перейдемо до більш детального вивчення досвіду мікрострахування в країнах Африки. Для цього поділимо континент на п'ять регіонів і розглянемо головні країни кожного регіону, де мікрострахування набуло вдалого поширення (табл. 3).

Таблиця 3

Країни Африки, де набуває поширення мікрострахування*

Регіон Африки	Коротка назва країни регіону
Східна Африка	Уганда, Танзанія, Кенія, Ефіопія
Західна Африка	Гана, Малі, Нігерія
Північна Африка	Єгипет, Судан, Алжир
Центральна Африка	Демократична республіка Конго, Конго, Замбія
Південна Африка	Малаві, Ангола, Мозамбік

*Джерело: складено автором.

Східна Африка. В Уганді, де мешкає близько 30 млн. осіб, 85% населення позбавлено страхового захисту. Поряд з цим, останнім часом у країні сформувалося близько 10 мікростраховиків, що пропонують страхувати життя і здоров'я. Наприклад, провідна організація з мікрофінансування "FINCA" в Уганді видає мікрокредити разом зі страхуванням життя позичальника і постійно розширює перелік ризиків (за рахунок страхування майна позичальників), що покриваються, і контингент застрахованих (страховий захист для членів сімей позичальників) [10]. Інша компанія, "Microsave", пропонує комплексне медобслуговування, оплата якого здійснюється після підтвердження особи. При цьому запропоновано амбулаторне й лікарняне лікування та надання призначених ліків. Вона розпочала свою діяльність як неприбуткова мікрострахова організація, а зараз функціонує як повноцінна страхова компанія в Уганді. Страхова компанія "AIG Uganda" надає послуги з групового індивідуального страхування від нещасного випадку. Воно охоплює страхування життя, від непрацездатності й втрати майна (за винятком ВІЧ/СНІД). Страхування охоплює 1,6 млн. утримувачів полісів в Уганді, Танзанії, Малаві – позичальників 26 міжнародних фінансових організацій–членів мережі. Страховий внесок становить у середньому 0,5% від суми отриманої людиною позики [9, 230; 10; 11, 49].

Більшість жителів іншої країни, Ефіопії, є членами одного або більше поховальних бюро (так звані "іддіри"), які знаходяться на території міста й на сільській території. "іддіри" пропонують своїм членам страховку з вигодою, сплаченою готівкою або в формі забезпечення поховання у разі смерті одного з членів сім'ї. Учасники цього бюро, як правило, сплачують щомісячний внесок [12, 12].

Досвід країн регіону показує, що мікростраховики починають власну діяльність як неприбуткові організації, але згодом вдалиий менеджмент і поширення спектра послуг дає змогу змінювати статус діяльності на прибутковий.

Західна Африка. У Республіці Гана страхування життя й накопичення заощаджень переважно здійснює компанія "GEMINI" в місті Анідасо. Доставку мікрострахових продуктів проводять через мережу сільських банків, ощадних і кредитних компаній [9, 360]. Надалі передбачається ще й страхування від нещасних випадків і госпіталізація.

У Кенії використовують інший вид комбінованої діяльності: медичні картки з ідентифікацією за фотографією, які пропонує компанія "AFYA". Ціна такої картки – 75 дол. на особу на рік. Це сумісний проект 4-х організацій: компанія "AAR Health

Services” надає медобслуговування, а банк “K-Rep Bank” – позики на оплату карти. Ця страховка покриває усі амбулаторні витрати і госпіталізацію.

Отже, бачимо вдалий приклад навіть не подвійної, а потрійної схеми взаємодії: банк + медичний заклад + страховик. Водночас, на нашу думку, така взаємодія має певні обмеження щодо місця використання позики. Так, гадається доцільним можливість не прив’язувати утримувача страхових послуг до однієї лікарні, адже страховий випадок може відбутися з людиною в різних куточках країни.

Північна Африка. Ця частина регіону має національні традиції ubezpieчення, що сформовані під впливом релігійних поглядів. Приклад однієї з ісламських країн цього регіону, Єгипту (з населенням 85 мільйонів і 78% бідних громадян, 57% мешканців сільської місцевості), засвідчує, що широкого розповсюдження там набуло ісламське страхування “Takaful” (арабське слово, що означає “об’єднана гарантія”). Воно є формою страхування, що заснована на законах мусульманства й шаріату [2, 211; 13]. Основоположна філософія схожа з кооперативною формою з додатковими обмеженнями на інвестиції й є більш гнучкою щодо формування капіталу. Метою є взаємодопомога. Принципи страхування “Takaful” виражаються так: члени групи співпрацюють один з одним для спільного блага; члени групи платять внески для допомоги тим, хто потребує підтримки; збитки розподіляють за системою розподілу відповідальності серед членів общини; невизначеність внесків і компенсації неможлива; ніхто не одержує переваг за рахунок інших.

Наразі в Єгипті немає спеціального законодавства щодо мікрострахування. У 2002 р. банкам було дозволено продавати страхові продукти, а у 2009 р. був прийнятий новий закон про страхування. Отже, досвід Єгипту показує можливість релігійного спрямування мікрострахування. Це, з одного боку, допоможе неможливим, а з іншого – суттєво зменшить доступ інших до такого страхування внаслідок релігійних обмежень.

Південна Африка. У регіоні розповсюдженим є поховальне страхування, яке пропонують постачальники офіційного й неофіційного страхування. Щорічна премія з особи становить від 7 до 50 дол. Середній розмір допомоги може суттєво коливатися від 75 до 1500 дол. на одне поховання. Витрати на одне поховання становлять у середньому 900 дол. Останнім часом науковці пропонують актуарні розрахунки щодо можливостей мікрострахування в регіоні [14, 123].

Іншим новим мікростраховим продуктом стає страхування від безробіття. У Малаві таку мікростраховку пропонує з 2003 р. банк “Opportunity International” разом із місцевою страховою компанією. Здійснюється страхування клієнтів-позичальників банку, які є низькооплачуваними працівниками, що працюють на повну ставку. Якщо такий позичальник втрачає роботу, страховка покриває погашення позики впродовж 3-х місяців [15, 18].

Такий досвід може бути повчальним для вітчизняного ринку страхових послуг. Він показує, як можна шляхом комбінування банківської і страхової діяльності покращити захист незабезпечених верств населення. На думку автора, це особливо актуально для мікрострахування кредитів малого бізнесу й низькооплачуваних працівників в Україні.

Отже, досвід країн Африки показує можливість вдалого поєднання страхового покриття різних важливих для бідного населення ризиків.

Соціальний захист і мікрострахування. Останні дослідження рівня соціального захисту в країнах Африки, що розвиваються, виявляють, що переважна більшість бідного населення працює у неформальному секторі економіки, тоді як не

весь неформальний сектор є бідним (рис. 1). По-перше, масштаби неформального сектору перевищують розміри формальної економіки. До того ж соціальний захист у таких країнах не охоплює всю економіку і має прогалини. Соціальне страхування охоплює до 60% населення, що працює у формальному секторі. Водночас менше 10% населення з низьким рівнем доходів, яке працює в неформальній економіці, може скористатися основним соціальним захистом. Більша частина працівників неформальної економіки можуть скористатися лише допомогою друзів і родичів і не мають соціального захисту. Саме для останніх категорій населення країн Африки переважно набуває поширення мікрострахування.

Рис. 1. Структурна діаграма економіки типової країни Африки, що розвивається*

*Джерело: адаптовано автором за даними дослідження [2, 41].

Таким чином, вивчення досвіду мікрострахування країн Африки дає підстави стверджувати, що мікрострахування може бути прибутковим і корисним не лише для страхувальників, а й для держави як з позицій покращення соціального захисту населення, так і з позицій отримання надходжень до бюджету. Комбінування банківської, медичної і страхової діяльності дає змогу покращити захист малозабезпечених верств населення і розширити коло споживачів. Мікрострахові продукти стають вдалими в разі участі в їх розробці багатьох сторін: страхувальників, страховиків, недержавних організацій, фінансових інституцій. Послугами мікрострахування можуть користуватися працівники як формальної економіки, так і неформальної економіки. Мікрострахування краще розвивається в країнах, які мають окремий закон про мікрострахування, однак може набути поширення й у рамках традиційного законодавства про страхування.

Отримані висновки дають можливість застосувати апробовані результати позитивного світового досвіду для розробки і впровадження мікрострахування в Україні.

Література

1. Martinez R. *Microcredit is No Magic Wand Against Poverty* [Електронний ресурс] / R. Martinez. – Режим доступу : <http://ipsnews.net/news.asp?idnews=105839>. – Назва з екрана.

2. *Protecting the poor – a microinsurance compendium. Vol. II / Edited by the C. Churchill and M. Matul / International Labor organization in association with Munich Re Foundation. – Germany : Munchen, Switzerland: Geneva. – 2012. – 666 p.*
3. *Microinsurance Identified as New Paradigm for Business // Insurance Networking News. – 2012. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.insurancenetworking.com/news/microinsurance-accenture-29989-1.html>. – Назва з екрану.*
4. *Wiedmaier-Pfister M. Security at little cost microinsurance in Financial Systems Development. BMZ Position Paper: Microinsurance – a field of activity for German development policy / M. Wiedmaier-Pfister, B. Klein, H. Denker, J. Wagner // Federal Ministry for Economic Cooperation and Development, Bonn: Germany, 2009. – Strategies 179. – 23 p.*
5. *Churchill C. Insuring the Low-Income Market: Challenges and Solutions for Commercial Insurers / C. Churchill // The Geneva Papers. – 2007. – Vol. 32. – P. 401–412.*
6. *Jean-Kwon W. An Analysis of Organisational Market and Socio-cultural Factors Affecting the Supply of Insurance and Other Financial Services by Microfinance Institutions in Developing Economies / W. Jean-Kwon // The Geneva Papers. – 2010. – Vol.35. – P. 130–160.*
7. *McCord M. J. Supplying Health Microinsurance: Lessons from East Africa / M. J. McCord // International Journal of Public Administration. – 2007. – Vol. 30. – P. 737–764.*
8. *Matul M. Market for Microinsurance in Ukraine. Low-Income Households Needs and Market Development Projections. / M. Matul, E. Durmanova, V. Tounitsky / Warsaw : Microfinance Centre for CEE and the NIS, 2006. – 75 p.*
9. *Protecting the poor – a microinsurance compendium / Edited by the C. Churchill / International Labor organization in association with Munich Re Foundation. – Germany: Munchen, Geneva. – 2006. – 678 p.*
10. *Гребенщиков Э. С. Микрострахование – не вполне обычное страхование и не только для малоимущих / Э. С. Гребенщиков // Финансы. – 2007. – № 10. – С. 47.*
11. *Roth J. The landscape of microinsurance in the World's 100 poorest countries / Jim Roth, M. J. McCord, D. Liber // The Microinsurance centre, LLC, 2007. – 107 p.*
12. *Clarke D. Chapter 2: Microinsurance decisions: evidence from Ethiopia / D. Clarke and G. Kalani // Mimeo, UK: University of Oxford, 2011. – 45 p.*
13. *Takaful // Wikipedia, the free encyclopedia [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://en.wikipedia.org/wiki/Takaful>. – Назва з екрану.*
14. *The future of micro-insurance regulation in South Africa / National Treasury Department of Republic of South Africa // Discussion paper. – 2008. – 136 p.*
15. *Technical assistance for the promotion of microinsurance – the experience of opportunity international / CGAP Working group on Microinsurance: good and bad practices // Case Study 11, 2005. – 55 p.*

Редакція отримала матеріал 24 вересня 2012 р.

СВІТОВА ЕКОНОМІКА

Юлія МЕЛЬНИК

ДІ СЪАЄОІ Е НЪА²ОІ АІ АІ ДЄІ ЕО ОАІ Д²А І ЕЊОАӨОАА:
 ДАА²І І АЄУІ ЕЕ АЕІ ²Д

Досліджено розвиток світового ринку творів мистецтва з точки зору відмінностей цього процесу в окремих регіонах. Розкрито сучасні тенденції на цьому ринку, що впливають на окремі регіональні арт-ринки. Виявлено основні рушії зростання ринків творів мистецтва у різних країнах, досвід яких може бути імплементовано в Україні.

Ключові слова: *світовий ринок творів мистецтва, інфраструктура арт-ринку, регулювання ринку творів мистецтва.*

Поряд із процесами глобалізації на світових ринках, в тому числі і на ринку творів мистецтва, кожен регіональний ринок зберігає свою специфіку, яка впливає на його розвиток та особливості регулювання. Незважаючи на те, що європейський арт-ринок є найстарішим у світі, лідерство за обсягами продажів творів мистецтва переходить до Азії, перш за все, у секторі сучасного мистецтва. Враховуючи те, що арт-активи стали прибутковими інвестиційними інструментами, потенційні інвестори повинні враховувати специфіку регіональних ринків творів мистецтва, на яких обертаються привабливі для них об'єкти капіталовкладень. Це зумовлює *актуальність* проблеми дослідження.

В основу дослідження особливостей функціонування світового ринку творів мистецтва загалом та його регіональних складових зокрема нами покладено міждисциплінарний підхід. *Науковим підґрунтям* даного дослідження служать теорія інвестицій, міжнародна економіка, економіка культури, регіональна економіка. Зважаючи на різні типи споживачів на арт-ринку, враховано також теорію біхевіоризму.

Окремі аспекти регіональних ринків творів мистецтва *розкриті у працях зарубіжних науковців* Дж. Мея, М. Моузеса [1], А. Вортінгтона та Г. Хігса [2], Д. Дж. Ходжсона та К. П. Воркінка [3], які здійснили порівняння арт-активів країн Заходу (США та країн Європи) із традиційними фінансовими активами. Своєю чергою, Хсі, Лі та Ценг [4] довели, що твори азійського сучасного та модерного мистецтва мають слабку кореляцію із фондовим ринком, а тому є привабливими активами для диверсифікації інвестиційного портфеля. Японські науковці Хіракі й Такато [5] дослідили вплив японських інвестицій на рівень цін світового арт-ринку.

Незважаючи на це, в економічній науці бракує праць, присвячених порівнянню особливостей розвитку ринків творів мистецтва в окремих регіонах та країнах світу. Крім цього, такі дослідження відсутні в Україні та інших пострадянських країнах. Усе зазначене посилює *актуальність* названої проблеми.

Мета статті – дослідити специфічні особливості арт-ринків в окремих регіонах світу з метою виявлення рушіїв їхнього розвитку та подальшої розробки рекомендацій для розвитку ринку творів мистецтва в Україні з врахуванням зарубіжного досвіду.

Протягом останньої декади ринок творів мистецтва став одним з найбільш динамічних у світовій економіці. Важливим чинником його розвитку є зростаючий інтерес до нього не лише з боку колекціонерів, а й з боку інвесторів. Згідно з даними Звіту про арт-ринок (Art market report 2011), обсяг світового ринку творів мистецтва становив у 2011 р. 46,1 млрд. євро (60,8 млрд. дол. США) [6], а загальна кількість транзакцій на ньому досягла 36,8 млн. Це значно перевищує показники 2002 р. з обсягом ринку 22,3 млрд. євро та кількістю транзакцій 25,8 млн. [7].

На даному етапі розвитку світового ринку творів мистецтва відбувається два паралельні процеси: глобалізація та регіоналізація. З одного боку, глобалізація приводить до поживлення обміну культурними активами між країнами та континентами. Даний процес супроводжує транснаціоналізація арт-ринків, ознакою якої є відкриття закордонних філій провідних аукціонних домів і музеїв (наприклад, "Poly International", "Sotheby's" та "Christies" в Азії). Це підтверджують слова Л. Гагосяна, власника 13 галерей, розташованих на 4 континентах, який одним з перших звернув увагу на переваги даної тенденції: "Без сумніву, арт-ринок став ще більш глобальним за останні роки. Очевидність цього процесу – в міжнародній експансії музеїв та арт-ярмарок" [8]. Глобальними стали і біснале (не лише у Венеції, а й у Сан-Пауло, Дакарі, Брісбені, Тирані, Вільнюсі, Каїрі). Зважаючи на це, Л. Бучхольц та У. Вуггеніг запропонували відповідний термін – "бісналізація арт-ринку" [9].

Іншим джерелом поширення процесів глобалізації на світовому ринку творів мистецтва є Інтернет. Згідно з дослідженнями компанії "Artpriце", традиційна система організації аукціонів творів мистецтва з часом буде замінена на електронні торги, зважаючи на те, що у 2011 р. кількість користувачів Інтернету досягнула 2,8 млрд. чол. Низка міжнародних аукціонних домів ("Christies", "Sotheby's", "Heffel", "Saffronart") відкрила електронні торговельні платформи. Зокрема, за період 2010–2011 рр. обсяг прибутку "Christies" від електронних торгів творами мистецтва зріс на 29% [10].

З іншого боку, арт-ринок кожного регіону чи країни зберігає власну регіональну специфіку, що випливає з культурних відмінностей та менталітету населення, особливостей історичного, економічного та соціального розвитку та місцевого законодавства. Відбувається посилення ролі окремих регіонів на глобальному арт-ринку, що є ознаками його регіоналізації. Більшість авторів визначають регіоналізацію як процес пошуку (становлення) адекватної локальної ідентичності суб'єктами світової економіки [11, с. 42]. Зокрема, В. Реутов трактує глобальну регіоналізацію як одну зі стадій глобалізації, як інтеграцію локальних спільнот, що проявляється в локалізації, формуванні кордонів між територіально-соціальними комплексами, виникненні самодостатніх економічних і політичних утворень, у збереженні культурних відмінностей етносів і соціальних груп, посиленні почуття їх винятковості [12]. Водночас слід зауважити, що дане явище на арт-ринку досі не знайшло оцінок в наукових працях, а тому потребує подальших наукових досліджень.

Регіоналізації притаманні різні форми реалізації залежно від сфери діяльності. На нашу думку, при здійсненні порівняльного аналізу регіональних ринків творів мистецтва слід сфокусувати увагу на таких аспектах, як динаміка торгів на арт-ринках, попит і пропозиція, мотивація споживачів, ринкові ціни, структура ринку, інфраструктура та канали розподілу, регулювання арт-ринків.

Згідно з дослідженнями "Artpulse", економічний розвиток Китаю кардинально змінив структуру світового ринку творів мистецтва (табл. 1). Загальний обсяг доходів від продажу творів мистецтва у Китаї зріс до 4,9 млрд. євро у 2011 р., а його частка ринку – до 41,4%. Новою столицею світового ринку творів мистецтва відтепер став Пекін із часткою в світовому товарообороті 27%. Китай є єдиним арт-ринком, який зазнав стрімкого зростання протягом останніх 5 років. Більше того, даний регіон став основним джерелом стабілізації світового арт-ринку після економічної кризи 2008–2010 рр.

Таблиця 1

Структура світового ринку творів мистецтва, 2007–2011 рр.

Країна	Частка, %				
	2007	2008	2009	2010	2011
Китай	7,3	7,2	17,4	33	41,4
США	41,7	35,6	27,9	29,9	23,6
Великобританія	29,7	35,7	21,3	19,4	19,4
Франція	6,4	6	13,9	5,1	4,5
Німеччина	2,9	2,4	3,2	1,9	1,8
Швейцарія	1,6	1,5	1,8	1,3	1,4
Італія	2,4	2,7	3,2	1,5	1,2
Решта світу	7,9	8,6	11,4	7,9	6,7

Джерело: [10; 13].

Інші азійські арт-ринки також продемонстрували зростання: Індонезія розширила свої операції до 39%, темпи зростання арт-ринку Сінгапуру становили 22% [14]. Їхній розвиток спричинений суттєвим зростанням ВВП і появою заможних колекціонерів та інвесторів. Кількість мільярдерів у Китаї зросла вдвічі у 2011 р. (до 115 осіб) і щорічно підвищується на 20%, тоді як у США кількість найбагатших людей світу з переліку "Forbes" зросла лише на 10 чол. [15].

На відміну від Європи, більшість споживачів арт-активів у Китаї є інвесторами, а не колекціонерами. Це зумовлено тим, що Китай не має достатньої кількості інструментів інвестування. За словами колишнього директора Аукціонного дому "Christies" у Китаї А. Ліна, "...арт-ринок є однією з небагатьох сфер, в якій сформувалось розвинуте інвестиційне середовище" [15]. Основна перевага інвестування на ринку творів мистецтва полягає в отриманні спекулятивного прибутку як різниці між цінами купівлі та наступного перепродажу арт-активу на ринку, а також диверсифікації ризиків від інвестицій у традиційні інструменти.

Враховуючи той факт, що 40 років тому володіння творами мистецтва у Китаї вважалося незаконним, попит на даному регіональному арт-ринку перевищує пропозицію. Унаслідок цього продавці арт-активів не стикаються з високою конкуренцією. На китайському ринку система розподілу творів мистецтва представлена головним чином аукціонами. За словами А. Шіфа, директора аукціону "Bonhams Asia", люди більше довіряють аукціонним домам [14]. У 2011 р. 5 аукціонних домів Китаю стали лідерами у світі за обсягами торгівлі творами сучасного мистецтва ("Poly International", "China Guardian", "Beijing Hanhai", "Shanghai Tianheng", "Beijing CNTC").

Як показало дослідження "Barclays", для більшості заможних людей емоційні мотиви володіння коштовною річчю є набагато важливішими за інвестиційний мотив. Крім інвестиційних потреб, 52% предметів розкошу купують у Китаї з метою задоволення. При придбанні творів мистецтва китайці керуються такими мотивами: задоволення, демонстрація іншим людям, бажання поділитися з друзями та рідними [16].

Структура китайського арт-ринку суттєво відрізняється від інших регіонів світу, впливає із китайської культури та цінностей і виглядає таким чином: 1) китайське сучасне мистецтво; 2) китайська кераміка; 3) традиційний китайський живопис чорнилом на папері. За даними звіту China Contemporary Art Market Report 2011, темпи зростання ринку сучасного мистецтва в Китаї є найвищими в світі.

Згідно з останніми дослідженнями компанії "Artprice", 12,1% від усіх проданих робіт в Азії належать до цінової категорії найдорожчих картин (вартістю від 100 000 дол. до 1 млн. дол.). У решті країн частка таких робіт становить лише 2,2% [10]. Можемо виділити дві основні причини, що зумовлюють такий високий рівень цін на даному ринку. По-перше, ціни спекулятивно підвищені завдяки операціям китайських інвестиційних арт-фондів з метою отримання високих прибутків. Друга причина – поява нових інвестиційних інститутів на ринку – арт-бірж, які пропонують для продажу частки творів мистецтва за аналогією до фондових бірж. На даний час їх налічується в Китаї понад 60. Однак недостатнє урядове регулювання та непрозорість операцій у цій сфері можуть спричинити явище "цінової бульбашки", як це сталося на Тіанджінській біржі культурних активів у 2011 р.

Незважаючи на високі темпи зростання китайського арт-ринку, державне регулювання залишається його слабкою ланкою. Недосконалість законодавства, зокрема у сфері податкової політики, створює перешкоди для подальшого розвитку ринку (табл. 2).

Таблиця 2

Податки на ринку творів мистецтва Китаю

Тип податку	Особливості сплати на материковій частині Китаю
Імпортне мито	17% імпорфтне мито на всі твори мистецтва, що ввозяться до Китаю. Крім цього, товар може обкладатися додатковим митом у розмірі 12–14%, якщо це предмет живопису чи скульптури ручної роботи.
Експортне мито	У Китаї діє нульова ставка мита на експорт творів мистецтва. Якщо вік твору мистецтва понад 100 років, необхідно отримати експортну ліцензію в Головному митному управлінні Китаю.
ПДВ	17% ПДВ при продажу творів мистецтва на території Китаю.
Гербовий збір	0,03% при повторному продажу твору мистецтва.
Податок на приріст капіталу	До 10% податку на приріст капіталу сплачується при продажу роботи всередині Китаю.

Джерело: [17].

На відміну від материкового Китаю, у Гонконзі створені сприятливі умови для розвитку арт-ринку: учасники ринку (галереї, арт-дилери, аукціонні дома) позбавлені сплати податків при продажу творів мистецтва. Це одна з основних причин того, що Гонконг став третім за розмірами у світі аукціонним ринком після Нью-Йорка та Парижа.

Поряд із позитивними рисами, китайський ринок творів мистецтва стикається із низкою проблем, які перешкоджають його подальшому розвитку: 1) проблема іміджу на глобальному арт-ринку (підробки, шахрайства, операції на чорному ринку, відмивання грошей); 2) нестача прозорості ринку; 3) нерозвинута мережа арт-дилерів; 4) "цінова бульбашка" на арт-ринку.

Згідно з прогнозами експертів, неминучою є корекція ринку творів мистецтва у Китаї. До кінця 2012 р. передбачається зменшення рівня цін на арт-активи на 40% [14].

В той час, як частка Китаю на світовому ринку творів мистецтва швидко зростає, частки традиційних лідерів у цій сфері (Європи та США) скорочуються. Зокрема, за період 2007–2011 рр. питома вага США на світовому ринку творів мистецтва зменшилася з 41,7% до 23,6% (табл. 1).

У регіональній структурі європейського арт-ринку переважають Об'єднане Королівство (за останні 5 років його частка скоротилася з 29,7% до 19,4%), Франція (частка зменшилась з 6,4% до 4,5%) та Німеччина (скорочення питомої ваги з 2,9% до 1,8%). Основна причина такого спаду на ринку – зростання податків на ринку, зокрема, введення в дію законодавства про право наслідування (*droit de suite*). Так, з 2012 р. арт-дилери та аукціонні дома повинні сплачувати нащадкам художників до 4% від ціни продажу твору мистецтва вартістю понад 1000 євро.

Попит на ринку представлений переважно колекціонерами творів мистецтва. Європа відома на світовому арт-ринку своєю традицією колекціонування. Даний факт підтверджують дослідження мотивації покупців творів мистецтва в Європі. Спекулятивні операції з арт-активами на європейському ринку менш поширені.

Відповідно до звіту компанії “Barclays”, мотиви володіння творами мистецтва у Європі суттєво відрізняються від мотивації жителів Азії. У більшості європейських країн частка предметів розкошу, якими володіють з метою задоволення, досягає 60% і більше (57% – в Ірландії, 69% – в Об'єднаному Королівстві, 79% – у Монако і 60% – у Швейцарії). Основні мотиви для придбання творів мистецтва в Європі – задоволення, культурні мотиви (ці твори є частиною європейської культури) та спадкоємництво (вони можуть бути успадковані нащадками власника). Так само у США мистецтво купують з метою задоволення, спадщини та поширення культури [16].

Європейський арт-ринок характеризується розвинутою мережею каналів розподілу, яка включає аукціонні дома, арт-дилерів, арт-фонди, галереї, мистецькі ярмарки та музеї. Для даного ринку властивий високий рівень конкуренції серед посередників, а також активні процеси транснаціоналізації його учасників (аукціонних домів). Ця ж тенденція спостерігається і у США – американські галереї (зокрема, “Gagosian Gallery” і “Marlborough”) відкривають свої філії у зарубіжних країнах.

В той час, як Китай лідирує на світовому ринку сучасного мистецтва, Європа є найстарішим ринком антикварного мистецтва та мистецтва епохи модерну. Дані сегменти є найменш волатильними і не піддаються впливу рецесії, що було доведено у 2007–2009 рр. під час падіння обсягів продажу на світовому арт-ринку внаслідок світової економічної кризи.

Ціни на американському арт-ринку загалом перевищують відповідні ціни в інших регіонах; середня вартість твору мистецтва на аукціоні у США в 4–9 разів вища, ніж на аукціонах Європи. Водночас скасування ввізного та вивізного мита на предмети мистецтва у США стало одним з основних рушіїв розвитку їхнього арт-ринку.

Більшість аналітичних компаній на ринку творів мистецтва, зокрема, “Artprice”, “Artnet” і “TEFAF”, основну увагу у своїх звітах приділяють таким регіональним арт-ринкам, як Китай, Європейський Союз, Об'єднане Королівство та США. Базовий критерій такої класифікації – наявність найбільших за оборотами аукціонних домів. На нашу думку, вони недооцінюють ролі стрімко зростаючих молодих ринків творів мистецтва – Латинської Америки, Індії, Об'єднаних Арабських Еміратів, Росії та інших, які ще називають виникаючими ринками.

Швидке зростання латиноамериканського арт-ринку зумовлене збільшенням чисельності середнього класу в країнах регіону. Лідером ринку є Бразилія із центром

у Сан-Пауло. Як і на інших виникаючих ринках, у його ринковій структурі переважає сучасне мистецтво. Основним елементом інфраструктури на бразильському ринку творів мистецтва є щорічна міжнародна арт-ярмарка "Art Rio". У 2011 р. на ній було представлено 83 галереї, 700 художників, 46 000 відвідувачів, а прибуток від продажів становив 60 млн. дол. [18].

Розвиток ринку творів мистецтва в Об'єднаних Арабських Еміратах характеризується стабільним зростанням за обсягами, впливом колекціонерів з країн Середнього Сходу, а також зростаючою роллю молодих покупців предметів мистецтва. Остання особливість ринку зумовлена тим, що заможна молодь з ОАЕ часто здобуває освіту у країнах Заходу, де знайомиться з європейською культурою і традиціями колекціонування, а потім переносить цей досвід у власну країну. Частка споживачів із Середнього Сходу в загальному обороті аукціону "Christies" протягом 2010–2011 рр. зросла із 5% до 8% [19].

Основні споживачі – це колекціонери, які купують твори мистецтва власного регіону. На виникаючих арт-ринках найпоширенішим каналом розподілу є арт-ярмарки, зокрема, Art Dubai в Об'єднаних Арабських Еміратах. У 2012 р. у ній взяло участь 22500 відвідувачів, 75 міжнародних музеїв, 75 галерей з 32 країн (з таких регіонів, як Середній Схід, Північна Африка та Південна Азія). Згідно зі звітом "TEFAF" за 2010 р., ОАЕ імпортує більше творів мистецтва, ніж експортують. У 2008 р. обсяг експорту предметів мистецтва у даній країні становив 5,3 млн. євро, тоді як імпорту – 62 млн. євро [7]. Важливу роль відіграє держава: в Об'єднаних Арабських Еміратах інвестиції у західне мистецтво є офіційно задекларованим пріоритетом національної програми розвитку арт-ринку. До 2013 р. заплановане відкриття у даній країні зарубіжних філій Лувру та Музею Гугенхайма.

З точки зору біхевіоризму, придбання твору мистецтва має сильну емоційну мотивацію. В усіх зазначених країнах такі мотиви є різними. Частка предметів розкошу, якими володіють з метою задоволення (до яких належать і арт-активи), є найвищою в Об'єднаних Арабських Еміратах (75%) у зв'язку з великою чисельністю заможних колекціонерів. В інших арабських країнах вона є набагато нижчою (38% у Катарі та 36% в Саудівській Аравії). В Індії 69% коштовних речей купують з метою задоволення. У Латинській Америці ця частка становить відповідно 54% у Мексиці і 39% у Бразилії. Крім цього, основні мотиви для придбання мистецтва у латиноамериканських країнах подібні до мотивації європейських споживачів: задоволення, культурні мотиви, спадкоємництво та бажання розділити красу з іншими. В Індії мотиви кардинально відрізняються – демонстрація, чисті інвестиції та завоювання поваги [16].

Останнім часом вагомим учасником світового ринку творів мистецтва стала Російська Федерація. Це зумовлено сприятливим державним регулюванням російського арт-ринку і динамічним розвитком його інфраструктури. Імпорт предметів мистецтва у Росії перевищує їх експорт. Так, країна суттєво збільшила обсяги імпорту арт-активів з 8,9 млн. євро у 2007 р. до 24,9 млн. євро у 2008 р. [7]. Основну групу споживачів, як і в ОАЕ, становлять колекціонери.

На російському ринку творів мистецтва функціонує мережа спеціалізованих інститутів: Міжнародна конфедерація антикварів і арт-дилерів, спеціалізовані школи й тренінгові центри для арт-дилерів, низка антикварних аукціонів. Особливу увагу слід звернути на розроблені в Росії інструменти для аналізу ринку творів мистецтва: індикатор інвестиційних ризиків на арт-ринку "ARTInvestment", який дозволяє прогнозувати і страхувати ризики капіталовкладень в арт-активи; арт-індекс "ARTIMX",

за яким можна відстежувати динаміку і тенденції на російському ринку творів мистецтва; модель оцінки культурних активів і предметів колекціонування.

Ринок творів мистецтва України також можна віднести до виникаючих ринків: лише 1% населення країни здійснює інвестиції в арт-активи. Відповідно у кон'юнктурі ринку пропозиція перевищує попит. У товарній структурі ринку домінує антикварне мистецтво (95%), яке менше піддається впливу кризових явищ в економіці. Хоча вітчизняний арт-ринок має уже понад 20 років, а щорічний оборот його становить, за різними оцінками, 150–200 млн. дол. (із часткою сучасного мистецтва 5 млн. дол.), його інфраструктура розвинута доволі слабко. Основними інститутами ринку є галереї, об'єднані в Асоціацію артгалерей України. Серед позитивних кроків у розвитку інфраструктури арт-ринку в Україні слід назвати проведення масштабних мистецьких проєктів на базі Національного культурно-мистецького та музейного комплексу "Мистецький арсенал" (міжнародних виставок "Art Kyiv Contemporary" та "ARSENAL"). Водночас більшість аукціонів є закритими, інформація про торги на яких не фіксується у статистиці. Поширеною є практика реалізації творів мистецтва через інтернет-аукціони з метою ухилення від сплати податків. При цьому твори мистецтва вітчизняних художників недооцінені в середньому на 40–60%.

Серед інших проблем – відсутність єдиних підходів та моделей оцінки творів мистецтва, нестача інституційних інвесторів на арт-ринку, брак страхових компаній, що спеціалізуються на страхуванні арт-активів, відсутність баз даних щодо операцій на даному ринку, проблеми, пов'язані з переміщенням культурних цінностей через митний кордон, недостатнє фінансування мистецьких проєктів. Наведені проблеми функціонування вітчизняного ринку творів мистецтва є тими сферами, які потребують реформування.

Проведене дослідження показало, що світовий ринок творів мистецтва має свої регіональні особливості, які впливають на його розвиток. Можна зробити висновок, що головними рушіями зростання арт-ринків окремих регіонів є:

- 1) зростання ВВП, збільшення частки середнього класу в структурі населення регіону, збільшення чисельності класу заможних колекціонерів;
- 2) сприятливе правове середовище, зниження податків і митних платежів на арт-ринку;
- 3) розвиток інфраструктури ринку творів мистецтва.

Систематизація регіональних особливостей розвитку світового ринку творів мистецтва може служити додатковим інструментом прийняття рішень щодо капіталовкладень в арт-активи як для колекціонерів, так і для інвесторів на даному ринку. *Перспективи подальших досліджень* даної проблематики доцільно пов'язати з проблематикою інституційного середовища формування, функціонування і розвитку артринків.

Література

1. Mei J. and Moses M. *Art as an Investment and the Underperformance of Masterpieces* // *American Economic Review*. – 2002. – No. 92 (February). – P. 1656–1668.
2. Worthington A. C. and Higgs H. *Art as an investment: short and long-term comovements in major painting markets* // *Empirical Economic*. – 2003. – No. 28(4). – P. 649–668.
3. Hodgson D. J. and Vorkink K. P. *Asset pricing theory and the valuation of Canadian Paintings* // *Canadian Journal of Economics*. – 2004. – Vol. 37. – P. 629–655.

4. Hsieh S.-H., Lee J.-P. and Tzeng L.Y. *Art as an Investment: Empirical Study of Asian Contemporary and Chinese 20th Century Modern Art, 2010* [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.fin.ntu.edu.tw/~conference/conference2010/proceedings/proceeding/11/11-1%28A40%29.pdf>.
5. Hiraki, Takato et al. *How Did Japanese Investments Influence International Art Prices?* // *Yale ICF Working Paper*. – 2003. – No. 03–09.
6. *The International Art Market Report 2011*. – The European Fine Art Foundation (TEFAF), 2012.
7. *The International Art Market Report 2007–2008*. – The European Fine Art Foundation (TEFAF), 2010.
8. Burns C. and Pryor R. *Grow, grow, Gagosian...* // *The Art Newspaper*. – 2012. – Issue 238 (September).
9. Buchholz L. and Wuggenig U. *Cultural Globalization between Myth and Reality: the Case of the Contemporary Visual Arts* // *Art-e-Fact*. – 2011. – Issue 4 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://artefact.mi2.hr/_a04/lang_en/theory_buchholz_en.htm.
10. *Art Market Trends 2011*. – *Artprice, 2012* [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://imgpublic.artprice.com/pdf/trends2011_en.pdf.
11. Гладій І. Й. *Регіоналізація світового ринку: євроінтеграційний аспект : моногр. / І. Й. Гладій*. – Тернопіль : Екон. думка, 2006. – 544 с.
12. Реутов В. *Глобальна регіоналізація як сучасний вектор розвитку глобальних економічних трансформацій* [Електронний ресурс] / В. Реутов // *Ефективна економіка*. – 23 лист. 2011. – Режим доступу : <http://www.economy.nauka.com.ua/index.php?operation=1&iid=910>.
13. *Art Market Trends 2007–2010* [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.artprice.com>.
14. O’Dea, M. *How China Went from Art-Market Afterthought to World Auction Superpower* // *Artinfo*. – 2012. – 2 May [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.artinfo.com/news/story/802441/how-china-went-from-art-market-afterthought-to-world-auction-superpower>.
15. Harrison, V. *China’s Art Market Boom Threatens Europe* // *MarketWatch*. – 2011. – 15 June [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://articles.marketwatch.com/2011-06-15/investing/30786108_1_art-market-art-trade-housing-market.
16. *Profit or Pleasure? Exploring the Motivations Behind Treasure Trends*. *Barclays Wealth Report, 2012* [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.barclayswealth.com/US_Wealth_Insights_15_FINAL.pdf.
17. *The Chinese contemporary art market. ArtTactic special report, 2007* [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.cherryartfoundation.com/pdf/ChineseReportNov07.pdf>.
18. *Art Rio International Art Fair, 2012* [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://artrio.art.br>.
19. *Art Market Takes a Dive in Dubai* // *Arab News*. – 2012. – 13 June [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.arabnews.com/art-market-takes-dive-dubai>.

Редакція отримала матеріал 20 вересня 2012 р.

ЕКОНОМІКА ПІДПРИЄМСТВА І УПРАВЛІННЯ ВИРОБНИЦТВОМ

Тарас ГАЙДА

21 01 01 А0201 2 1 11 1 АЕ АІ ДІ АААААІ І В А2СІ АН-ДІ СА2АЕЕ
І А І 2АІ ДЕ^а І НОААО

Узагальнено суть, поняття та особливості процесів бізнес-розвідки. Здійснено обґрунтування принципів організації інформації в контексті впровадження системи бізнес-розвідки. Розкрито основні завдання бізнес-розвідки та джерела даних для її роботи. Досліджено поняття конкурентного аналізу та окупності системи бізнес-розвідки.

Ключові слова: *бізнес-розвідка, інформаційне забезпечення, підприємство, джерела даних, конкурентний аналіз, конкурентоспроможність.*

На сьогодні зовнішньоекономічна діяльність вітчизняних підприємств, особливо малих та середніх, є переважно низькоефективною та недостатньо продуктивною. Однією із основних причин такого стану є недостатня забезпеченість підприємств релевантною інформацією, через що підприємствам на зовнішніх ринках часто доводиться діяти наосліп, без належної аналітичної підтримки прийняття рішень. Цю *проблему* можна вирішити, використовуючи підходи і методи бізнес-розвідки та новітніх інструментів бізнес-аналітики.

Системи бізнес-розвідки обробляють операційні дані аналітичними інструментами для представлення конкурентної інформації керівникам та особам, що приймають управлінські рішення. Основним завданням цього процесу є покращення своєчасності та якості вхідної інформації для процесу прийняття рішень. Бізнес-розвідку використовують для ідентифікації реальних можливостей компанії, реального стану справ, прогнозування майбутніх тенденцій на ринках, появи нових технологій, діагностики змін зовнішнього середовища, в якому відбувається конкурентна боротьба, а також дій конкурентів та їх причетності до цих подій та явищ.

Для ефективної діяльності вітчизняних підприємств на зовнішніх ринках доцільним є використання досвіду великих компаній, а саме впровадження кращих практик використання систем бізнес-аналітики з урахуванням специфіки власного підприємства. Це дасть змогу сформувати підприємству надійну інформаційну базу, що надасть вагомі конкурентні переваги у діяльності на світовому ринку.

Дослідженням процесів інформаційного забезпечення діяльності підприємства у вітчизняній літературі *присвячені праці*: В. Вітлінського, В. Галіцина, С. Лазаревої, М. Куссуля, А. Сичова, А. Коковського, О. Ляшенко, О. Шарапова та ін. В закордонній літературі така проблематика *висвітлена у працях*: П. Луна, Д. Вессета, Б. Евелсона

та ін. У закордонній практиці вирішення проблем бізнес-аналітики часто впливало із практичної діяльності великих компаній. Саме тому багато публікацій у даній сфері належать авторству аналітичних підрозділів великих транснаціональних корпорацій.

Проте варто зазначити, що у різноманітні публікацій у сфері бізнес-розвідки практично відсутній загальний, комплексний розгляд інформаційно-аналітичних процесів, а інформаційне забезпечення прийняття управлінських рішень на зовнішніх ринках розглядають в окремих його проявах, а саму бізнес-розвідку – у контексті інших інформаційних систем.

Метою статті є уточнення поняття бізнес-розвідки у контексті її застосування вітчизняними підприємствами, що здійснюють зовнішньоекономічну діяльність, що надасть їм конкурентні переваги при діяльності на зовнішніх ринках.

Поява інформаційних баз даних, збільшення їх кількості та обсягів, позитивні зрушення в інформаційних технологіях, збільшення можливостей апаратних та програмних компонентів обчислювальних машин, поява складної веб-архітектури – все це приводить до створення широкої сфери для використання бізнес-розвідки.

Хоча системи бізнес-розвідки широко поширені на промислових підприємствах, їх дослідження є досить обмеженими. Так, американський науковець С. Негаш [1] пропонує ряд теоретичних підходів до формування каркасної моделі вихідних даних для системи бізнес-розвідки. Ця модель обґрунтовує важливість збору неструктурованих даних та актуалізує потребу розробки адекватних інструментів бізнес-розвідки, їх адаптації, інтеграції в інформаційні системи підприємства.

Попит на програмне забезпечення для бізнес-розвідки продовжує зростати навіть у часи, коли попит на більшість продуктів у сфері інформаційних технологій (ІТ) є помірним [2, с. 32].

Хоча сам термін “бізнес-розвідка” є порівняно новим, інформаційні системи бізнес-розвідки, що базуються на комп’ютерній техніці, з’явилися близько сорока років тому. З кожним новим витком еволюції ІТ та комп’ютерної техніки можливості цих систем зростають, оскільки зростають і аналітичні потреби підприємств.

Системи бізнес-розвідки поєднують збирання даних, їх зберігання, управління знаннями за допомогою аналітичних інструментів для представлення комплексної внутрішньої та зовнішньої інформації до керівників та осіб, відповідальних за прийняття рішень.

Виходячи з цього визначення, система бізнес-розвідки постачає управлінцям та особам, що приймають стратегічні та тактичні рішення, актуальну інформацію, що є своєчасною та якісною. Зазначимо, що інколи бізнес-розвідка тісно корелює з процесом прийняття рішень у режимі онлайн, що потребує негайного реагування та вжиття заходів. У більшості випадків бізнес-розвідка має справу із обмеженими часовими рамками, завдяки цьому вона є актуальною для управлінців та користувачів, зважаючи на їхню завантаженість. У всіх аспектах застосування бізнес-розвідки розглядається з позицій її превентивної концепції. Необхідними компонентами превентивного аспекту бізнес-розвідки є: збір інформації в реальному часі; Data Mining – інтелектуальна обробка даних; автоматизоване виявлення аномалій та винятків; безперервність роботи; автоматичне навчання та “самоочищення” інформації; базування на технологіях геоінформаційних систем; візуалізація даних.

На рис. 1 зображено розмаїття інформаційних входів, доступних для здійснення бізнес-розвідки при прийнятті управлінських рішень.

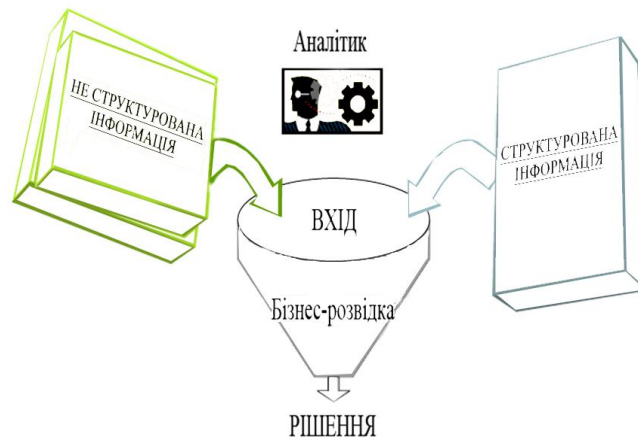

Рис. 1. Вхідні потоки даних для системи бізнес-розвідки [1, с. 182]

Одним із найважливіших завдань бізнес-розвідки є сприяння прийняттю стратегічних та оперативних рішень. Загалом стратегічну концепцію використання бізнес-розвідки можна структурувати таким чином: вимірювання продуктивності корпоративного менеджменту; оптимізація клієнтських відносин, моніторинг бізнес-активності, а також традиційна підтримка прийняття управлінських рішень; розроблення пакетів прикладних програм бізнес-аналітики для спеціалізованих операцій та стратегій; забезпечення звітності менеджменту з усіх питань бізнес-аналітики.

Одним із висновків, що впливає з такого структурування, є те, що просте звітування про продуктивність фірми та її конкурентів, що є прерогативою багатьох існуючих на сьогодні програмних пакетів, є недостатнім. Іншою особливістю є те, що багато компаній все ще вважає бізнес-розвідку лише функцією внутрішньої діяльності. Це пов'язано з тим, що попередніми формами бізнес-розвідки були спеціалізовані системи підтримки прийняття управлінських рішень та управлінські інформаційні системи, а саме окремі їх підсистеми.

Бізнес-аналітика є природним та об'єктивним спадкоємцем декількох систем, що використовувались кілька десятиліть тому на підприємствах і також виконували подібні функції у сфері підтримки прийняття управлінських рішень.

Бізнес-розвідка черпає свої технології з багатьох інших систем. Зокрема, на рис. 2 відображено деякі інформаційні системи, що використовуються бізнес-розвідкою.

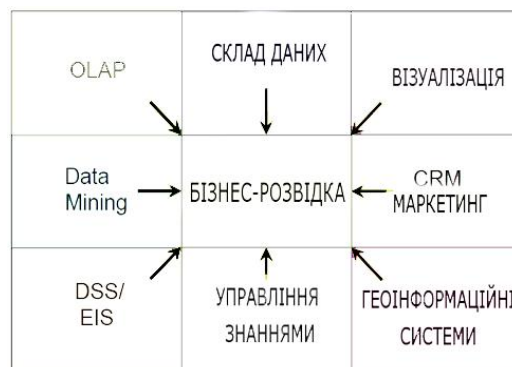

Рис. 2. Взаємодія бізнес-розвідки з іншими інформаційними системами [1, с. 182]

Системи бізнес-розвідки через експертний аналіз конвертують дані в корисну інформацію та у знання. Основні їх завдання: створення прогнозів, що базуються на історичних даних, минулій та поточній продуктивності, і, як результат, – надання прогностичних оцінок на майбутнє; аналіз “що, якщо...” для поштовхів та зрушень, а також пошук альтернативних сценаріїв; особливий, специфічний підхід до аналізу даних для надання відповідей та пояснень нетиповим запитам керівництва; стратегічне бачення.

Окремо варто зупинитись на такій галузі діяльності бізнес-розвідки, як конкурентний аналіз. Конкурентний аналіз (конкурентна аналітика) – це безперервний та систематичний процес отримання інформації, яка здатна надати конкурентні переваги на ринку через краще розуміння конкурентного середовища загалом та діяльності конкурентів зокрема [1, с. 186].

Джерелами даних та інформації для конкурентного аналізу є: сайти державних органів, їхні звіти; онлайн-бази даних, доповіді та виступи; спеціальні групи за інтересами (наприклад, академічні групи, торговельні асоціації, споживчі групи тощо); джерела в приватному секторі (конкуренти, дистриб'ютори, постачальники, клієнти); ЗМІ (журнали, газети, фінансові звіти і т. д.).

На сьогодні основною проблемою конкурентного аналізу є навіть не брак інформації, а високий рівень інформаційного шуму або навіть дезінформація.

Звісно, коли компанія активізується у своїй сфері діяльності, наступним логічним кроком є впровадження контрзаходів для захисту себе ж від конкурентного аналізу.

Для здійснення ефективного процесу бізнес-розвідки необхідні певні дані. Загалом ці дані можна поділити на структуровані та напівструктуровані [3, с. 30–34]. Термін “напівструктуровані дані” застосовується для всіх даних, які не мають чітко вираженої стандартної структури. С. Негаш застосовує поняття “напівструктуровані” (в той час, як більшість дослідників вживає поняття “неструктуровані”), оскільки вважає, що будь-яка інформація має свою специфічну структуру. Наприклад, бази даних мають чітко визначену структуру, у той час, як електронні листи, отримані компанією, можуть мати іншу структуру, яка буде відрізнятися, але все ж певні елементи структури будуть присутні [1].

Проте варто зазначити, що і перший вид даних, і другий є однаково важливий для забезпечення ефективного аналізу. Так, дослідження показують, що 60% аналітиків вважають напівструктуровані дані критично важливими для модернізаційних операцій та створення нових бізнес-можливостей [3, с. 34].

Варто відзначити, що напівструктуровані дані важче пристосовувати до досліджень, використовуючи традиційні бази даних. На даний момент аналіз та прийняття рішень потребують використання таких напівструктурованих даних, що відображені у табл. 1 [1, с. 182].

Таблиця 1

Приклади напівструктурованих даних

Комунікації	Ділова інформація	Звіти	Загальна інформація
Бізнес-процеси Чати (форуми) Е-пошта Графічні файли	Листи Маркетингові матеріали Замітки Відео Новини	Телефонні розмови Презентації Доповіді Дослідження Роздаткові матеріали	Групові файли Відеофайли Веб-сторінки Білі сторінки

Дослідники компанії “Gartner” визнають, що 30–40% часу аналітики витрачають на обробку напівструктурованих даних [4, с. 42–47]. В той час у “Merrill Lynch” стверджують, що більше 85% інформації та даних є напівструктурованими [4, с. 42–47].

З іншого боку, приблизно 15% структурованих даних у більшості випадків існують у вигляді електронних таблиць, які не підпадають під стандартні архітектури баз даних для структурованої інформації.

Оскільки банки даних ERP-систем та CRM-систем переважно мають справу із структурованими даними, багатотомні джерела напівструктурованих даних залишаються поза увагою аналітиків компаній. Саме тому опрацювання цих даних на сьогодні все ще залишається невирішеною проблемою для ІТ-індустрії попри великі зусилля виробників програмного забезпечення для цієї сфери.

На рис. 3 зображено схему каркасу системи даних, яка відображає структуровані та напівструктуровані дані, що необхідні для ефективної роботи бізнес-розвідки.

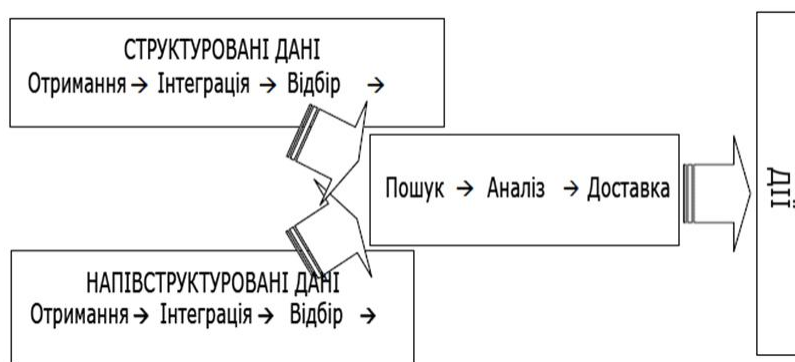

Рис. 3. Каркас даних бізнес-розвідки [1, с. 182]

Результатом інтерпретації поданої схеми є те, що напівструктуровані дані є важливі для врахування їх особами, що відповідають за прийняття управлінських рішень. Іншим висновком, який можна зробити з поданої схеми, є те, що процес отримання, відбору та інтеграції є однаковим за своїм принципом для обох типів даних.

Для створення інформації системою бізнес-розвідки інтегровані дані проходять відбір, так звану очистку (виділення ключових даних) та доставку результатів до осіб, що приймають рішення. У випадку використання структурованих даних аналітики використовують Enterprise Resource Planning (ERP) системи, інструменти Exact-Transform-Load (ETL), бази даних, інструменти Data Mining та OLAP, але для обробки напівструктурованих даних даний інструментарій не придатний.

Структуровані та напівструктуровані дані також можна поділити, аналізуючи внутрішні та зовнішні джерела даних. Ці два виміри – типи даних і джерела даних – зображені на рис. 4.

Тип \ Джерело	ВНУТРІШНІ	ЗОВНІШНІ
Структуровані	ERP	CRM
Напівструктуровані	Бізнес-процеси	Новини

Рис. 4. Матриця типів/джерел для бізнес-розвідки [1, с. 182]

Межа переходу між структурованими та напівструктурованими, внутрішніми та зовнішніми типами даних є нечіткою. Наприклад, напівструктуровані дані з електронної пошти та веб-сайтів стосуються і внутрішніх, і зовнішніх джерел – інтранет та екстранет. Та, незважаючи на це, матриця є корисною при дослідженні й огляді доступних аналітичних інструментів для бізнес-розвідки. Наприклад, ERP-системи мають справу із операційними (внутрішніми) даними в структурованому вигляді, у той час, як CRM сфокусований на покупця – на зовнішні дані. З іншого боку, напівструктуровані дані навіть у необробленому вигляді залучаються у бізнес-процеси поряд з іншими документами.

Варто зупинитись на такому аспекті даних, як їх архітектура. Дані бізнес-розвідки більшою мірою мають бізнес-орієнтовану архітектуру, ніж технічно орієнтовану. У той час, як архітектура технічних даних зосереджена на апаратній частині, системі управління базами даних, дані бізнес-розвідки сфокусовані на стандартах, метаданих, бізнес-правилах та політиках [5, с. 40–41].

Окремим моментом варто розглянути питання окупності бізнес-розвідки. Проекти бізнес-розвідки не позбавлені інтенсивного тиску з боку осіб, які вклали в них певні інвестиції. Проте доповіді та звіти показують, що повернення інвестицій з таких систем може бути цілком стабільним. Дослідження фінансових результатів бізнес-аналітики на основі даних 43 північноамериканських та європейських організацій демонструє середній п'ятирічний показник окупності інвестицій в межах від 17% до 2000% із середнім значенням 457% з інвестованих 2 млн. дол. [5, с. 40–41]. При цьому варто зазначити, що не спостерігалось суттєвої кореляції між обсягом бюджету бізнес-розвідки та окупністю інвестицій.

Щодо витрат на впровадження такої системи, то варто зазначити, що більшість фірм на сьогодні здійснюють деякі види діяльності у сфері бізнес-аналітики, проте незначна кількість компаній оперує повноцінною системою конкурентної-розвідки. Для спрощення опису вартості заснування такої системи припустимо, що фірма стартує з нуля.

Формування системи бізнес-розвідки включає:

– витрати на апаратну частину. Якщо на фірмі вже функціонує свій датацентр, то необхідними будуть лише апаратні компоненти власне для системи бізнес-розвідки (можливо, встановлення лише додаткових компонентів, незначна модернізація датацентру), хоча можливі і значно більші витрати, залежно від поставлених цілей та наявного устаткування;

– витрати на програмну частину. Вартість типового програмного пакета може становити 50 000 дол. Також до уваги потрібно брати ціни на підписку послуг дата-банків і т. п.;

– вартість впровадження. Коли апаратна і програмна компоненти придбані, достатньо великою буде одноразова ціна впровадження, оскільки вона передбачає не лише саме встановлення та налаштування технічних засобів, а й навчання персоналу; оплату праці персоналу, оплату праці залученої до бізнес-розвідки та обслуговування ІТ-системи працівників.

Тут варто зазначити, що конкретні вагомні переваги від функціонування такої системи відмітити важко. Більшість компаній, де такі системи функціонують, не ставлять за мету збереження часу чи грошей. Ефективна система бізнес-розвідки створюється з стратегічною метою – в ідеальному випадку через певний час відбувається колосального розміру одномоментна віддача вкладених ресурсів. Проте, з очевидних причин, таку віддачу передбачати чи спрогнозувати важко.

Бізнес-розвідка як явище на тлі сучасних світових криз для українських підприємств може видатися недоцільною статтею видатків. Проте варто враховувати, що основним її завданням є донесення актуальної інформації до вищого керівництва та осіб, що приймають управлінські рішення, використовуючи при цьому сучасні інформаційні технології.

Таким чином, результат її роботи може стати тим переломним ключовим моментом, який забезпечить компанію колосальною конкурентною перевагою або вбереже від фатальної помилки її стратегічне керівництво. Саме тому розробка та впровадження дієвих аналітичних інструментів, формування власної, орієнтованої на специфіку національних підприємств, системи інформаційно-аналітичного забезпечення та бізнес-розвідки залишається *актуальним* на фоні прискорення глобалізаційних процесів і збільшення ролі та темпів зовнішньої торгівлі.

Література

1. Negash S. *Business Intelligence* / S. Negash // *Communications of the Association for Information Systems* – 2004. – Vol. 13. – P. 177–195.
2. Whiting R. *Look Within – Business-Intelligence Tools have a New Mission: Evaluating All Aspects of a Company's Business* / R. Whiting // *InformationWeek*. – 2003. – P. 32.
3. Rudin K. *Will the Real Analytic Application Please Stand Up?* / K. Rudin, D. Cressy // *DM Review*. – 2003. – №(13)3. – P. 30–34.
4. Blumberg R. *More than Search* / R. Blumberg, S. Atre // *DM Review* – 2003. – №(13)3. – P. 42–47.
5. Morris H. *The Financial Impact of Business Analytics: Build vs. Buy* / H. Morris // *DM Review*. – 2003. – № (13)1. – P. 40–41.
6. Power D. J. *Decisions Support Systems: Concepts and Resources for Managers* / D. J. Power. – Westport : Quorum Books, 2002. – 263 p.
7. Willen C. *Airborne Opportunities* / C. Willen // *Intelligent Enterprise*. – 2002. – №(5)2. – P. 11–12.

Редакція отримала матеріал 24 вересня 2012 р.

Тамара ПОПОВИЧ

ЄІ І ОАІ ООАЕУІ² САНААЕ І І АОАІ АЕ АОАЕОЕАІ І - НЕНОАІ Е ОІ ДААЕ² І В АЕОДАОАІ Е І А ВЕ²НОУ: І²ЕДІ АЕТ І І І²ХІ ЕЕ ААІ АЕО

Розкрито економічну сутність витрат на якість. Досліджено складові системи управління витратами. Визначено концептуальні засади та обґрунтовано необхідність активізації використання вітчизняними підприємствами сформованих у зарубіжних країнах підходів до управління витратами на якість.

Ключові слова: *витрати на якість, аналіз та оцінка витрат на якість, управління витратами на якість, оптимізація витрат на якість,; методи управління витратами на якість.*

В умовах ринкової економіки, коли якість стає важливою конкурентною перевагою, витрати на її забезпечення є сферою підвищеної уваги з боку керівництва організації. В цьому ж контексті зростає значення застосування інноваційних підходів в управлінні витратами на якість, які ґрунтуються на їх аналізі, контролі, оцінюванні та оптимізації. Доцільність такого управління обумовлена також міжнародними стандартами якості ISO, які встановлюють конкретні вимоги щодо економічного оцінювання витрат на якість, а облік і аналіз таких витрат вважається одним із базових елементів впровадження систем управління якістю в організації.

Отже, побудова ефективних систем управління витратами на якість, спрямованих на їх оптимізацію, є *актуальною науковою проблемою.*

Водночас в сучасних реаліях господарювання українських підприємств *очевидною стає проблема* відсутності практики управління витратами на якість, оскільки такі витрати не ідентифікуються та не фіксуються в облікових документах, а включаються в загальні витрати виробництва. Їх рівень оцінюється на основі використання переважно опосередкованих методів та відносних показників, що не дає можливості реально обрахувувати величину таких витрат та приймати виважені управлінські рішення щодо їх раціоналізації.

В науковій думці сформувалися різні концепції та підходи до оцінювання та управління витратами на якість. Перевагу мають зарубіжні дослідження, оскільки ґрунтуються як на нагромадженому досвіді практичного застосування методів такого управління у великих компаніях, так і теоретичних напрацюваннях *провідних фахівців* у сфері управління якістю, передусім таких, як: Дж. Джуран, Е. Демінг; Дж. Кампанелла, Ф. Кросбі, І. Масааки, М. Хаммер, А. Фейгенбаум, Дж. Шоттміллер та ін. Наукове підґрунтя для впровадження елементів сучасних систем управління витратами на якість становлять також дослідження російських вчених в галузі економіки якості.

Результати аналізу сучасних наукових публікацій показали, що сфера управління витратами на якість недостатньо вивчається вітчизняними науковцями. Так, у вітчизняній літературі відсутні системні дослідження цих проблем, питання контролю та оптимізації витрат на якість вивчаються недостатньо активно, на що вказує незначна

кількість наукових публікацій з цієї проблематики. Окремі аспекти аналізу, оцінки та обліку витрат на якість розглядаються у контексті управління загальними витратами на виробництво *таких вчених* як: Зубкова А. Б., Козаченко Г. В.; Очеретько Л. М. Зазначене обумовлює необхідність детальних досліджень сформованих у зарубіжній практиці сучасних підходів до управління витратами на якість і вироблення на їх основі концептуальних засад створення таких системи на вітчизняних підприємствах.

Метою статті є узагальнення теоретичних підходів до управління витратами на якість та розроблення концептуальних засад підвищення його ефективності.

Витрати на якість є сукупністю поточних витрат організації, які спрямовуються на виробництво безпечної продукції заданого рівня якості. Економічну оцінку таких витрат треба розглядати як інструмент, який дає змогу: по-перше, визначити економічні наслідки рішень, які приймаються, передусім у межах системи управління якістю щодо досягнення поставлених цілей і завдань у сфері якості; по-друге, оцінити втрати організації від виробництва неякісної та невідповідної продукції; по-третє, провести комплексний аналіз витрат на якість та визначити причини їх зростання; по-четверте, ініціювати рішення щодо удосконалення процесів виробництва, орієнтованих на підвищення якості.

Як свідчить аналіз, в практиці діяльності вітчизняних підприємств існує чимало причин, які унеможливають процес реального оцінювання витрат на якість. Серед них можна виокремити такі: відсутність достатньої уваги з боку керівництва до проблеми оцінювання витрат на якість та управління ними; висока трудомісткість процесів управління витратами на якість, які вимагають додаткових ресурсів і відповідної підготовки кадрів; відсутність методик збору, обліку та аналізу цих витрат; складність процедур виокремлення витрат на якість із загальних витрат на виробництво, оскільки більшість з них за своїми характеристиками можуть відноситися до різних їх елементів.

Розв'язання зазначених проблем можливе в рамках формування системи управління витратами на якість, концептуальними засадами якої має стати: запровадження процедур ідентифікації витрат на якість та визначення їх величини; використання сучасних методів оцінювання та аналізу таких витрат; виявлення взаємозв'язку між досягнутим рівнем якості, витратами на якість та отриманими доходами; вироблення заходів щодо оптимізації витрат; моніторингу витрат, які виникають внаслідок виробництвом неякісної продукції; запровадження нових технологій управління витратами на якість.

Початковим етапом впровадження системи управління витратами на якість є їхня ідентифікація. В літературних джерелах є різні підходи до ідентифікації витрат на якість. Базова класифікація витрат на якість була запропонована А. Файгенбаумом [1], який об'єднав їх за причинами виникнення, а саме: витрати на проведення попереджувальних (превентивних) заходів; витрати на оцінку рівня якості (контроль і випробування; втрати від браку, обумовлені внутрішніми і зовнішніми причинами. За концепцією Ф. Кросбі [2] витрати на якість оцінювалися через віднесення їх до однієї з двох груп: 1) витрат відповідності (витрат на досягнення відповідного рівня якості) і 2) витрат невідповідності (витрат організації, пов'язаних з необхідністю усунення дефектів виробництва). В контексті зазначеного витрати відповідності можна розглядати як інвестиції в якість продукції, які включають витрати на попередження виникнення дефектів та контроль за якістю, а витрати невідповідності є внутрішніми і зовнішніми втратами підприємства. Співвідношення між витратами на відповідність та невідповідність можуть використовуватися для діагностики систем управління якістю в організації.

У структурі витрат на якість у більшості зарубіжних підприємств домінують витрати невідповідності, які в декілька разів можуть перевищувати витрати відповідності. Зокрема, за дослідженнями таких організацій, як Інститут забезпечення якості у Великобританії (Institute of Quality Assurance), Американська організація контролю за якістю (American Society for Quality Control) і Європейська організація з якості (European Organisation for Quality), структура витрат на якість у машинобудівній промисловості характеризується такими співвідношеннями: витрати на усунення зовнішніх і внутрішніх дефектів становлять 70% сукупних витрат, витрати на контроль – 25%, а витрати на попереджувальні заходи – 5% [3, с.5]. Раціональними співвідношеннями вважаються такі, де 10% витрат на якість спрямовується на усунення браку, 40% – на контроль-вимірвальні операції; 50% – на витрати на попереджувальні заходи.

На відміну від традиційних підходів до ідентифікації витрат на якість, американський дослідник Е. Демінг запропонував не виокремлювати їх із загальних витрат, а зосередитися на виробленні заходів, які б спрямовувалися на поліпшення діяльності організації та мінімізацію всіх видів непродуктивних витрат [4]. Складність виокремлення витрат на якість із загальних обумовлена тим, що більшість з них має прихований характер та є багатоцільовими, тобто частина з них пов'язується не тільки з підвищенням якості, а й використовується на виконання інших завдань організації виробництва.

Розвиток зазначених концепцій дав імпульс моделюванню витрат на якість у межах концепції TQM та системи ISO, де були запропоновані принципово нові підходи до управління витратами на якість у межах процесного підходу. Зокрема, згідно з вимогами міжнародного стандарту ISO 9004 аналіз та оцінювання витрат на якість має здійснюватися в розрізі таких груп: а) попереджувальні дії, які охоплюють операції, пов'язані з дослідженням, попередженням та зменшенням кількості невідповідної продукції; б) оцінювання та контроль якості; в) усунення дефектів, виявлених у процесі виробництва; г) на усунення дефектів, виявлених у споживача, які є, по-суті, додатковими витратами виробника [5]. Використання даної класифікації дозволить запровадити єдині підходи до ідентифікації та структурування витрат на якість, їх обліку та оцінки, забезпечить простежуваність витрат як в часі, так і за процесами виробництва.

Аналіз та оцінювання витрат на якість є невід'ємними складовими системи управління витратами. Якщо аналіз зорієнтований на обґрунтування управлінських рішень в галузі якості та вибір найкращого варіанту оптимізації всіх витрат, то оцінювання витрат на якість має на меті виявлення взаємозв'язку і впливу цих витрат на економічні показники підприємства. Основними напрямками аналізу витрат на якість, які мають пріоритетне значення в підвищенні якості, є такі:

- 1) аналіз витрат організації внаслідок незадовільної якості або погіршення характеристик продукції;
- 2) аналіз за видами витрат на якість;
- 3) аналіз витрат на якість за видами діяльності;
- 4) аналіз витрат на якість, пов'язаних з процесами (рис. 1).

Аналіз витрат на якість доцільно здійснювати за даними моніторингу відхилень фактичних витрат від запланованих за кожним видом діяльності, видом витрат, місцем їх виникнення. Важливо вибрати систему критеріїв такого аналізу. Залежно від цілей організації в галузі якості, характеру інформації, яку необхідно отримати для прийняття економічно обґрунтованих рішень щодо якості, ними можуть бути як загальні, так і

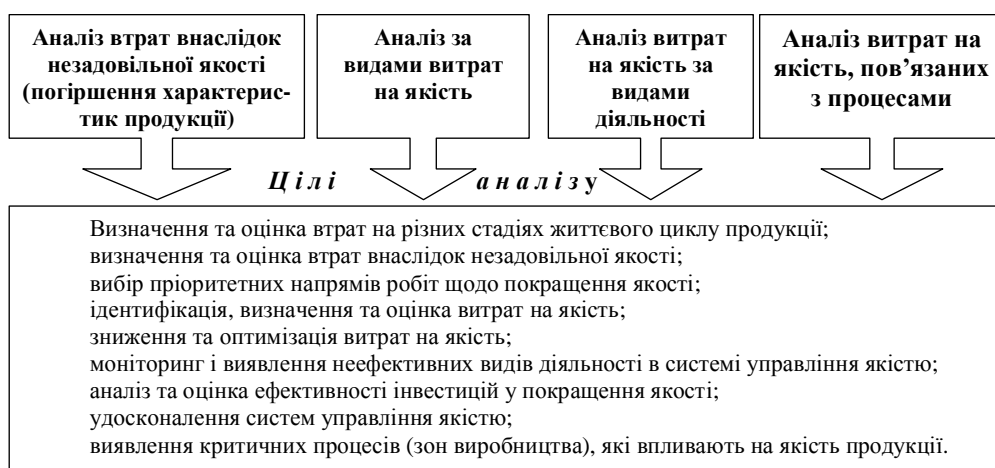

Рис. 1. Напрями та цілі аналізу витрат на якість

часткові критерії. Загальні критерії характеризують відношення величини витрат на якість до обсягу продаж, отриманого прибутку, собівартості, або ж до аналогічних витрат за попередній (базовий) період. Часткові критерії охоплюють: структуру витрат на якість; відношення витрат на покращення якості до очікуваного обсягу прибутку; відношення витрат, пов'язаних з невідповідностями продукції до витрат на їх усунення.

В процесі аналізу та оцінки важливо виявити всі можливі джерела та причини виникнення витрат на якість. В цьому випадку завданням аналізу є врахування тих витрат, які опосередковано впливають на якість і становлять приховану частину так званого "айсбергу можливих витрат на якість". За оцінками практиків та провідних фахівців у зарубіжних компаніях такі витрати становлять більше 70% загальних витрат на забезпечення якості і 25–35 % в обсягах реалізації продукції [6; 3] (рис. 2).

Рис. 2. "Айсберг можливих витрат на якість"

З метою реалізації управлінських заходів, спрямованих на зниження витрат на якість, доцільним є застосування спеціальних технологій аналізу, передусім таких, як: функціонально-вартісний аналіз (ФВА); FMEA-аналіз; метод ABC-аналізу витрат [7;8;9].

Функціонально-вартісний аналіз спрямовується на пряме оцінювання витрат на якість, має на меті виявити джерела зниження собівартості продукції без зниження її якості, дає змогу оптимізувати витрати на її виготовлення. Для його проведення послідовно формуються компонентна, структурна та функціональна моделі витрат на якість у формі графіка або матриці (таблиці) та проводиться їх дослідження. За результатами аналізу розробляються пропозиції щодо скорочення непродуктивних витрат та удосконалення системи управління витратами на якість.

FMEA-аналіз є однією із стандартних технологій аналізу якості продукції та процесів, що дозволяє знизити витрати та зменшити ризик виникнення дефектів. Він дає змогу виявити ті дефекти і основні причини виникнення витрат, які обумовлюють найбільший ризик зниження якості. За результатами такого аналізу вживаються корегуючі заходи, які спрямовуються на попередження причин виникнення дефектів, що дає змогу упередити витрати на їх усунення. Найчастіше цей вид аналізу використовується стосовно нових видів продукції або процесів.

Поопераційний облік витрат за видами діяльності здійснюється в рамках методу ABC (Activity Based Costing). Суть цього підходу полягає в пріоритизації завдань зниження витрат на основі ресурсозбереження. Управління витратами має забезпечити їх реальне зниження за рахунок скорочення тих видів робіт, які не створюють доданої вартості, і вдосконалення тієї діяльності, яка підвищує цінність виробу. Водночас метод ABC забезпечує можливість обліку витрат за основними видами діяльності і вибір тих, за якими ці витрати є найвагомішими. Основним завданням ABC-методу є відстежування витрат на якість на стадії аналізу і оптимізації процесів діяльності організації і на стадії обліку витрат [9].

Відмінністю ABC-методу від традиційних підходів є те, що він відкидає принцип пропорційних співвідношень між прямими і непрямими витратами, а за основу розподілу та оцінки витрат обираються конкретні види діяльності або процеси, тобто закладається функціональний принцип вимірювання витрат. Тому метод ABC на практиці часто називають функціональним, або поопераційним, обліком витрат. Загалом методологія проведення ABC-аналізу відповідає на питання не "що витрачено?", а "як витрачалися ресурси?".

Зазначимо, що метод ABC поширюється не тільки на непрямі витрати у виробничому середовищі, а й стосується витрат на утримання адміністрації підприємства і транзакційні витрати. До переваг використання ABC-методу слід віднести те, що: облік витрат здійснюється за видами діяльності, що дозволяє виокремити важливіші з них з точки зору пріоритетного удосконалення; виявляються функціональні напрями діяльності, виконання яких доцільно передати стороннім спеціалізованим організаціям (використання аутсорсингу); передбачає можливість проведення вартісного моделювання бізнес-процесів та визначення їх оптимальної вартості.

Важливість процесів обліку, аналізу та оцінювання витрат на якість була обґрунтована дослідницьким відділом компанії Дженерал Моторс, за висновками якої, під час розроблення і виробництва продукції діє правило десятикратного збільшення витрат. Тобто, якщо на одній стадії життєвого циклу була допущена помилка (брак), яка була виявлена на наступній стадії, то для її усунення необхідно витратити коштів у десять разів більше, аніж якщо б вона була виявлена вчасно. Якщо ж така помилка

виявлена через одну стадію, то витрати зростають в 100 і більше разів і т. д. На кожному такому етапі вплив витрат на фінансову стабільність організації посилюється і на кінцевому етапі може мати дестабілізуючий та руйнівний характер [10] (рис. 3). В рамках кожного етапу створення продукту передбачається виконання певного комплексу робіт щодо усунення невідповідностей (помилки), що тягне за собою відповідні витрати. Чим суттєвішим є вплив порушення процесів на фінансові результати підприємства, ти більшими є витрати на ліквідацію проблеми.

Після виявлення та оцінки витрат на якість виникає необхідність їх оптимізації та виявлення взаємозв'язку між досягнутим рівнем якості, витратами на якість та отриманими доходами.

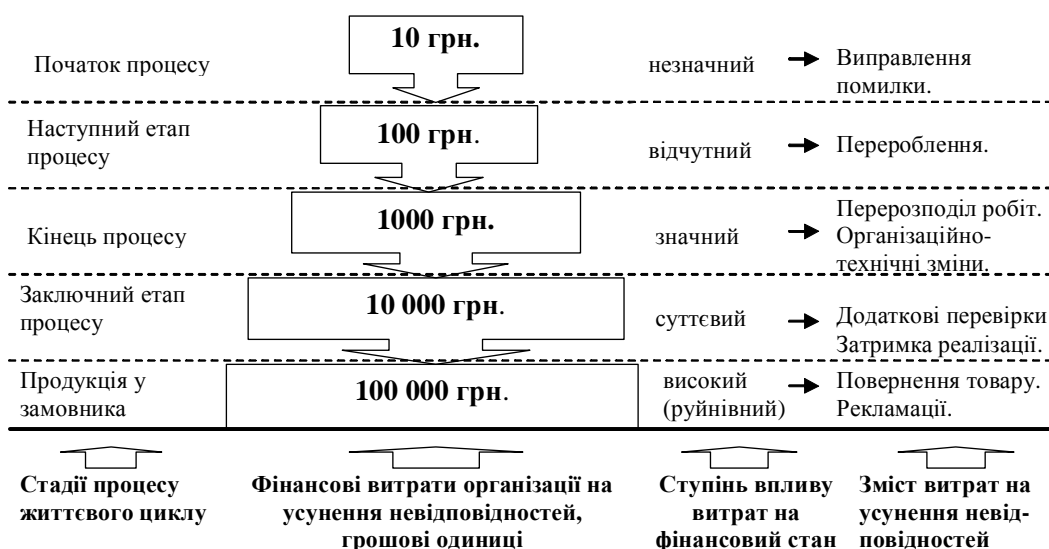

Рис. 3. Принцип дії правила десятикратного збільшення витрат

Оптимізація витрат на якість є фундаментальною умовою збереження конкурентних позицій підприємств на ринках. В теорії і практиці управління якістю питання оптимізації витрат на якість та формування "оптимальної вартості якості" є проблемними і полягають у з'ясуванні характеру співвідношення між підвищенням якості продукції та зростанням загальної суми витрат на її забезпечення [6]. Традиційні підходи ґрунтуються на розумінні того, що процес підвищення якості, як правило, супроводжується зростанням витрат на якість. Зростання витрат призводить до підвищення ціни продукції, що впливає на зниження обсягів продажу. Щоб продукцію можна було реалізувати за вищою ціною, необхідно, щоб покращення її характеристик супроводжувалося збільшенням цінності продукту для споживача. Виробник може забезпечити збільшення цінності за рахунок зниження витрат на експлуатацію продукції, зменшення рівня дефектності при її використанні, підвищення надійності, що вимагає певних додаткових витрат. Однак стовідсоткової відповідності продукції технічним вимогам та стандартам досягти неможливо, оскільки це вимагає великих витрат. З огляду на це, є деякий оптимальний рівень якості, що відповідає мінімальній ціні якості для виробника і для споживача (рис. 4).

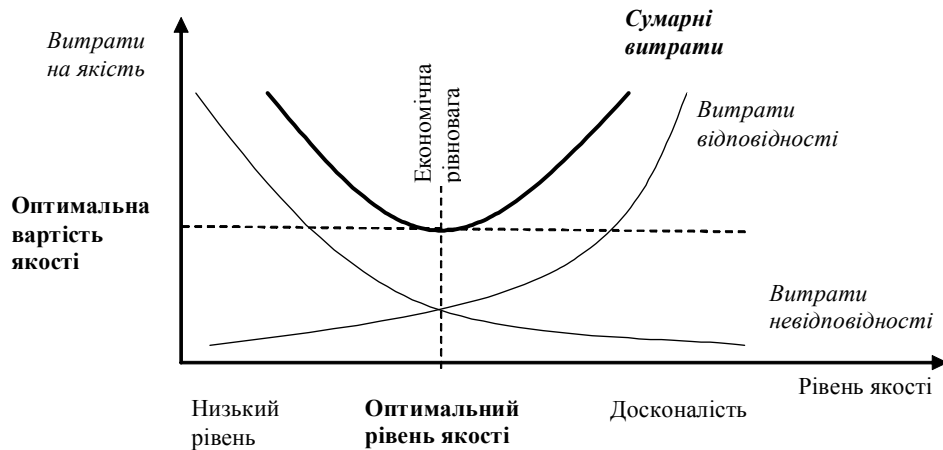

Рис. 4. Традиційна модель "оптимальної вартості якості"

Економічно оптимальну якість можна визначити як співвідношення якості та витрат на якість за формулою [6]:

$$Y_{opt} = Q / B_E ,$$

де Y_{opt} – економічно оптимальна якість; Q – якість виробу; B_E – витрати на якість, грн.

Сучасні концепції економічно оптимальної ціни якості побудовані на розумінні необхідності скорочення витрат на якість при одночасному підвищенні її рівня. Ці підходи ґрунтуються на розробках та аргументаціях японських ідеологів якості Е. Демінга та Г. Тагуті, які за допомогою засобів математичної статистики довели, що продукцію можна виробляти без дефектів за стовідсоткової відповідності стандартам, значно скоротивши витрати невідповідності [4; 6]. Виведена Г. Тагуті функція витрат зосереджує увагу виробників не на досягненні оптимального рівня якості, а на аналізі співвідношень в структурі витрат на якість. В процесі управління ними необхідно, передусім, приймати рішення щодо зниження тих витрат, які спричиняють найбільш суттєві втрати якості.

Загалом оптимізація витрат на якість спрямовується на досягнення таких цілей управління якістю:

- зниження витрат на одиницю продукції при збереженні відповідного рівня якості;
- зниження питомих витрат на одиницю продукції при одночасному покращенні споживчих характеристик продукції;
- встановлення відповідної ціни на продукцію.

Можна виокремити декілька принципово різних напрямів управління витратами на якість, які характеризують рівень розвитку систем якості в організації та ступінь впливу керівництва на вирішення проблем витрат якості:

1) управління витратами на якість, де витрати оцінюються шляхом їх групування на: витрати на запобігання виникнення дефектів; витрати на оцінку якості продукції та контроль; витрати на усунення дефектів. Такий підхід отримав назву методу ПОД (профілактика, оцінка, дефекти);

2) управління втратами якості, основою якого є розрахунки розміру втрат від виробництва продукції низької якості;

3) управління витратами на процеси, що передбачає ідентифікацію витрат з їх структуруванням на ті, які забезпечують відповідність продукції, і ті, які спрямовуються на усунення невідповідностей. Такий метод є найбільш доцільним для використання в умовах впровадження систем управління якістю.

Теоретичну базу управління витратами на якість сьогодні становлять наукові концепції та моделі, які знайшли широке застосування в зарубіжній практиці: концепція загального блага для суспільства (за якою низька якість вимірюється загальними втратами суспільства); модель PAF (Prevention – попередження, Fppraisal – оцінка, Failure – відмова), яка є офіційно прийнятою Комітетом із витрат на якість (QCC) Американського комітету якості (ASQ); модель вартості процесу, відповідно до якої вартість процесу визначається вартістю витрат на працю, обладнання, матеріали та навколишнє середовище.

В зарубіжній практиці найсуттєвіших результатів в управлінні витратами на якість досягли японські компанії. Базовими концепціями японської системи управління витратами є таргет-костинг (Target costing) та кайдзен-костинг (Kajzen costing) [11;12]. Сутністю цих концепцій є зниження витрат окремих статей і собівартості кінцевого продукту загалом до деякого прийнятного рівня. Таргет-костинг вирішує цю проблему на стадії планування та розробки продукції, а кайдзен-костинг – на стадії виробництва. Ідея впровадження таргет-костингу полягає в реалізації підходу, який змінює традиційне уявлення про взаємозв'язок ціни, прибутку і собівартості. Пріоритетним для товаровиробника стає розрахунок цільової собівартості (C_t), яка є основною умовою для визначення цільової ціни (P_t), що дає змогу реалізувати запланований обсяг продукції та отримати запланований прибуток (Pr_t):

$$C_t = P_t - Pr_t$$

Цільова ціна визначається на основі маркетингових досліджень ринку та споживачів і є очікуваною ринковою ціною продукту або послуги. Такий підхід дає змогу отримати дієвий інструмент превентивного контролю і зниження витрат ще на стадії розробки продукту.

Підсумовуючи вищевикладене зазначимо, що використання сформованого науковою думкою та накопиченого зарубіжною практикою інструментарію аналізу та оцінювання витрат на якість допоможе вітчизняним підприємствам виробити концептуальні підходи та вибудувати ефективні системи управління витратами на якість. Це дозволить їм не тільки відслідковувати витрати на якість та діагностувати причини виникнення витрат на невідповідну продукцію, але й отримувати об'єктивну інформацію про порушення процесів та приймати оперативні управлінські рішення щодо попередження втрат внаслідок незадовільної якості, моніторити і виявляти неефективні види діяльності в системі управління якістю, здійснювати постійні покращання та удосконалення.

В цьому контексті першочерговими завданнями стають: визначення чіткого складу витрат на якість та їх обліку; розроблення єдиної методики аналізу і оцінки витрат на якість, що ґрунтується на вироблених зарубіжною науковою думкою технологіях; визначення критеріїв оптимізації витрат на якість залежно від цілей і завдань системи управління якістю; вибір найбільш прийнятної з точки зору підвищення конкурентоспроможності підприємства концепції управління витратами на якість.

Перспективами подальших розробок за цією проблематикою є розроблення чітких

процедур ідентифікації та структурування витрат на якість, обґрунтування критеріїв аналізу витрат на якість, алгоритмізація процесів моніторингу та діагностування витрат якості.

Література

1. Фейгенбаум А. Контроль качества продукции / А. Фейгенбаум; пер. с англ. – М. : Экономика, 1986. – 472 с.
2. Crosby P.B. Quality is free. – N.Y., 1979
3. Орешин А. В. Стоимость несоответствий или оценка затрат на качество / А. В. Орешин // *Das Management*. – № 3. – 2010. – С. 4.
4. Deming W.E. Quality, Productivity, and Competitive Position – Cambridge, 1982.
5. ISO 9004:2009 “Менеджмент досягнення сталого успіху організації. Підхід на основі управління якістю” [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.iso.org>.
6. Системы, методы и инструменты менеджмента качества : учеб. пособ. / Кане М. М., Иванов Б. В., Корешков В. Н., Схиртладзе А. Г. – СПб. : Питер, 2008. – 560 с.
7. Бережливое производство: синергический подход к сокращению потерь / пер. с англ. А. Л. Раскина ; под научн. ред. В. В. Брагина. – М. : РИА “Стандарты и качество”, 2007. – 272 с.
8. Левинсон У. Бережливое производство: синергический подход к сокращению потерь / У. Левинсон, Р. Рерик; пер. с англ. А. Л. Раскина ; под научн. ред. В. В. Брагина. – М. : РИА “Стандарты и качество”, 2007. – 272 с.
9. Метод ABC : учебно-методическое пособие / В. В. Ефимов, Н. В. Паймушкина. – Ульяновск : УлГТУ, 2006. – 32 с.
10. Скрипко Л. Е. Методология оценивания затрат на качество [Електронний ресурс]. / Л. Е. Скрипко. – Режим доступу : <http://quality.eur.ru/econom.html>
11. Имаи Масааки. Гемба кайдзен. Путь к снижению затрат и повышению качества / Масааки Имаи / Пер. с англ. – [2-е изд.]. – М. : Альпина Паблишерз, 2005. – 346 с.
12. Кампанелла Дж. Экономика качества. Основные принципы и их применение / Дж. Кампанелла; пер. с англ. А. Раскина ; [Науч. ред. Ю. П. Адлер, С. Е. Щепетова. – М. : РИА “Стандарты и качество”, 2005. – 232 с.
13. Управління затратами підприємства : моногр. / Козаченко Г. В., Погорелов Ю. С., Хлапьянов Л. Ю., Макухін Г. А. – К. : Лібра, 2007. – 320 с.
14. Очеретько Л. М. Організація обліку витрат на якість готової продукції // Л. М. Очеретько, Н. О. Куртєва // *Економічний простір*. – № 48/2. – 2011. – С. 254–263.
15. Зубкова А. Б. Класифікація витрат на якість продукції машинобудівного підприємства [Електронний ресурс] / А. Б. Зубкова // *Стратегія економічного розвитку України* – К. : КНЕУ, 2008. – Вип. 22–23. – С. 112–117.
16. Шоттмиллер Дж. Затраты на качество стимулируют процессы непрерывного совершенствования / Дж. Шоттмиллер // *Методы менеджмента качества*. – 2003. – № 2. – С. 4–9.

Редакція отримала матеріал 20 вересня 2012 р.

ОБЛІК, АНАЛІЗ І АУДИТ

Марія КОЗЛОВА

2Í ÒÅÄĐÎ ÅÄÍ 2 Í ÅÓÊÎ Å² ÅÎ ÑË²ÄÆÁÍ Í ß ÅÈÛÎ ÅÎ Í Î ÐÐÄËÓ
 ÒË ÐÓØ²ÉÍ Å ÑËËÀ ÐÎ ÇÅËÒËÓ Å²Ò×ËÇÍ ÒÍ Î - Í ÅÓËË
 “ÅÓÕÅËËÓÅÐÑÛËËË Í ÅË²Ë”

Поставлено проблему недостатнього обсягу інтегрованих досліджень вищого порядку у сфері науки бухгалтерського обліку. Ідентифіковано проблемні питання й перешкоди, які необхідно вирішити та подолати задля активізації таких досліджень. Доведено необхідність охоплення дослідженнями проблем “макрорівня” науки “бухгалтерський облік” як рушійної сили його подальшого розвитку як науки.

Ключові слова: наука бухгалтерський облік, наукові дослідження вищого порядку, інтегративний тип мислення, критерії поділу масиву досліджень.

Інтереси суб'єктів господарювання все більше виходять за межі національних кордонів. Об'єктивні процеси глобалізації (і водночас об'єктивні контртенденції до регіоналізації) вносять корективи у потреби користувачів облікової інформації щодо її якості, наповнення та форми представлення. Це зумовлює запуск у відповідь на адаптивні механізми системи бухгалтерського обліку, що виявляється у зміні та коригуванні методик облікового відображення.

За цих умов наукові дослідження, актуальність яких визначається винятково потребами локального бізнесу та проблемами чинної нормативно-правової бази держави, можуть допомогти у вирішенні проблем практики. Проте їх значення для розвитку метатеорії бухгалтерського обліку та його розвитку як науки буде незначним.

Тому *на часі постановка проблеми* активізації інтегрованих наукових досліджень у сфері бухгалтерського обліку, досліджень вищого порядку, досліджень “макрорівня”, із розробками та висновками, придатними до осмислення та застосування не тільки в середині окремої держави, зокрема України, а й з перспективою виходу на міжнародний рівень.

Метою статті є доведення необхідності охоплення дослідженнями вищого порядку проблем макрорівня науки “бухгалтерський облік” як рушійної сили його подальшого розвитку як науки, визначення перешкод та пошуку шляхів їх усунення.

Незважаючи на висловлювання окремих визнаних вчених щодо кризи наукових досліджень у сфері бухгалтерського обліку, низки поставлених, проте невіршених проблем теоретичного плану, та наявної стагнації новітніх наукових розробок, кількість наукових робіт, що виносяться на захист кожного року на здобуття ступеня кандидата та доктора економічних наук за паспортом спеціальності, велика. У кожній праці позиціонується наявність положень наукової новизни теоретичного та практичного характеру, проте розвитку метатеорії бухгалтерського обліку присвячують увагу лише незначна кількість дослідників.

© Î äðÿ ËÏçËää, 2012.

Немає комплексних праць щодо виявлення критеріїв якості наукових робіт у сфері бухгалтерського обліку. Відсутні роботи, які б актуалізували проблему недостатнього обсягу інтегрованих досліджень у цій сфері, проблеми формування мислення інтегративного типу у дослідників, загальні питання специфіки організації і проведення наукових досліджень у сфері бухгалтерського обліку в епоху тотальної інформатизації.

Питання розвитку бухгалтерського обліку як науки не можуть бути ідентифіковані та вирішені без застосування загальних підходів філософії науки.

Цей матеріал є спробою проведення метадосліджень (“дослідження досліджень”) саме для сфери бухгалтерського обліку. Як вдало зауважує А. А. Борзих, “дослідження на деякому етапі має поглянути на картину “з висоти пташиного польоту” [1]. Одним із завдань виступає запропонувати критерії поділу масиву проведених досліджень у науці бухгалтерський облік за ступенем аналізу та сферою впливу. У табл. 1 проілюстровано поділ сукупності досліджень на дослідження “мікрорівня” та дослідження вищого порядку (дослідження “макрорівня”) за виділеними критеріями. Під дослідженням вищого порядку розуміють високоякісні дослідження докторського рівня, дослідження вищого рівня абстракції, значущі для розвитку метатеорії бухгалтерського обліку, що відрізняються масштабністю поставлених завдань, широтою та свободою використання методологічних прийомів, прагненням високого рівня оприлюднення.

Таблиця 1

Порівняльна характеристика наукових досліджень

Критерій	Наукові дослідження на “мікрорівні”	Наукові дослідження вищого порядку, “макрорівня”
1	2	3
1. Тип (стиль) мислення дослідника	1) синтетичний, 2) аналітичний, 3) реалістичний	Інтегративний, ідеалістичний
2. База дослідження	Базуються передусім на аналізі підходів вітчизняних науковців та вчених	Враховують як надбання вітчизняних науковців та вчених, так і вже визнаних у світі теоретиків у сфері науки бухгалтерський облік та економіки
3. Обмеженість методології	Дослідження винятково в межах методології бухгалтерського обліку	Характерна трансляція методів інших наук для дослідження облікових проблем, між- та трансдисциплінарні підходи
4. Ступінь застосування абстрагування як наукового методу	Низький рівень абстракції	Високий рівень абстракції
5. Масштабність поставлених завдань	Вирішення окремих проблемних питань у межах дослідження	Ідентифікація проблем та комплексів проблем і пошук шляхів їх вирішення
6. Спрямованість дослідження	Вирішення окремих завдань	Побудова ідеальної моделі
7. Прив’язка досліджень до особливостей нормативної бази	Спрямовані на вдосконалення національної нормативної бази	Безвідносно до системи регламентації, або міжнародний рівень
8. Вдосконалення понятійно-категорійного апарату	Уточнення термінів та визначень понять	Осмислення та трансформація системи категорій

Продовження таблиці 1

1	2	3
9. Рівень оприлюднення	Відсутня потреба у виведенні результатів на міжнародний рівень, оскільки вони мають значення лише для локального розвитку	Для оприлюднення наукових позицій та підходів використовуються міжнародні мови (зокрема, англійська), оскільки вони можуть мати важливе значення для розвитку науки бухгалтерського обліку загалом
10. Особисто мотивоване ставлення дослідника до доступності власних досліджень	Задовільним вважається рівень відносної доступності локальних досягнень	Зацікавленість у широкій доступності власних наукових результатів
11. Особисто мотивоване ставлення дослідника до кількості та якості власних наукових публікацій	Прагнення до публікації мінімально необхідної кількості наукових праць, формально необхідних для процедури захисту	Прагнення до підвищення якості (за формою та змістом) публікацій
12. Здобуття наукового ступеня як основний (або побічний) результат проведених досліджень (залежно від особистих цілей дослідника)	Ступінь кандидата наук	Ступінь доктора наук

У цьому контексті ідентифікуємо проблемні аспекти та перешкоди, які необхідно вирішити та подолати задля активізації досліджень у сфері бухгалтерської наукової спільноти України. Серед них можна виділити наступні проблеми:

1. Наявна модель освіти не спрямована на формування у молодих дослідників інтегративного типу мислення.

2. Вітчизняна наука бухгалтерський облік не позбавлена догматизму щодо методологічного інструментарію досліджень; увага до між- та транс-дисциплінарного пошуку невисока.

3. Міжкультурна наукова комунікація є ускладненою передусім через причини лінгвістичного характеру, оскільки міжнародні мови (зокрема, англійська), не використовуються взагалі (або незначною мірою) для оприлюднення власних досліджень і доступність наукових досягнень вітчизняних науковців недостатня, а зацікавленість у широкій доступності власних наукових результатів низька.

4. Необізнаність вітчизняних науковців з інформацією в електронній мережі має результатом орієнтацію переважної більшості досліджень винятково на україномовних читачів і знижує якість наукових досліджень.

Від національних особливостей облікової практики, зумовлених специфічними нормами законодавства, складно абстрагуватися в умовах існування де-факто континентальної системи регулювання обліку.

Розглянемо наведені проблемні аспекти та перешкоди докладніше і наведемо можливі шляхи їх усунення.

Проблема 1. Здатність проводити інтегровані дослідження вищого порядку і генерувати новітнє знання визначається інтегративного типу (стилю) мислення, що має формувати і розвивати дослідник. Під "інтегративним типом" мислення дослідника маємо на увазі перехід на якісно новий рівень сприйняття та пошук шляхів вирішення

проблем вищого порядку, аніж окремих проблем методики бухгалтерського обліку певного об'єкта обліку.

При офіційно існуючій моделі освіти у вищій школі, орієнтованій на предметну диференціацію наукового знання і блочну побудову дисциплін, складно сформувати у студентів сучасне цілісне уявлення про науку. Однак саме під час навчального процесу вищої школи в особистості має сформуватися інтегративний тип пізнання, поєднуючи безпосередній досвід, системне мислення, нетривіальний підхід до вирішення проблем, інтуїцію. В цьому контексті актуальною вбачаємо постановку питання, яким чином можна сформувати у студентів цілісне уявлення про науку "бухгалтерський облік", які окремі дисципліни і форми організації навчального процесу допоможуть їм виробити інтегральний тип пізнання?

Тип мислення безпосередньо пов'язаний із сучасною науковою картиною світу (НКС). Питання формалізації бухгалтерської наукової картини світу (БНКС) та власну дефініцію цього поняття розкрив доц. С. Ф. Легенчук [2, с. 88–89]: "БНКС складається з фундаментальних понять і фундаментальних принципів бухгалтерської науки, система яких зводить цілісний образ світу в його різноманітних аспектах (ідеальні об'єкти, що онтологізуються та ототожнюються з об'єктами "природи"; характер взаємодії; структури, що визначають місцезоташування в часі, просторі та русі)".

На 5 курсі історія бухгалтерського обліку (особливо для магістрів як студентів, які мають проводити наукові дослідження), виступає якраз тим інтегративним курсом, який має допомогти систематизувати попередньо отримані знання з облікових дисциплін, економічної історії, історії економічної думки, теорії бухгалтерського обліку. У студентів (магістрів – молодих науковців, майбутніх аспірантів та здобувачів) відбувається становлення системного мислення на основі усвідомленого засвоєння, осмислення системних зв'язків і блочного зберігання знань у пам'яті.

Вважаємо, що саме у процесі вивчення історії бухгалтерського обліку як інтегративного курсу формується цілісне знання БНКС, яке є більшим і повнішим, ніж кожна теорія окремо. Творче сприйняття студентами бухгалтерського обліку як системи перманентного розвитку є важливою складовою системи знань і вмінь, що дають змогу проводити наукові дослідження при написанні випускних кваліфікаційних робіт, а для окремих обдарованих студентів – обов'язковою сходинкою для проведення подальших досліджень з метою отримання ступеня кандидата наук.

Також варто підтримати у цьому відношенні Хоменка О., котрий вважає, що "...беззаперечною є роль іншомовної підготовки з її інтегративним характером у вирішенні об'єктивно сформованої проблеми адаптації молодого спеціаліста до нових умов інформаційного глобалізованого суспільства, оскільки разом із практичними завданнями з опанування іноземних мов, зокрема формуванням комунікативних компетентностей, іншомовна підготовка акумулює в собі значний загальноосвітній та виховний потенціал, спрямований на підвищення рівня загальної та професійної культури, культури мислення, комунікації, готує до міжкультурної комунікації" [3, с. 61].

Проблема 2. Перехід до міждисциплінарних та трансдисциплінарних досліджень визнаємо закономірністю розвитку обліку як науки. Причини недостатньої уваги вітчизняної бухгалтерської наукової спільноти до міждисциплінарного пошуку, розкриття зв'язків бухгалтерського обліку з іншими дисциплінами, можливості трансляції методологічного інструментарію варті розгляду в окремій публікації і виступають перспективою наших подальших досліджень.

Проблема 3. Проведення інтегрованих наукових досліджень вищого порядку

тісно пов'язане із проблемами наукової комунікації та загальною специфікою організації досліджень у XXI ст.

Процес взаємообміну науковою інформацією між вченими-обліковцями впливає на якість наукових розробок та розвиток бухгалтерського обліку як науки, оскільки наукова комунікація як сукупність процесів надання, передачі та отримання наукової інформації має першочергове значення у поширенні наукової інформації в людському суспільстві.

Найважливішими причинами, що ускладнюють комунікативні процеси у науковій сфері, і зокрема, у сфері науки "бухгалтерський облік", варто визнати, на нашу думку, передусім лінгвістичні проблеми.

Визначимо чинники позитивного та негативного впливу на міжкультурну наукову комунікацію у сфері науки "бухгалтерський облік" (табл. 2).

Таблиця 2

Чинники позитивного та негативного впливу на міжкультурну наукову комунікацію

<i>Чинники</i>	
<i>сприяють міжкультурній комунікації у сфері науки</i>	<i>перешкоджають міжкультурній комунікації у сфері науки</i>
1) обмін науковою інформацією в корпоративних каналах професійної спільноти	1) відсутність єдиної мови спілкування
2) обмеження потоку інформації шляхом його класифікації і диференціації з різних тем і проблем дисциплінарних сфер знання	2) можливість зберігання і передачі інформації різними мовами
3) вибір однієї мови (найчастіше англійської) для спілкування	3) як наслідок фактора 2 – проблема перекладу або ретрансляції інформації іншою мовою

Варто наголосити на специфіці умов організації наукових досліджень у сфері бухгалтерського обліку в останній час, які характеризуються інформатизацією та тотальним використанням комп'ютерних засобів. Стрімкий розвиток науки і техніки в кінці ХХ-го-на поч. ХХІ-го ст. зумовив безпрецедентне зростання обсягів наукової інформації, тому традиційні способи отримання та узагальнення інформації видаються неефективними. Сучасному науковцю треба набувати навиків роботи із електронними сховищами й архівами наукових публікацій в Інтернеті як ефективного засобу зберігання, акумуляції та поширення знання, що потребує передусім вільного володіння іноземними мовами та навичками користування комп'ютером.

Зараз у зв'язку із отриманням вільного доступу (пошук за головним словом) до інформації, результатів досліджень призвели до виникнення у дослідників специфічних супутніх проблем психологічного характеру, що позначаються на їх працездатності і непрямо – на якості проведених досліджень: 1) "втома" від перенасичення інформацією; 2) дослідники-початківці, аспіранти на певному етапі збору та обробки інформації починають вважати, що "все вже описано раніше, недосліджених питань немає"; 3) "втрата орієнтиру" – необхідність систематизації та узагальнення великих масивів інформації; 4) безрезультативне витрачання часу на інформаційне "сміття", "розпилення" зусиль та уваги; 5) втрата часу на обробку отриманих результатів запиту до пошукових систем; 6) роздратування та стрес через недоступність з різних причин потрібного і бажаного джерела інформації.

Еволюція наукових комунікацій призвела до появи наукових журналів відкритого доступу в мережі Інтернет. Сьогодні вже значна кількість наукових видавництв пропонує

на ринку свої друковані журнали як на компакт-дисках, так і в мережевому доступі. Провідні видавництва світу (Elsevier, Springer, Blackwell, Kluwer та ін.) випускають сьогодні свої видання в електронному вигляді, постійно збільшують їх кількість і забезпечують користувачам доступ не тільки до поточних, але і до ретроспективних випусків.

Якість наукових досліджень загалом великою мірою визначається якістю та обсягом опрацьованих джерел інформації, тому важливим чинником є можливість швидкого опрацювання та систематизації великих обсягів інформації. Швидкість доступу визначається доступністю наукових досягнень. Доступність наукових досягнень у сучасних умовах визначається основними критеріями: 1) розміщення у мережі Інтернет; 2) використання мов міжнародного спілкування; 3) платність доступу до інформаційного ресурсу (виступає бар'єром і дослідження обмежуються переважно безкоштовними ресурсами).

Проте відсутні жодні гарантії, що інформація відкритого доступу є релевантною, достовірною, а також, (і що найважливіше), що широкодоступними виявляються саме найцінніші результати, найбільш вдалі праці та найбільш ґрунтовні висновки дослідників. Відкритість та доступність наукових досягнень має працювати на підвищення якості, оскільки забезпечує наявність здорової конкуренції та зовнішньої критики.

“Ера” електронних книг тісно пов'язана з наявністю багатьох проблем технології, права та економіки. На сьогодні критично важливими стають питання наукової етики, плагіат, проблеми точності цитування та зазначення точних джерел інформації, що також визначають якість наукових досліджень.

Локальна наука певної країни має значні здобутки, проте вони недоступні світовому загалу через мовний бар'єр, неопублікування в мережі Інтернет та ін. Переважно це стосується перекладу та/або написання основних статей англійською мовою.

Так, кількість зареєстрованих в Національній бібліотеці України імені Вернадського електронних наукових фахових видань, що не мають паперових аналогів, доволі незначна порівняно з кількістю друкованих видань – їх лише 45 з 1756 – 2,5%.

Проблема 4. Незважаючи на те, що Інтернет – одне з найважливіших на сьогодні джерел інформації, за допомогою якого стає можливою співпраця та проведення спільних наукових досліджень навіть вченими, що знаходяться на значній відстані один від одного, українські дослідники можливості мережі Інтернет використовують не повною мірою, найчастіше пошук обмежується україномовними та російськомовними сайтами, а переважна більшість інформації в мережі – англійськомовна. Саме тому на часі постановка проблеми необізнаності вітчизняних науковців із інформацією в електронній мережі та “однобокості” досліджень, орієнтованих лише на україномовних (російськомовних) читачів.

Проф. Ф.Ф. Бутинець (Україна) та проф. М. Добія (Польща) у передмові до спільної монографії [4, с. 4-5] зауважили, що настав час активно досліджувати європейський і світовий досвід, досягнення світової економіки і в той же час пропагувати своє бачення і говорити про українські впливи на облік і контроль сусідніх держав”.

Багато непорозумінь у сучасній обліковій теорії та практиці та численні дискусії однією з основних причин мають нездатність багатьох науковців аргументовано відстоювати власну позицію з використанням іншомовних джерел. Більше того, на сучасному етапі у дисертаціях вже замало поверхневого “аналізу закордонного досвіду” – практики та окремих позицій декількох науковців, необхідний глибокий аналіз

найкращих теоретичних надбань та визначення місця власних досліджень щодо здобутків зарубіжних колег.

За поодинокими випадками, мовний бар'єр науковців старшого покоління заважає їм вільно використовувати та знайомитися із надбаннями зарубіжних колег.

Взагалі використання не лише вітчизняного, а й зарубіжного досвіду передбачає науково грамотна організація процесу наукових досліджень у будь-якій сфері. Опрацювання іноземної літератури у процесі підготовки дисертацій на здобуття наукового ступеня кандидата, а тим більше доктора економічних наук передбачає аналіз та систематизацію десятків літературних джерел задля точного цитування, огляду наукових позицій, з'ясування основних напрямів досліджень з обраної тематики, які паралельно проводяться за кордоном. Вміння опрацьовувати іншомовні джерела не тільки розширює кругозір дослідника, а й дає змогу уникати помилкових трактувань, дублювань інформації, забезпечує можливість подвійної перевірки фактів стосовно обраної мети дослідження. Крім того, знаючи тлумачення терміна англійською, німецькою, французькою, російською мовами можна точніше підібрати його переклад будь-якою з інших мов, а отже, уникнути багатьох непорозумінь та наблизитися до сутності.

Результати суцільного аналізу переконливо вказують на необхідність активізації процесу використання іншомовних джерел у процесі підготовки та публікації досліджень авторами наукових статей за напрямом 08.00.09 "бухгалтерський облік, аналіз та аудит (за видами економічної діяльності)".

Варто зазначити про існування суміжної проблеми некоректного або позаконтекстного перекладу, який здебільшого науковці роблять самостійно, і іноді призводить до викривлення позиції автора, що цитується. Проте проблеми адекватного перекладу у сфері бухгалтерського обліку варті окремих досліджень.

Звичайно, існують онлайн-перекладачі, проте ці програми не підходять для перекладу вузькоспеціалізованих текстів, насичених специфічною термінологією та складними синтаксичними конструкціями. При такому перекладі втрачаються смислові зв'язки, граматичні структури перекладаються невдало, що може призвести до викривлення позиції, представлені в оригіналі. Цитування з використанням такого перекладу може виявитися занадто неточним, а судження, що будуть базуватися на ньому, або задекларовані як розвиток позиції автора, виявляться хибними. Залучення послуг спеціаліста з перекладу (мовного агенства) – дорогий та тривалий спосіб. Крім того, потрібно бути впевненим у спеціалізації перекладача.

Варто вказати, що вітчизняні науковці дуже часто обмежуються оприлюдненням результатів досліджень лише українською мовою, тому що на початку XXI ст. українська наукова бухгалтерська спільнота все ще є відірваною від світових тенденцій у проведенні досліджень. Зважаючи на те, що українська мова не є мовою міжнародного спілкування, деякі інноваційні підходи, глибокі науково обґрунтовані позиції, докладні висновки та результати тривалих досліджень, що мають важливе наукове та прикладне значення, залишаються невідомими світовій науковій бухгалтерській спільноті. Окрім того, що набагато важливіше, науковці не обізнані із передовими теоретичними та практичними напрацюваннями зарубіжних колег, іноді розробляється тематика, вже неактуальна для світової наукової бухгалтерської спільноти. Вітчизняним дослідженням бракує використання закордонного досвіду, порівняльної характеристики, узгодження методологічних підходів із загальносвітовими.

На відміну від науковців Польщі, країн Прибалтики, Чехії та Росії, українські вчені

з бухгалтерського обліку презентують свої здобутки лише на внутрішньодержавному рівні, тому навіть передові розробки, вдалі ідеї та концепції, що мають право бути визнані значним проривом уперед у науці “бухгалтерський облік”, залишаються невідомими широкому загалу. Ще досі незначна частка вітчизняних науковців і навіть визнаних вчених наважуються розміщувати свої статті у передових наукових бухгалтерських журналах і успішно проходять процес рецензування та прийняття до публікації. Те, що відбувається в українській науці про бухгалтерський облік, залишається *terra incognita* для зарубіжних колег.

Вважаємо, що сьогодні Україна непомітна на міжнародній арені у сфері досліджень з бухгалтерського обліку саме тому, що лише одиниці використовують міжнародні мови для ознайомлення світової бухгалтерської спільноти із своїми розробками. На цьому фоні слушною, проте надто радикальною і практично важкоздійсненою, є пропозиція С. Ярмолюка, який вважає, що весь автореферат кандидатської або докторської дисертації має бути написаний англійською мовою, щоб з ним мала змогу ознайомитись світова наукова спільнота [5].

Проблема 5. Дослідження вищого порядку мають передбачати абстрагування від національних особливостей облікової практики, зумовлених специфічними нормами законодавства.

Три роки, відведені для написання кандидатської дисертації у сфері бухгалтерського обліку, – вимога, що має бути переглянута, оскільки розробки можуть застаріти вже на етапі роботи над кандидатською, що здебільшого й відбувається. Як приклад, донедавна у багатьох роботах дослідники пропонували внесення змін до плану рахунків загальнодержавного значення – здебільшого до назв субрахунків, нові субрахунки, вдосконалювали можливу кореспонденцію, доводили зайві або неточності існуючих та ін. Проте зараз їх розробки втрачають своє прикладне значення. Національна система бухгалтерського обліку розвивається іншим шляхом, а пропозиції дисертантів досі спрямовані на удосконалення основних регулятивів.

З огляду на проведені дослідження можна зробити такі висновки. Інтегровані дослідження вищого порядку, “макрорівневі” дослідження – це високоякісні дослідження докторського рівня, дослідження вищого рівня абстракції, значущі для розвитку метатеорії бухгалтерського обліку, які відрізняються масштабною поставлених завдань, широтою та свободою використання методологічних прийомів, прагненням високого рівня оприлюднення. Саме такі дослідження визначають імідж науки держави на міжнародному рівні. Проведення інтегрованих досліджень вищого порядку є неможливим без мислення інтегративного типу, без потужної теоретичної бази та загальнофілософського підґрунтя, без врахування передових надбань провідних теоретиків, а також без застосування міждисциплінарних підходів та пошуку шляхів вирішення проблем на перетині предметних сфер наук.

Причини недостатньої уваги вітчизняної бухгалтерської наукової спільноти до міждисциплінарного пошуку, розкриття зв'язків бухгалтерського обліку з іншими дисциплінами, можливості трансляції методологічного інструментарію виступають перспективою наших подальших досліджень.

Підсумовуючи зазначимо, що формування інтегративного типу мислення є запорукою набуття дослідником здатності проводити дослідження вищого порядку, дослідження “макрорівня”. У цьому має допомогти курс історії бухгалтерського обліку. Вважаємо, що синергетичний підхід до формування уявлення про коеволуцію суспільства загалом, бухгалтерського обліку як діяльності та як науки, економіки як

сфери, економічної теорії (а саме: вважаємо за доцільне структурувати та викладати матеріал у курсі історії бухгалтерського обліку) слід якомога повніше використовувати у підготовці магістрів з бухгалтерського обліку.

Підготовка в Україні покоління фахівців з обліку, аналізу і контролю європейського рівня неможлива без використання іншомовних джерел при проведенні досліджень і без публікації результатів власних досліджень та участі у міжнародних конференціях, семінарах, нарадах та симпозиумах. Аналіз позицій авторів іншомовних видань, використання зарубіжного досвіду, визначення спільних актуальних та проблемних питань для закордонних авторів та науковців України сприятиме підвищенню наукової цінності наукових розробок.

На часі постановка питання про визнання як одного із якісних показників оцінювання рівня дисертаційних робіт на здобуття ступеня кандидата та доктора економічних наук кількості опрацьованих і цитованих іншомовних джерел у роботі, а також наявність публікацій у зарубіжних виданнях мовами міжнародного спілкування, наявність оприлюднених результатів досліджень у мережі інтернет (наприклад, Social Science Research Network (ssrn.com)), індекс цитування (Scopus) тощо.

Література

1. Борzych А. А. *Модели и методический инструмент описания социально-экономической трансформации* – [Електронний ресурс] / А. А. Борzych. – Режим доступу : http://inc.kursknet.ru/Borzykh_ecMSU_method07.doc
2. Легенчук С. Ф. *Про необхідність побудови бухгалтерської наукової картини світу* / С. Ф. Легенчук // *Соколовские чтения в Житомире: наследие и развитие идей великого ученого: сборник тезисов научной интернет-конференции, посвященной памяти Заслуженного профессора Житомирского государственного университета Я. В. Соколова*. – Житомир : ЖГТУ, 2011. – 164 с. – С. 88–89.
3. Хоменко О. *Іншомовна підготовка як невід'ємний складник вищої освіти в умовах глобалізації та інформатизації суспільства* / О. Хоменко // *Вища освіта України*. – 2012. – № 2. – С. 55–61.
4. *Теория измерения капитала и прибыли* : моногр. / [коллектив авторов]; под общ. ред. проф. Бутынца Ф., проф. Добиш М. – Краков : Fundacja Uniwersytetu Ekonomicznego w Krakowie, 2010. – 400 с.
5. Ярмолюк С. *Про ВАК, застарілі правила оформлення українських дисертацій і знову про “Рускій мір”* [Електронний ресурс] / С. Ярмолюк. – Режим доступу : <http://www.pravda.com.ua/columns/2011/11/17/6760238/>
6. Бутинець Ф. Ф. *Проблеми науки бухгалтерського обліку: реалії* : моногр. / Ф. Ф. Бутинець. – Житомир : ПП “Рута”, 2005. – 324 с.

Редакція отримала матеріал 24 вересня 2012 р.

РЕТРОСПЕКТИВА СВІТОВОЇ ЕКОНОМІЧНОЇ ДУМКИ

Тетяна ВЕРГЕЛЕС

І Т АЕО²ЕАО²В І Т ААЕ² ЕР АЕІ Е А ОАТ Д²В²
І Т ААА²І ЕІ АТ - АЕІ І Т І ²ЕЕ

Охарактеризовано неокласичну модель раціональної економічної поведінки та проаналізовано її критику представниками поведінкової економіки.

Ключові слова: раціональна економічна поведінка, поведінкова економіка, переваги, ухилення від витрат, ефект володіння, когнітивні евристики, альтруїзм.

Економічна наука, як відомо, досліджує закономірності поведінки людей, які діють за умов обмежених ресурсів з метою максимального задоволення потреб. Якщо економіка вивчає людину та її поведінку, то вона має їх певним чином моделювати.

Будь-яка модель передбачає певні спрощення реальної дійсності, що робить її лаконічною, універсальною, придатною для розуміння та пояснення механізмів економічних процесів, тестування гіпотез, розробки прогнозів і передбачень, уможливорює як позитивний, так і нормативний аналіз.

Тривалий час в економічній науці домінувала неокласична модель раціональної економічної поведінки. Їй притаманні наступні особливості. По-перше, вважається, що переваги раціональних агентів є стабільними (не змінюються із часом, а також під дією таких факторів, як невизначеність і ризик), характеризуються такими принципами (аксіомами), як транзитивність (якщо ми надаємо перевагу А порівняно із В, а В порівняно із С, то А надається перевагу порівняно із С), заміщення (якщо надається перевагу А порівняно із В, то за інших незмінних умов “А і С” віддається перевагу порівняно із “В і С”), домінування (якщо очікування А, як мінімум, не гірше за В в будь-якому аспекті і краще за В, як мінімум, в одному аспекті, то ми надаємо перевагу А порівняно із В) та інваріантність (порядок переваг між різними очікуваннями не залежить від способу, в якому вони описуються).

По-друге, раціональні економічні суб'єкти приймають оптимальні рішення шляхом повного використання усієї доступної інформації, мають досконалу пам'ять, увагу, обчислювальні здібності і т.п.

По-третє, в традиційній неокласичній моделі припускається, що людина, як правило, діє егоїстично, тобто прагне отримати власну вигоду.

Ґрунтуючись на даній моделі раціональної економічної поведінки, економісти-неокласики будували теорії загальної ринкової рівноваги, попиту і пропозиції, циклічності, інфляції і т.д.

Розглянуті засадничі принципи моделі раціональної економічної поведінки були піддані критиці *представниками так званої “поведінкової економіки”* або “біхевіоральної

економіки” (Behavioral Economics) (А. Тверські, Д. Канеман, Р. Талер, Дж. Ловенстайн, М. Рабин, К. Камерер та ін.). В межах цього напрямку досліджень відбувається зміщення акцентів з розробки формалізованих моделей поведінки індивіда в різних ситуаціях вибору на процес їх емпіричної перевірки, з’ясування ступеня узгодженості традиційної теорії та виведених на її ґрунті висновків з фактами реальної дійсності. Як зазначає один із сучасних представників цього напрямку Ден Аріелі: “...Економісти мають ставити побільше експериментів, здатних надати нам інформацію про дійсні мотиви людей і справжнє розмаїття тих способів, за допомогою яких вони досягають своїх цілей. Якщо цього не робити, економіка просто втратить зв’язки з реальним світом” [1].

В межах поведінкової економічної теорії дослідники намагаються створити більш реалістичне психологічне підґрунтя вихідних передумов аналізу традиційної теорії раціональної поведінки шляхом врахування таких характеристик і якостей людської природи, як обмежені когнітивні можливості, пам’ять, увага, переоцінка власних здібностей, прагнення до справедливості і взаємодії один з одним, стадна поведінка, вплив емоцій, використання евристичних прийомів для розв’язання складних завдань і т.п. Зокрема, один з ідеологів та розробників цього напрямку Р. Талер зазначає: “Поведінкова економічна теорія – є об’єднанням психології і економічної теорії, яке досліджує, що відбудеться в економічній системі, на ринках, де окремі агенти демонструють обмеження в пізнавальних здібностях і природні труднощі у прийнятті рішень” [2, 4].

У такий спосіб поведінкова економіка не заперечує чи спростовує здобутки неокласичної теорії раціональної поведінки, а дає змогу модернізувати та збагатити останню, покращити її пояснювальну здатність, вдосконалити можливості передбачення та надання практичних рекомендацій для вирішення конкретних проблем.

Розглянемо більш детально ті зміни в моделюванні людини та її поведінки, що були запропоновані представниками поведінкової економічної теорії.

Насамперед виявилось, що індивіди не мають стійких переваг. Стабільність переваг є зручним і важливим моментом моделювання людської поведінки, оскільки дає змогу на основі її вивчення передбачувати останню. Проте, як довели представники поведінкової економіки, переваги змінюються із часом, а також під дією таких факторів, як ризик та вплив суспільства (соціально орієнтовані переваги).

Теорія міжчасового вибору передбачає порівняння витрат і одержаних вигод, що належать до різних проміжків часу. Неокласична теорія ґрунтується на моделі дисконтованої корисності (МДК), яку запропонував П. Самуельсон у 1937 р. і в подальшому аксіоматично інтерпретував Т. Купманс.

У стилізованому вигляді МДК можна представити так:

$$\max_{x_i^t \in X_i} \sum_{t=0}^{\infty} \delta^t \sum_{s_t \in S_t} p(s_t) U(x_i^t | S_t) \quad (1)$$

Це означає, що індивід i в момент $t = 0$ максимізує очікувану корисність залежно від розподілу ймовірностей $p(s)$ в станах світу $s \in S$. Функція корисності $U(x|s)$ визначена на винагороді x_i^t гравця i . При цьому корисність у майбутньому дисконтується з коефіцієнтом δ (стійким у часі) [3, 51].

МДК передбачає, зокрема, стабільність у дисконтуванні і часову несуперечливість. Це означає, що переваги індивіда є несуперечливими з плином часу або, що його більш пізні переваги підтверджуються, відповідають попереднім діям, смакам. Проте численні експериментальні та емпіричні дослідження довели, що реальна поведінка людей не відповідає положенням МДК.

Наприклад, щодо віддаленого майбутнього індивіди виявляють терпіння і планують зайнятись спортом, кинути палити, знайти кращу роботу і т.п. Проте із наближенням майбутнього дисконтування стає більш різким і такі індивіди починають багато їсти, запалюють чергову (“останню”) цигарку і продовжують працювати на старій роботі. Таким чином, переваги з такими характеристиками призводять до часової непослідовності [3, 53].

Для людей в більшості випадків характерна спадна норма часових переваг (тобто коефіцієнт дисконтування δ виявляється спадним, а не стабільним). Так, в експерименті Р. Талера (1981 р.) індивідів попросили визначити кількість грошей, яка їм потрібна через місяць, рік та десять років за умови, що ця кількість і \$15 негайно залишать їх байдужими. Медіанні запити становили \$20, \$50 та \$100 відповідно, що передбачає середні (річні) ставки дисконтування у 345% для періоду в один місяць, 120% – в один рік і 19% для десяти років.

Крім описаного ефекту гіперболічного дисконтування, представники поведінкової економіки виявили такі аномалії або парадокси людської поведінки, що не відповідають моделі МДК, як ефект маркування (доходи, виграші дисконтуються індивідами за більш високою ставкою, ніж втрати або збитки); ефект абсолютної величини (великі за абсолютною величиною виграші або грошові суми дисконтуються за меншими ставками, ніж малі); ефект асиметрії “уповільнення – прискорення” (несиметричність переваг між відкладеним і прискореним споживанням. Кількість грошей, яка необхідна індивіду для компенсації відкладеного одержання винагороди на певний період з моменту t до $t+s$, становить від двох до чотирьох разів більшу величину, ніж сума грошей, яку суб’єкти готові були пожертвувати за скорочення часу до споживання на той самий інтервал, тобто з періоду $t+s$ до t)[2, 40–41].

Останні аномалії людської поведінки тісно пов’язані із такими факторами нестабільності переваг, як невизначеність і ризик. Вплив саме цих факторів досліджували американо-ізраїльські психологи Даніел Канеман (лауреат Нобелівської премії з економіки 2002 р.) та Амос Тверські. Класичною в цьому випадку вважається їх стаття “Теорія перспектив: аналіз прийняття рішень за умов ризику”, що була опублікована в журналі “Економетрика” у 1979 р. Ця робота Д. Канемана і А. Тверські є другою найбільш цитованою статтею в економічній науці протягом 1975–2000 рр. та першою – стосовно питань прийняття рішень за умов ризику та невизначеності.

За допомогою теорії перспектив цих вчених стало можливим пояснення різного виду аномальної поведінки економічних суб’єктів, яка не піддавалась задовільному поясненню з позицій неокласичної теорії очікуваної корисності фон Неймана і Моргенштерна.

Теорія перспектив ґрунтується на наступних основних положеннях. По-перше, поведінка економічних суб’єктів залежить від вихідного положення (точки відліку). Функція цінності оцінюється в координатах “виграші” – “втрати”, які визначаються відносно референтної, вихідної точки. Як зазначають Д. Канеман і А. Тверські: “В теорії рішень прийнято описувати результати в термінах загального багатства. ... Дана ситуація видається нереалістичною з психологічної точки зору: люди зазвичай розглядають

порівняно невеликі результати не в термінах стану багатства, а в термінах виграшів, втрат і нейтральних результатів (таких як підтримання “статус кво”) [4].

По-друге, ухилення від втрат (несхильність до ризику), тобто “небажаність втрати \$ X є більшою, ніж привабливість виграшу \$ X” [4]. Зокрема, емпіричні дослідження виявили, що антикорисність від втрати ста доларів дорівнює орієнтовно подвоєній корисності від виграшу тих самих ста доларів. Графічно це означає, що функція цінності (рис. 1) є крутішою для втрат, ніж для виграшів.

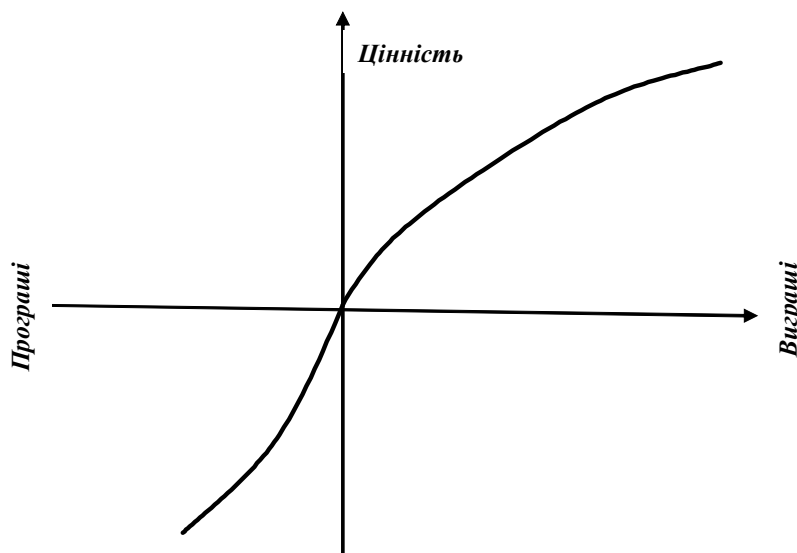

Рис. 1. Гіпотетична функція цінності [4]

По-третє, спадна чутливість – функція цінності є увігнутою за виграшами і випуклою за втратами, що демонструє спадну чутливість до результатів, які знаходяться далі від точки відліку. Це означає, що різниця у суб’єктивній цінності між втратами в \$ 200 і \$ 100 виявляється сильніше, ніж різниця у суб’єктивній цінності між втратами в \$ 1200 та \$ 1100. Крім того, “... так само як увігнутість функції цінності у сфері виграшів зумовлює несхильність до ризику, випуклість функції цінності у сфері втрат – схильність до нього. Дійсно, схильність до ризику – це стійкий ефект, особливо коли ймовірність втрат є значною” [4].

По-четверте, зважування ймовірностей – індивід, що приймає рішення перетворює ймовірності за допомогою функції їх зважування, яка надає надто велику вагу невисокій ймовірності і недостатньо велику вагу високій ймовірності. Таким чином, робиться припущення про “... існування ефекту межі категорій, зміни від неможливості до можливості, від можливості до визначеності здійснюють більший вплив, ніж зміни в середині інтервалу” [4]. Таке положення пронелінійність вагових значень рішень виявилось корисним для пояснення привабливості як лотерейних білетів, так і політики страхування, адже з нього випливає, що люди дуже недооцінюють зниження ймовірності ризику порівняно з повним його усуненням. Тому запропонована страховка має виглядати більш привабливою, якщо вона подається як така, що повністю усуває ризик, ніж коли пропонується його зменшення.

Дійсно, емпіричні дослідження виявили, що умовна вакцина, яка знижує ймовірність захворювання з 10% до 20%, є менш привабливою, коли характеризується як ефективна у половині випадків, ніж якщо вона представлена повністю ефективною проти одного з двох оригінальних рівно можливих штамів вірусу, які викликають однакові симптоми.

Теорія перспектив з'ясувала і пояснила неефективність таких аксіоматичних неокласичних положень про переваги економічних агентів, як інваріантність та домінування.

Порушення аксіоми інваріантності Д. Канеман і А. Тверські [4] пояснюють тим, що один і той самий вибір може бути зумовлений і описаний різними способами (так званий фреймінг або ефект форми). Наприклад, ймовірні результати можуть бути описані або як виграші, або як втрати. Інваріантність вимагає, щоб такі зміни в описуванні результатів не змінювали порядок переваг. У двох наступних прикладах ілюструється, яким чином така вимога може порушуватись. Загальну кількість респондентів у кожному прикладі позначено як N , а відсоткове співвідношення тих, хто вибрав певний варіант відповіді, подано в дужках.

Приклад 1. $N = 152$:

Уявіть, що США готуються до спалаху невідомої азійської хвороби, внаслідок якої, як очікується, загине 600 осіб. Пропонуються дві альтернативні програми боротьби з цією хворобою.

Програма А: вдасться врятувати 200 людей (72%).

Програма В: з ймовірністю 33,3% будуть врятовані усі і з ймовірністю 66,6% не виживе ніхто (28%).

В розподілі переваг виявлено несхильність до ризику: переважна кількість респондентів надала перевагу програмі, за якою буде збережено життя 200 осіб напевно, а не 600 осіб з ймовірністю 1/3.

Приклад 2. $N = 155$:

1) якщо буде прийнято програму С, то 400 осіб помре (22%);

2) якщо ж буде прийнято програму D, то з ймовірністю 1/3 не загине ніхто, а з ймовірністю 2/3 помре 600 осіб (78%).

Варіанти С і D в прикладі 2 в реальних величинах тотожні відповідно варіантам А і В в 1-му прикладі. Такий суперечливий вибір пояснюється тим, що в другому прикладі формулювання вибору представлено у вигляді втрат, тому люди демонструють схильність до ризику і висловлюються на користь ризикованого рішення (варіант D), а не гарантованої втрати життя 400 осіб.

Інші дослідження показали, що переваги лікарів і пацієнтів між гіпотетичними курсами лікування раку легенів помітно відрізняються, коли їх ймовірні результати представляються в термінах життя або смерті. Р. Талер помітив, що лобісти кредитних карток наполягають на тому, щоби будь-яка різниця в цінах між купівлею готівкою або за допомогою карточки "позначалась" як знижка, а не як доплата.

Грунтуючись на теорії перспектив, можна пояснити й аналогічні тенденції у сфері трудових відносин. В одному з досліджень респондентам були запропоновані два варіанти рішень. Необхідно було визначити, чи є вони справедливими.

Варіант А. В країні рецесія, при цьому відсутня інфляція. В регіоні велике безробіття. Компанія вирішує зменшити заробітну плату в поточному році на 7%. Чи є таке рішення справедливим? (62% респондентів відповідають, що ні).

Варіант В. В країні рецесія, інфляція становить 12%. В регіоні велике безробіття. Компанія вирішує збільшити заробітну плату в поточному році лише на 5%. Чи є таке рішення справедливим? (78% респондентів відповідають, що так) [5].

В реальному вираженні варіанти А та В ідентичні. Проте відмінності у формулюванні (варіант А представлений у формі “втрат”, тому спрацьовує ефект неохочності до ризику, а варіант В – у формі “виграшу”. Цікаво, що люди реагують саме на номінальні, а не реальні величини, адже у варіанті В виграш є чисто номінальним) впливають на остаточний вибір.

Подібні експерименти доводять, що люди є дуже чутливими до нюансів формулювань і тому можна вплинути на їх вибір, навіть не вдаючись до спотворення інформації або замовчування фактів. На оцінку результатів впливає фреймування або ефект формулювань внаслідок нелінійності функції корисності і схильності людини оцінювати різні варіанти відповідно до певної точки відліку, яка запропонована або мається на увазі при формулюванні проблеми.

Одним із наслідків теорії перспектив є так званий ефект володіння (ефект початкового запасу, наділеності), який вперше був згаданий Р. Талером у 1980 р. Мова йде про асиметрію між “готовністю платити” (WTP) і “готовністю приймати” (WTA), тобто люди вимагають суттєво більше грошей за те, щоб розлучитись з тим (предметом, активом, власністю), що в них вже є, ніж самі готові заплатити за придбання.

В одному з лабораторних експериментів між групою учасників були випадковим чином розподілені кухлі. Автори за допомогою сумісною за стимулами процедури визначають WTA в учасників, які одержали кухлі, і WTP – в учасників, що не отримали кухлі. Відповідно до стандартної неокласичної теорії, ці два значення в середньому мають бути однаковими. Проте медіанна WTA становила \$ 5,75 – в два рази більшу величину, ніж медіанна WTP \$ 2,25 [3, 64]. Подібний парадокс можна пояснити в межах теорії перспектив зазначеним раніше ефектом ухилення від втрат (неохочністю до ризику), коли відмова від частини власності є більш неприємною, ніж задоволення від придбання такої самої цінності.

Аналогічна неохочність до обміну спостерігається в ситуаціях вибору між гіпотетичними вакансіями, які відрізняються тижневою оплатою (S) і температурою (T). Респондентів попросили уявити, що вони займають певну позицію (S1, T1) і їм запропоновано перейти на другу позицію (S2, T2), яка була кращою за одним показником і гіршою за іншим. Виявилось, що більшість індивідів, які займали позицію (S1, T1), не побажали змінити її на (S2, T2), так само – й навпаки, більшість тих, що займали другу не захотіли обміняти її на першу. Очевидно, що одні й ті самі відмінності у заробітку та умовах роботи перебільшуються як недоліки і недооцінюються як переваги. Таким чином, нестабільність переваг призводить до надання переваги стабільності.

Важливим аспектом у контексті пояснення проблеми вибору є труднощі щодо об'єктивного, однозначного визначення (інтерпретації) точки відліку, яка відділяє позитивні результати від негативних. Об'єктивне покращення може розглядатись як втрата, наприклад, коли працівник одержує менше можливості просування кар'єрними сходами, ніж будь-хто інший в офісі. Досвід задоволення чи втрати, зумовлений зміною стану, також суттєво залежить від динаміки гедоністичної пристосовуваності. Зокрема, в концепції гедоністичного колеса млину Брікмана та Кемпбелла пропонується радикальна гіпотеза, згідно з якою швидке пристосування призводить до того, що будь-які об'єктивні покращення будуть тимчасовими. Це ускладнює сприйняття реальних наслідків того чи іншого результату для людини, що приймає рішення [4].

Необхідно зазначити, що розглянуті експерименти були піддані критиці на підставі того, що ефект володіння можна пояснити такими факторами, як обмежений досвід

учасників або недостатня анонімність. Подальші дослідження довели, що спостерігається зменшення ефекту володіння в результаті здобутого досвіду. Однак, теорія перспектив залишається актуальною стосовно економічних ситуацій, в яких анонімність недосконала, а можливість практикуватись обмежена, як, наприклад, в ситуаціях купівлі чи продажу будинку.

Ми розглянули вплив на нестабільність переваг індивідів таких факторів, як час, ризик та невизначеність. Представники поведінкової економіки звернули увагу на те, що переваги також можуть змінюватись під впливом соціального тиску.

В експерименті С. Еша і С. Мілгрема учасникам показували дві великі білі картки з намальованими на них лініями: на першій карточці – три лінії різної довжини, на другій – тільки одна. Учасників запитують, яка лінія на першій карточці по довжині є найближчою до лінії на другій карточці. Коли учасники виконують завдання незалежно один від одного, то вони досягають точності у 98%. В ситуації з високим суспільним тиском респонденти обирають лінію, яку вже обрали 4–8 осіб (підставні особи, про що не знають учасники експерименту), що не є правильним вибором. В середньому біля третини учасників дають неправильну відповідь, щоб уникнути розбіжностей в оцінках з іншими анонімними учасниками.

На важливість суспільного (групового) тиску вказують також дослідження щодо поведінки суддів футбольних матчів, однолітків, колег, учасників добродійної діяльності, інвесторів (особливо дрібних) [6, 91–94; 7, 58–60].

Крім розглянутої критики щодо стабільності переваг економічних агентів, представники поведінкової економіки також поставили під сумнів таку тезу неокласичної моделі раціональної економічної поведінки, як здатність індивідів приймати оптимальні рішення з урахуванням усієї наявної інформації та ідею щодо досконалої пам'яті, уваги, обчислювальних здібностей останніх і т.п.

Зауважимо, що спроби пом'якшити жорстке припущення стандартної теорії раціональної поведінки щодо здатності економічних агентів оптимально використовувати усю наявну інформацію робилися і раніше (до прикладу – теорія обмеженої раціональності Г. Саймона), проте заслугою дослідників у межах поведінкової економіки є вивчення, пояснення й емпіричне тестування так званих когнітивних евристик – прийомів, що їх використовують люди для збільшення швидкості та скорочення часу обробки інформації при прийнятті рішень, а також відхилення у поведінці індивідів від оптимальної стратегії, яка є апіорі прийнятою в ортодоксальній теорії.

Розглянемо деякі евристики та відхилення, які описуються в дослідженнях з поведінкової економіки.

По-перше, перевага надається знайомому як способу спрощення складних рішень. Ця тенденція доволі поширена серед індивідуальних інвесторів. Інвестори у США, Японії і Великобританії вкладають відповідно 94, 98 та 82% своїх коштів у національні активи. Аналогічна модель поведінки спостерігається й щодо інвестицій у середині країни. Надання переваги знайомому має місце не зважаючи на значні витрати внаслідок недостатньої диверсифікації.

По-друге, перевага надається варіанту, який виокремлюється. Зокрема, індивідуальні інвестори вирішують проблему перевантаженості інформацією при купівлі акцій шляхом вибору компаній, які виділяються (з незвичайно високою чи низькою результативністю у попередній день, з високим обсягом торгівлі, а також компаній, що згадуються в новинах).

По-третє, індивіди ухиляються від вибору. Коли в продуктовому магазині споживачам пропонували продегустувати спочатку 6, а потім – 24 види джему, то в останньому випадку значно більше покупців зупинялися, щоб спробувати джеми (145 порівняно із 104 покупцями), але значно менше купували джем (4 проти 31 покупця).

Природній експеримент довів, що при зменшенні кількості варіантів інвестування зростає участь у пенсійному плані. Рівень участі збільшується на 10%, якщо не охоплені планом працівники одержують картку, після відправлення якої назад поштою вони зможуть записатись у стандартний план [6, 87–91].

Окрім того, індивіди часто допускають систематичні помилки (відхилення) в судженнях (наприклад, стосовно ймовірностей). Прикладом останніх може слугувати, по-перше, “помилка гравця” як прояв евристичного правила репрезентативності (коли надто великого значення надають доступній і репрезентативній інформації). “Помилка гравця” полягає у припущенні, що успішний результат є більш ймовірним після тривалих невдач (варіант – прогноз статі третьої дитини після народження підряд двох хлопчиків або двох дівчаток).

По-друге, нерегресивні передбачення (систематична помилка, яка полягає в тому, що люди не беруть до уваги, що після екстремальних значень зазвичай імовірними є менш екстремальні значення випадкової величини). В дослідженні Д. Канемана і А. Тверські інструктори авіаційної школи вірили, що якщо похвалити пілота за вдало виконаний маневр, то наступного разу він його виконає гірше (оскільки винагорода є наслідком успішного результату, наступні результати з більшою ймовірністю будуть гіршими. Приписувати погіршення впливу заохочення неправильно. Аналогічно – ефективність покарань систематично переоцінюється).

По-третє, евристичне правило доступності (інформація, яку легше згадати зазвичай непропорційно більше впливає на судження). Має значення також форма, в якій представлена інформація – яскраві, наочні образи згадуються легше [5].

По-четверте, ефект якоря або “якоріння” – вплив сторонньої інформації. Д. Аріелі [8] наводить приклад експерименту, який був проведений Д. Преличем та Дж. Ловенстайном у групі студентів МІТ, що вивчали маркетинг. Студентам запропонували взяти участь в аукціоні. Спочатку їм роздали аркуші, на яких були перераховані усі лоти аукціону і попросили написати на них дві останні цифри свого номера соціального страхування як ціну за ці лоти. Потім їх попросили написати максимальну ціну, яку вони готові були заплатити за кожен з продуктів. Коли студентів запитали, чи вплинув їх номер соціального страхування на їх фінальні ставки, вони заперечили цей факт.

Аналіз результатів показав, що студенти з найвищими номерами (від 80 до 99) робили найбільш високі ставки, а найнижчі ставки були у студентів із найнижчими номерами (від 1 до 20). Виявилось, що студенти, чиї номери соціального страхування потрапляли у верхні 20%, робили ставки, що перевищували ставки студентів із номерами із нижніх 20% на 216–346%.

У межах поведінкової економіки вчені також дослідили такі фактори помилок (відхилень) у судженнях економічних агентів, як недосконалі пам'ять та увага, завищена самооцінка, емоції.

Важливим аспектом корекції неокласичної моделі раціональної економічної поведінки з боку представників поведінкової економіки є емпірична перевірка припущення щодо, як правило, егоїстичної поведінки людини, яка переслідує власну вигоду. Зокрема, науковці вивчали вплив таких чинників, як альтруїзм, прагнення до справедливості, дотримання загальноприйнятих норм поведінки, довіра, взаємність.

Підтвердженням значення альтруїстичних мотивів людської поведінки виступають результати лабораторних експериментів під назвою “гра в диктатора”. В цих експериментах учаснику (“диктатору”) дають певну суму грошей (наприклад, \$ 20) і пропонують вирішити, яку частину цих грошей передати анонімному партнеру. Згідно зі стандартною моделлю з егоїстичними суб’єктами диктатор має забрати усю суму собі, проте в експериментах 60% учасників передають у середньому 20% суми, що є у їх розпорядженні. В іншому дослідженні диктатори мали обрати між двома варіантами: поділити гроші порівну або взяти собі 90% суми. В результаті 76% обирали рівний розподіл.

Варто зазначити, що пізніші більш детальні дослідження показали, що альтруїзм частіше виявляється за умов прозорості. Якщо ж є можливість зробити егоїстичну поведінку не настільки очевидною (поділити відповідальність за “шкурну” поведінку з іншим учасником або комп’ютером), то люди охоче нею користуються [7, 56–57; 5].

Припущення щодо впливу на людську поведінку такого фактора, як прагнення до справедливості було досліджено за допомогою “гри з ультиматумом”. Ця гра подібна до гри в диктатора. Перший гравець пропонує (лише один раз) варіант розподілу виділеної експериментатором суми грошей другому гравцю. Якщо другий гравець погоджується, то гроші розподіляються за запропонованою схемою, якщо ж – ні, то обидва гравці не одержують нічого.

Згідно із теорією раціональної поведінки, другий гравець має прийняти будь-яку пропозицію щодо розподілу грошей (якою б малою не була запропонована сума), а перший – повинен залишити собі якомога більшу суму грошей. Проте за результатами експерименту перший гравець у середньому пропонує віддати другому 35–40% від загальної суми, а другий гравець відхиляє надто малі пропозиції (суми менші за 20% відхиляються із ймовірністю 50%).

Цікавим є факт, що з’ясувався в одному з досліджень С. Блоунт: гравці виявляють більше бажання прийняти пропозицію щодо нерівномірного розподілу грошей, якщо вона надходить від механічного пристрою, що генерує випадкові числа, ніж від іншого гравця, якій зрештою одержить вигоду від подібної нерівності [2, 44–47; 5].

Вплив на людську поведінку такого чинника, як взаємність підтверджують ігри з обміном дарунками. Цей експеримент дає змогу змоделювати ринок праці і призначений для тестування теорії ефективної заробітної плати, згідно з якою, чим вищою є заробітна плата працівників, тим краще вони працюють. В одному з експериментів учасників наймали для роботи в бібліотеці протягом 6 годин. Одній групі дали від’ємний стимул: її учасники, коли прийшли на роботу, з’ясували, що їм заплатять 10 євро замість обіцяних 15. Жоден з учасників не відмовився від роботи, однак ця група зареєструвала на 25% менше книг, ніж контрольна. Група, яка одержала позитивний стимул (винагороду збільшено до 20 євро), зареєструвала на 5% більше книг. Таким чином, від’ємна взаємність виявилась сильнішою за позитивну (що можна пояснити розглянутим раніше ефектом ухилення від втрат).

Цікавими виявились результати іще одного експерименту, в якому намагались з’ясувати вплив на продуктивність грошових стимулів та негрошових подарунків. Зокрема, студенти однієї групи, що були найняті для каталогізації книг протягом 3 годин, одержали збільшення заробітку в розмірі 7 євро, а студенти другої – подарунок у вигляді термоса вартістю 7 євро. В першій групі продуктивність праці зросла (порівняно із контрольною групою, студенти якої одержали обіцяні 12 євро за годину) лише на 6%, а в другій – на 30% [7, 63–64].

Підсумовуючи зазначимо, що емпіричні дослідження представників поведінкової економіки виявили багато систематичних відхилень від неокласичної моделі раціональної економічної поведінки. Їх детальне вивчення і врахування в економічних моделях дає змогу покращити пояснювальні та прогностичні можливості ортодоксальної теорії, а також розробити рекомендації щодо вирішення конкретних проблем та корегування людської поведінки з урахуванням виявлених її аномалій.

Література

1. Особенности поведенческой экономики. Интервью с Дэном Ариэли [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://gtmarket.ru/laboratory/publicdoc/2008/1750>
2. Павлов И. А. Поведенческая экономическая теория – позитивный подход к исследованию человеческого поведения (научный доклад) / И. А. Павлов – М., ИЭ РАН, 2007. – 62 с.
3. Делавинья С. Психология и экономика: результаты эмпирических исследований. Ч. I. Нестандартные предпочтения / С. Делавинья // Вопросы экономики. – 2011. – № 4. – С. 50–77.
4. Канеман Д. Рациональный выбор, ценности и фреймы [Електронний ресурс] / Д. Канеман, А. Тверски // Психологический журнал. – 2003. – Т. 24. – № 4. – С. 31–42. – Режим доступу : <http://selfmoney.narod.ru/kanem.htm>
5. Суворов А. Поведенческая экономика: краткий обзор [Електронний ресурс] / А. Суворов. – Режим доступу : <http://www.slideshare.net/NewEconomicSchool/behavioral-economics-anton-suvorov-221210>
6. Делавинья С. Психология и экономика: результаты эмпирических исследований. Ч. III. Нестандартное принятие решений и реакция рынка / С. Делавинья // Вопросы экономики. – 2011. – № 6. – С. 82–106.
7. Делавинья С. Психология и экономика: результаты эмпирических исследований. Ч. II. Общественно ориентированные предпочтения и нестандартные убеждения / С. Делавинья // Вопросы экономики. – 2011. – № 5. – С. 56–74.
8. Ариэли Дэн. Недостатки модели спроса и предложения. Почему растет цена на жемчуг – и на все остальное? / Дэн Ариэли [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.management.com.ua/marketing/mark204.html>
9. Крупкина А. С. Поведенческие парадоксы теории ожидаемой полезности / А. С. Крупкина [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.google.com.ua/url?sa=t&rct=j&q=статья о поведенческой экономике &source=web&cd=102&ved=0CCkQFjABOGQ&url=htt>
10. Поведенческая экономика: предсказуемая иррациональность [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://gtmarket.ru/laboratory/expertize/2008/1749>
11. Роксбург Чарльз. Стратегии и поведенческие ловушки [Електронний ресурс] / Чарльз Роксбург. – Режим доступу : <http://gtmarket.ru/laboratory/expertize/2006/141>

Редакція отримала матеріал 19 вересня 2012 р.

“ЅĖĖĖ” ĀĬ ĀĎĖĖ ĀĀĬ ²Ė ÕĬ Ĭ ĀÑ Ĭ ĀĖÜÕÕÑ

Коли б Мальтус, а не Рікардо, був фундатором політичної економії XIX століття, наскільки мудрішим і багатшим був би тепер світ.

Джон М. Кейнс

Ідеї економічного вчення А. Сміта швидко поширювалися по всьому світові, знаходячи своїх послідовників і супротивників. Особливе поширення вони знайшли в Англії та Франції – країнах, де з кінця XVIII ст. і до середини XIX ст. завершився промисловий переворот і відбувся перехід до індустріального (фабричного) виробництва. Ця подія ознаменувалася заміною ручної праці машинною, перетворенням мануфактур на фабрики, створенням ринкової інфраструктури.

Якісні зміни в економіці зумовили зростання темпів економічного розвитку і ще більше зміцнили віру економістів нової доби у всесильність ідей економічного лібералізму, оспіваного їх кумиром – Адамом Смітом. Меркантилістичні уявлення і державний протекціонізм відійшли у минуле, а усе більша лібералізація економіки провідних країн світу нібито служила доказом мудрої справедливості економічного вчення Адама Сміта.

Водночас непослідовність деяких положень смітівської теорії стала “міною уповільненої дії”, яка зрештою призвела до розмежування у таборі класичної політичної економії.

Однак розмежування послідовників класичної школи не можна пояснити тільки непослідовністю та двозначністю певних положень вчення А. Сміта. Основною причиною стали якісні зміни в ринковій економіці, нові явища і процеси, які класична економічна теорія XVIII ст. пояснити виявилася не в змозі.

Частина послідовників А. Сміта, використовуючи положення свого учителя про те, що праця лежить в основі мінової вартості товарів тільки у “ранньому і примітивному стані суспільства”, коли виробники застосовували власні засоби виробництва та не продавали свою працю, а у більш розвинених суспільствах мінову вартість створює не лише праця, а й земля і капітал [1, 112], однозначно стала на позиції

багатофакторної теорії вартості (Ж. Б. Сей, Т. Мальтус). Інші ж послідовники А. Сміта (зокрема, Д. Рікардо та представники рікардіанської економічної школи) не менш однозначно стали на позиції *трудової теорії вартості*, стверджуючи, що у всі часи і за будь-яких умов лише праця є основою вартості товарів.

Визначним представником класичної політичної економії в Англії був **Томас Мальтус** (1766–1834). Творчість цього непересічного дослідника формувалася насамперед у першій чверті XIX ст., але результати його наукових розвідок мають цінність і для сучасної економічної науки.

Томас Роберт Мальтус народився поблизу Лондона у сім'ї лорда-поміщика. Його батько був людиною прогресивною й освіченою, у домі Мальтусів часто бували найвідоміші філософи і економісти того часу, зокрема Д. Юм.

Як молодшому дворянському синові Томасові за звичаєм призначалася духовна кар'єра, тому після закінчення Джебзус-коледжу Кембриджського університету в 1788 р. він прийняв духовний сан і став сільським пастором. Одержавши у 1793 р. вчений богословський ступінь, Т. Мальтус водночас став викладати у коледжі, адже він завжди мав потяг до науки. Увесь свій вільний час він присвячував дослідженню проблеми взаємозв'язку економічних процесів і природних явищ, які захопили його ще з юнацьких бесід та дискусій з батьком. З 1805 р. і до кінця життя Т. Мальтус був професором кафедри сучасної історії та політичної економії коледжу Ост-Індської компанії, яку відкрили спеціально для нього, де він також виконував обов'язки священика. Цікаво, що Т. Мальтус одружився порівняно пізно (у 39 років), мав трьох синів і доньку.

Т. Мальтуса пов'язувала багаторічна щира дружба й наукові контакти з Д. Рікардо, хоча у науці вони були швидше опонентами, ніж односторонніми. Зокрема, у своїй книзі *"Принципи політичної економії, розглянуті у плані їх практичного застосування"* (1820) Т. Мальтус веде завзяту полеміку з Рікардо щодо вартості, доходів, проблем надвиробництва та реалізації тощо.

Перша праця Т. Мальтуса *"Дослід про закон народонаселення"*, видана у 1798 р., була опублікована ним анонімно. Вона викликала бурхливу, переважно негативну реакцію, піддавалася нападкам з боку багатьох вчених і політиків. З цієї причини, а точніше для поліпшення своєї праці Т. Мальтус у 1799–1802 рр. здійснив поїздку по ряду країн Європи, а через деякий час (у 1803 р.) здійснив друге, виправлене видання своєї книги цього разу під своїм іменем. За його життя було здійснено ще кілька перевидань цієї праці, яка з невеликого памфлету перетворилася на чималий трактат.

Крім *"Дослід"*, який зробив його автора відомим і навіть знаменитим, Томас Мальтус написав ще кілька значних праць, серед яких потрібно виділити *"Дослідження про природу та зростання земельної ренти"* (1815) і *"Принципи політичної економії, розглянуті у плані їх застосування"* (1820). Остання з них у творчому плані стала головною працею Т. Мальтуса. Сучасники вважали Т. Мальтуса видатним економістом за його дослідження багатьох основоположних проблем економічної теорії. Однак до історії економічної думки він увійшов насамперед як автор *теорії народонаселення*.

У своїй праці *"Дослід про закон народонаселення"* Т. Мальтус виходив з таких основних положень:

- суспільство знаходиться у рівноважному стані, коли виробляє достатню кількість продовольства для споживання відповідної чисельності населення;
- при порушенні цієї рівноваги у суспільстві виникають сили, які повертають його до рівноважного стану;
- ціни всіх товарів визначаються співвідношенням попиту й пропозиції;
- існує закон народонаселення, за яким і населення, і продовольство за відсутності перешкод безмежно зростають, але швидкість зростання населення вища, ніж швидкість зростання продуктів харчування.

Зокрема, за сприятливих обставин населення буде зростати у геометричній прогресії (1, 2, 4, 8, 16, 32, 64 і т. д.), а виробництво продовольства – в арифметичній (1, 2, 3, 4, 5, 6, 7, 8 і т. д.). З цього випливає, що кількість населення подвоюється кожних 20–25 років, а виробництво продуктів харчування за цей же період зростає значно меншими темпами (тільки на 20–25%).

Саме у перенаселенні англійський пастор вбачав основну причину зростання розпусти, хвороб, злиднів, голоду і безробіття та інших бід суспільства. *"Через перенаселення, – писав Т. Мальтус, – бідність може стати жалюгідною і гіркою долею*

усього людства” [2, 14]. Уся його книга є аналізом того, як досягти бажаної рівноваги між населенням і виробництвом достатньої кількості продуктів харчування.

Т. Мальтус сприйняв тезу А. Сміта про те, що зростання багатства може відбуватись необмежено, однак проблему він бачив у іншому ракурсі: економічне зростання обмежене небезпекою більш швидкого зростання населення, ніж це допускається зростанням виробництва предметів споживання. Передбачаючи майбутню критику, Т. Мальтус не один раз повторював, що він не заперечує проти зростання чисельності населення, але пропонував “...встановити між населенням і продовольством таке співвідношення, яке б не викликало боротьби між ними”, тобто досягти стану економічної рівноваги суспільства. “Вороги, з якими я борюсь, – наголошував він, – суть розпушта та злидні” [2, 32].

Свій закон народонаселення Т. Мальтус вивів, опираючись на біологічну здатність людини до продовження роду, яку він вважав природним інстинктом, а також на популярний у той час закон *спадної родючості землі*. Народ сам винен у своїх стражданнях, стверджував Т. Мальтус, оскільки має природну пристрасть до швидкого розмноження, а його біди доповнюються обмеженістю ресурсів для виробництва предметів споживання, що проявляється через спадну родючість земель.

Оскільки, за висновками Т. Мальтуса, населення зростає значно швидше від виробництва продуктів споживання, то для збереження рівноваги “...необхідно, щоб розмноження постійно затримувалося”. У примітивних суспільствах це досягається через хвороби, голод і війни, а в ринковому суспільстві – через регулювання заробітної плати і “моральне стримування” народжуваності. Регулювання заробітної плати відбувається автоматично у тому розумінні, що надмірне зростання населення знижує заробітну плату і тим самим обмежує зростання населення у наступному поколінні. Навпаки, зростання заробітної плати призводить до зростання населення і тим самим – до зростання бідності наступного покоління. Зокрема, багатий урожай спричинить подальший голод, оскільки, як стверджує цей вчений: “Достаток, заохочуючи шлюби, породжує надлишок в населенні, потреби якого уже не можуть задовольнитися урожаєм звичайного року”.

На думку Т. Мальтуса, якщо людина не може прогодувати сім’ю, не готова взяти на себе всі турботи з народження і виховання дітей, то вона повинна відкласти свій шлюб, а якщо така готовність не наступить ніколи – то має взагалі відмовитися від нього. Т. Мальтус любив повторювати, що будь-які спроби подолати злидні, звертаючись до державних субсидій чи до приватної благодійності, можуть тільки послабити головне обмеження надмірного зростання населення – необхідність кожного самому турбуватися про себе та повною мірою відповідати за свою непередбачливість. Ніхто із здатних до праці не має “...права на прожиток, якщо він не може прогодувати себе власною працею” [2, 75]. При цьому бідна людина не може зазіхати на власність багатих, адже приватна власність необхідна для зростання виробництва споживчих товарів і тим самим для поліпшення становища бідних.

Зростання злиднів через надлишок населення соціально небезпечне, адже може викликати нестабільність у суспільстві (бунт), тому Т. Мальтус пропонує так вирішити проблему бідності: створення ощадних кас, де нагромаджуються гроші та навчаються бережливості; зростання “середнього класу” (у віддаленій перспективі).

Оскільки, на думку англійського вченого, соціальна рівність принципово неможлива, а поділ суспільства на дуже багатих та дуже бідних небажаний, то основу здорового зростання населення, тобто зростання без бідності, становить зростання виробництва і “середнього класу”. “Не надмірні розкоші невеликої кількості людей, а помірні розкоші

усіх класів суспільства, – підкреслював Мальтус, – складає багатство і добробут народу” [2, 34]. “Середній клас” формує основу суспільства, але мають бути також бідніші і багатші, що він пояснює таким чином: “Якщо відняти у людини надію на підвищення та небезпеку зниження, то не було б тих старанності та завзяття, які змушують кожную людину поліпшувати своє становище і які є головним двигуном суспільного добробуту” [2, 72].

Теорія народонаселення Т. Мальтуса викликала односпайну бурхливу критику з боку економістів різних спрямувань, які оголосили її людиноненависницькою, а її автора називали “похмурим і злим генієм, готовим згасити усяку надію роду людського”. Найбільшим нападкам піддавалася центральна ідея “Дослідження про закон народонаселення” – про вплив чисельності і темпів приросту населення на добробут суспільства. Особливо різких нападів теорія Т. Мальтуса зазнавала з боку марксистів, однак це було вже після смерті її автора.

Однак, незважаючи на її окремі недоліки і недостатню коректність, орієнтацію винятково на екстенсивні можливості у зростанні виробництва предметів споживання, ігнорування науково-технічного прогресу в цій галузі, ідея Т. Мальтуса в принципі справедлива й актуальна. Правильність наукового передбачення англійського вченого стала очевидною, хоча, на щастя, його похмурі прогнози не виправдалися. Людство з часом усе ж повинно стабілізувати кількість населення Землі, ресурси якої не безмежні. Водночас не можна забувати й застереження самого Т. Мальтуса про те, що, ознайомившись з його працею, “...кожен читач повинен визнати, що, незважаючи на окремі помилки, практична мета, яку переслідував автор цього твору, полягала у поліпшенні долі та збільшенні щастя нижчих класів суспільства” [2, 9].

Ця система поглядів на народонаселення отримала в економічній науці назву *мальтузіанства*. Сучасних прихильників теорії народонаселення Т. Мальтуса називають *неомальтузіанцями*.

З теорією народонаселення тісно пов’язана *теорія заробітної плати* цього вченого. Т. Мальтус доводив, що через тиск зростання населення на рівень заробітної плати, остання визначається *мінімальною вартістю засобів існування* робітника, що й визначає рівень заробітної плати. Проте сам мінімум у різних країнах може суттєво відрізнятись. Зокрема, Т. Мальтус наводить такий приклад: якщо в Англії основу харчування робітників становить пшениця, то в Ірландії – картопля, але ринкова ціна пшениці вища від ринкової ціни картоплі, тому заробітна плата англійського робітника вища, ніж ірландського, а результатом є “ірландські халупи та лахміття” [3, 137].

Економічно важливе значення має не номінальна, а реальна заробітна плата, яка, за Т. Мальтусом, визначається ціною продовольства. Тому бідність не можна подолати шляхом роздачі грошової допомоги: “Коли існує нестача певного товару, – наголошує Т. Мальтус, – то він не може бути розподілений між усіма: він надходить тому, хто пропонує за нього вищу ціну. Тому, коли відчувається нестача продовольства, порівняно з населенням, то зовсім однаково, будуть нижчі класи одержувати 2 шилінги чи 5” [3, 145].

Водночас Т. Мальтус рішуче виступав проти зрівняльності у доходах: “Рівність не створює достатньо сильного мотиву до праці і не сприяє перемозі над природними лінощами... Неминуча бідність, до якої дуже швидко має привести будь-яка система рівності...” [3, 211]. Відповідно, він виступав і проти закону про допомогу бідним, яка зумовить “...швидке збільшення нездоланної людської маси, що просто змете систему соціальної допомоги”. Це застереження Т. Мальтуса актуальне й нині.

Лише мінімальний рівень заробітної плати, як міркував англійський пастор, може забезпечити найоптимальнішу пропорцію між зростанням населення і збільшенням виробництва предметів споживання. У цьому й полягає суть *закону заробітної плати* Томаса Мальтуса. За ним, заробітна плата у суспільстві не може зростати, незмінно залишаючись на низькому рівні. Цю точку зору, до речі, поділяв й науковий опонент Т. Мальтуса Д. Рікардо.

Хоча найбільший резонанс у науковому світі викликала мальтузіанська теорія народонаселення, чи не найбільш плідною у теоретичній спадщині Т. Мальтуса виявилася *теорія витрат виробництва*.

Т. Мальтус не сприйняв положення А. Сміта про те, що вартість пов'язана лише з працею, заперечуючи абсолютизацію трудової вартості. Натомість він розвивав іншу сторону вчення свого вчителя – про те, що вартість утворюється усіма факторами виробництва. На думку Т. Мальтуса, *величина вартості товару визначається витратами його виробництва*, до яких він відносив матеріальні витрати та витрати живої праці. Ці ідеї лягли в основу *теорії витрат виробництва*, яку згодом позитивно сприйняла більшість західних економістів. Серед її прихильників був і видатний англійський економіст ХХ ст. Дж. М. Кейнс.

Достатньо суперечливим, виходячи з теорії витрат виробництва, стало трактування Т. Мальтусом *прибутку*. Прибуток він визначав надлишком вартості над витратами виробництва, який виникає не у виробництві, як стверджували А. Сміт і Д. Рікардо, а в обігу – при реалізації товарів за цінами, що перевищують витрати виробництва.

Ця сумнівна теза змусила Т. Мальтуса шукати можливості повної реалізації виробленого продукту, що знайшло відображення у його *теорії реалізації*. Т. Мальтус міркував, що робітники через низьку заробітну плату не в змозі закупити всі вироблені товари, тому необхідно, щоб існували непродуктивні класи, які зможуть викупити ту частину продукту, в якій втілений прибуток.

Парадоксом стало те, що це помилкове твердження привело Т. Мальтуса до правильного висновку про існування меж зростання капіталу внаслідок недостатнього попиту. “Капіталізувати дохід у той час, коли нема достатнього попиту на продукти, – писав Т. Мальтус, – так само безглуздо, як безглуздо заохочувати шлюби і розмноження населення, коли відсутній попит на робочі руки та нема фонду для прокорму нового населення” [5, 215].

У цьому пункті, випередивши свій час, Т. Мальтус кинув виклик класичній економічній теорії, яка стверджувала, що джерелом зростання багатства є бережливість, що виробництво завжди має перевищувати споживання. Визнаючи ці висновки значною мірою правильними, він зазначав, що принцип бережливості, доведений до крайнощів, підриває стимули до виробництва: “Якби кожен задовольнявся простою їжею, найскромнішими одягом і житлом, то, вочевидь, і не існувало б ніяких інших видів харчів, одягу і житла...” [4, 137].

Ці положення концепції Т. Мальтуса згодом розвинув Дж. М. Кейнс у своїй теорії, показавши, що нестача сукупного попиту призводить до стагнації економіки, а ощадливість, як її розуміли класики, неминуче зумовлює парадокс, зменшуючи сукупний попит і тим самим збіднюючи націю.

Видатним став внесок Т. Мальтуса у формування одного з тріади фундаментальних економічних законів – *закону спадної віддачі* ресурсів¹.

¹ Окрім *закону спадної віддачі*, до тріади фундаментальних економічних законів належать *закон попиту і пропозиції* та *закон спадної корисності*.

Його суть полягає в тому, що кожен додатковий приріст одного з виробничих ресурсів – капіталу, праці чи землі (пізніше додали ще один ресурс виробництва – підприємницькі здібності) – за незмінної кількості інших з певного моменту призводить до зменшення приросту виробленого продукту. Цей ефект спостерігається і тоді, коли приріст усіх ресурсів відбувається непропорційно.

Спадний приріст продукту викликається тим, що зростаючий обсяг кожного з виробничих ресурсів поєднується з фіксованим обсягом (чи з меншим зростанням) інших. Закон спадної віддачі показує, що зростаюча віддача ресурсів, тобто збільшення їх корисного ефекту, можлива тільки за умов їх якісного поліпшення і зростання ефективності застосування. Проте останній висновок було зроблено послідовниками Т. Мальтуса уже значно пізніше.

Значну увагу Т. Мальтус приділяв проблемам *земельної ренти* – насамперед *ренти диференційної*, яким присвятив спеціальну працю *“Дослідження про природу та зростання ренти”* (1815). Він не визнавав існування *абсолютної ренти*, а у дослідженні природи диференційної земельної ренти продовжував традиції класичної школи, розвиваючи погляди Петті, Сміта і Рікардо.

Томас Роберт Мальтус раптово помер від хвороби серця.

Література

1. Сміт А. *Добробут націй: дослідження про природу і причини добробуту націй* / А. Сміт ; [пер. з англ.]. – К. : Port-Royal, 2001.
2. Мальтус Т. *Опыт о законе народонаселения* / Т. Мальтус // *Антология экономической классики : в 2 т. Т.2.* – М. : Эконов, 1993.
3. *Malthus T. R. Principles of Political Economy* / T. R. Malthus. – Pickering, 1836.
4. Аникин А. В. *Люди науки: встречи с выдающимися экономистами* / А. В. Аникин. – М. : Дело Лтд, 1995.
5. Блауг М. *Економічна теорія в ретроспективі* / М. Блауг ; [пер. з англ.]. – К. : Основи, 2001.
6. *Історія економічних учень : підруч. / за ред. В. Д. Базилевича.* – К. : Знання, 2004. – С. 251–261.
7. Ковальчук В. М. *Світова економіка: історія та дослідники* / В. М. Ковальчук, Лі Цзе Гао, Л. А. Останкова. – К. : Центр уч. літ., 2011. – С. 160–174.
8. Ковальчук В. Н. *История мировой экономики и исторической мысли. Т. 1* / В. Н. Ковальчук, Н. А. Ярыгина. – Самара, М., 2012. – С. 227–233.
9. Ядгаров Я. С. *История экономических учений* / Я. С. Ядгаров. – М. : Инфра-М, 1998. – С. 84–90.

Редакція отримала матеріал 24 вересня 2012 р.

НАУКОВЕ ЖИТТЯ

І ОАЄ²×І А ОІ ДААЄ²І І В ОА ДАА²І І АЕУІ А І І Е²ОЕЕА
А ЕДАІ АО ОАІ ОДАЕУІ І - ² НО²АІ І - а АДІ І Е

(Аналітична записка за матеріалами науково-практичної конференції з міжнародною участю в рамках Третіх регіональних та муніципальних читань, селище Форос, 22 жовтня 2012 р.)

Науково-практична конференція з міжнародною участю “Публічне управління та регіональна політика в країнах Центральної і Східної Європи” відбулася 22 жовтня 2012 р. в рамках Третіх регіональних і муніципальних читань на базі Кримського навчально-консультаційного центру Тернопільського національного економічного університету, що розташований у селищі Форос Автономної Республіки Крим.

Організаторами конференції виступили: Тернопільський національний економічний університет; Генеральне консульство Республіки Польща в місті Севастополі; Управління державної служби Голодержслужби України в Автономній Республіці Крим та місті Севастополі; Севастопольський центр перепідготовки та підвищення кваліфікації працівників органів державної влади, органів місцевого самоврядування, державних підприємств, установ та організацій; Вроцлавський економічний університет (Республіка Польща).

Мета науково-практичної конференції — ідентифікація сучасних тенденцій становлення інституту публічного управління та узагальнення особливостей формування і реалізації регіональної політики в країнах Центральної і Східної Європи, вироблення практичних рекомендацій щодо імплементації інноваційної моделі публічної влади як суб'єкта формування і реалізації регіональної політики для України та Польщі.

У роботі конференції взяли участь: Генеральний консул Республіки Польща в місті Севастополі Веслав Мазур, проректор з науково-педагогічної роботи ТНЕУ, д.е.н., професор Богдан Луців, Фороський селищний голова Анатолій Биков, консул Генерального консульства Республіки Польща в місті Севастополі Томаш Капусняк, керівники органів державної влади та органів місцевого самоврядування Автономної Республіки Крим та міста Севастополя, професорсько-викладацький склад ТНЕУ, Вроцлавського економічного університету та 14 вищих закладів освіти України. Загалом у роботі конференції взяло участь 162 учасники. Координувала роботу конференції завідувач кафедри державного і муніципального управління ТНЕУ, д.е.н., професор Алла Мельник.

У рамках конференції відбулися тренінги з управління економічним і соціальним розвитком територій на основі застосування сучасних технологій стратегічного управління та локального маркетингу для слухачів магістерської програми “Державна служба” ТНЕУ, які провели експерти Європейського Союзу з Вроцлавського економічного університету доктор Марек Обрембальський та доктор Анетта Зелінська.

Конференція працювала в режимі пленарних засідань та заочних секцій. Учасники конференції дискутували за такими проблемними напрямками:

- концепція публічного управління в системі забезпечення економічного й соціального розвитку країн Центральної і Східної Європи та їх регіональних утворень;
- досвід трансформації інституту публічного управління в країнах Центральної і Східної Європи: уроки для України та Польщі;
- механізм та технології формування і реалізації регіональної політики в країнах Центральної і Східної Європи;
- муніципальний вимір публічного управління та проблема адаптації регіональної політики до особливостей територіальних спільнот базового рівня.

Обговорення зазначених проблем дало змогу учасникам конференції сформулювати такі висновки і пропозиції:

1. Розглядаючи проблему діалектики “публічне управління – регіональна політика”, учасники конференції констатували, що регіональна політика ЄС як об’єкт управлінського впливу і визначальний вектор регіональної політики країн Центральної і Східної Європи сформувалася і реалізується під впливом факторів глобалізації, ускладнення взаємозв’язку “регіоналізм – глобалізм”, транснаціоналізації економіки, особливостей сучасної регіоналізації глобального ринку, формування нової моделі просторової архітектоники світового ринку. Європейський Союз, який став результатом цих впливів, як і Європейський ринок, є прикладом регіонально-центриської моделі розвитку, яка спочатку об’єднала країни з розвинутою ринковою економікою, які, поступово розширюючи ринок, приєднали країни з середнім і низьким рівнем розвитку. Водночас Європейський Союз розглядається як досвід структурування транснаціонального простору. Це зумовлено тим, що в два останні десятиріччя у Європейському Союзі відбулися два паралельних процеси: формальна регіоналізація в рамках адміністративно-територіального устрою; неформальна регіоналізація, яка здійснюється внаслідок трансформації глобального простору, формування полюсів економічного зростання, виокремлення регіональних ринків. Як наслідок, в ЄС сформувалися три види регіональних економічних систем: а) формальні, уніфіковані; б) функціональні (концентруються навколо фокусного центру – великої компанії, торгового центру, дослідного центру); в) перцептуальні (визначаються людським ставленням до територій).

Дискусія “Європа регіонів – Європа ринку” завершилась прийняттям регіональної політики ЄС, зорієнтованої на адміністративно-територіальну регіоналізацію, сприяння соціально-економічній конвергенції країн і регіонів, тобто вирівнювання територіальних диспропорцій шляхом підтримки неконкурентоспроможних регіонів. Основними її напрямками було визначено: сприяння структурній перебудові та розвитку депресивних територій; надання фінансової допомоги регіонам, де спостерігається стагнація промисловості; боротьба з тривалим безробіттям, підтримка ініціатив зайнятості; фінансування розвитку сільськогосподарських територій та прискорення структурної перебудови сільського господарства; допомога малонаселеним регіонам; зменшення диференціації у рівнях економічного розвитку країн – нових членів ЄС.

В основі регіональної політики ЄС лежить принцип субсидіарності, сенс якого визначається двома основами функціонування ЄС: соціальною доктриною католицизму та принципом пропорційності, який полягає в можливості вибору рівня рішення і його виконання у сфері змішаної компетенції. Євросоюз приймає необхідні рішення і дії на наднаціональному рівні лише в тому випадку, якщо подібне не може бути належним чином здійснене державами-членами. При цьому самі держави вправі вирішувати проблеми не тільки на національному, а й на регіональному і локальному

рівнях. Іншими словами, мова йде про реалізацію Концепції багаторівневого управління в ЄС.

Попри позитивні кроки в напрямку інституціалізації регіональної політики ЄС, її заходи, спрямовані на вирівнювання економічного розвитку, не повною мірою забезпечили досягнення поставлених цілей. У першу чергу, це зумовлено тим, що Євросоюзу властиві ті самі суперечності глобалізації, як і світу загалом, – нерівномірність, асинхронність, диспропорційність. На розвиток регіонів та відповідно регіональну політику ЄС впливають такі мегатенденції, як посилення тиску транснаціональних компаній на національні та регіональні ринки, активізація інтеграційних і партнерських відносин між суб'єктами-конкурентами з метою успішного функціонування на ринку; активізація конвергенції традиційних галузей; формування надпотужних корпоративних структур у новій галузевій організації; зростання диспропорцій в концентрації капіталу; зростання проблем конкурентності тощо.

Основні проблеми регіонального розвитку Європейського Союзу мають “територіальний” вимір, який вимагає відповідних дій на регіональному і місцевому рівнях. В умовах загострення глобальних суперечностей ЄС не може знайти розв'язання цих проблем на основі власних організаційно-інституціональних, інформаційних та фінансових ресурсів. Тому після розширення регіональна політика ЄС включає дві компоненти: внутрішню регіональну політику, яка охоплює країни-члени ЄС, забезпечує співпрацю між регіонами через внутрішні кордони ЄС, і регіональну політику ЄС, яка передбачає співпрацю з країнами, що не входять до ЄС. Саме з останньою пов'язана регіональна політика ЄС щодо України, яка включена в європейські регіональні процеси через європейську політику добросусідства.

Співробітництво між Україною та ЄС у сфері регіональної політики на сьогодні зосереджено на таких напрямках: імплементація Меморандуму про взаєморозуміння для встановлення діалогу у сфері регіональної політики; налагодження взаємодії між представниками місцевої та регіональної влади України та ЄС в рамках Комітету регіонів ЄС; реалізація спільної ініціативи ЄС щодо Криму; участь у реалізації Пілоотної програми регіонального розвитку “Східного партнерства”; реалізація на регіональному рівні проектів з урахуванням фінансових інструментів ЄС; залучення України до реалізації Стратегії ЄС щодо Дунайського регіону; сприяння залученню регіонів України до діяльності європейських регіональних асоціацій.

Оцінка глобальних чинників, мегарегіональних суперечностей ЄС, “нової політики” ЄС дозволяє окреслити виклики, що стоять перед Україною:

- поява ризиків (геоекономічних, економічних, енергетичних, демографічних), що зумовлені поляризацією полюсів економічного зростання, вибором альтернативи – відкрита конкуренція українських товарів і послуг на європейському ринку чи конкуренція на ринках СНД, необхідність корекції галузевої і секторальної структури економіки регіонів;
- потреба виокремлення важливих питань і проблем регіональної політики, які необхідно врахувати при розробці та реалізації стратегії співробітництва;
- необхідність модернізації механізмів регіональної політики – механізму вибору пріоритетів, механізму фінансування структурних змін в регіонах, механізму стратегування, механізму переорієнтації інвестицій в пріоритетні галузі, сектори економіки;
- подальше удосконалення системи інституційного забезпечення регіонального розвитку, зокрема, задіяння нових форм транскордонного співробітництва, розвиток міждержавних регіональних кластерів.

Потребує запозичення досвід ЄС в царині середньострокового бюджетно-фінансового планування. Слід передбачити: узгодження стратегій розвитку прикордонних регіонів України зі стратегіями сусідніх регіонів Словаччини, Угорщини, Румунії, Польщі; здійснення заходів, спрямованих на підвищення ефективності співробітництва в рамках єврорегіонів “Буг”, “Верхній Прут”, “Карпатський єврорегіон”, “Нижній Дунай”. Заслугує на увагу проблема активізації формування регіональної інфраструктури інноваційного розвитку між регіонами сусідніх країн ЄС в умовах очікуваного укладання Угоди про глибоку і всебічну зону вільної торгівлі між Україною та ЄС.

Успіх реагування на виклики, що постали перед Україною в умовах загострення глобальних і мегарегіональних суперечностей, залежатиме від реальної здатності до співробітництва регіональних та місцевих влад, переведення започаткованих форм співробітництва з європейськими партнерами в площину розроблення і реалізації міжрегіональних інвестиційних, інноваційних, інфраструктурних, освітніх проектів і програм, створення мережі міжрегіональних центрів інноваційного розвитку, розв'язання проблем нелегальної міграції.

2. Обговорюючи проблематику реформування державного управління в країнах Центральної і Східної Європи учасники конференції зазначили, що динамічність, складність та суперечливість процесів суспільного розвитку в умовах нестабільного середовища, посилення конкуренції та поглиблення кризових явищ зумовлюють підвищення вимог до функціонування системи державного управління. Сучасне державне управління повинно адекватно реагувати на вимоги часу, виробляти й реалізувати стратегії суспільного розвитку на основі врахування екзогенних й ендогенних чинників. При цьому науковці наголошують, що воно має забезпечувати не тільки поступальний розвиток суспільства, а й стабільність суспільних відносин, а це для України за нинішніх умов є особливо важливим завданням. Тому перманентне реформування системи державного управління стає однією з основних складових сучасної державної політики.

Для України завдання вироблення дієвих механізмів реформування державно-управлінської системи постають з особливою актуальністю, з одного боку, в зв'язку із загостренням кризових явищ в соціальній та економічній сферах, низькими позиціями у світових рейтингах конкурентоспроможності національних економік за індексами розвитку державного управління, сприйняття корупції, а з іншого – в зв'язку з євроінтеграційними прагненнями, а відтак, й орієнтацією на європейські принципи державного управління. При цьому очевидною є доцільність європеїзації національної системи державного управління, яка повинна базуватись на вивченні й узагальненні досвіду реформування державного управління в країнах Європейського Союзу.

Узагальнюючи досвід країн ЄС, учасники дискусії зазначили, що реформа публічного адміністрування, розпочата в Європі у 80-х рр. ХХ ст., була зумовлена необхідністю посилення ефективності держави, оскільки держава-нація стала стрімко втрачати свою економічну й політичну потужність. Реформи, які проводились у країнах ЄС, були зорієнтовані на адаптацію до вимог публічного сектору. В процесі реформування державного управління сформувались три взаємодоповнюючі підходи до перегляду механізмів реалізації державно-владних повноважень зі сторони урядів: пошук шляхів звільнення від своїх обов'язків з надання послуг населенню, переведення їх в третинний сектор з ресурсом приватизації; пошук можливості здійснити “політику раціоналізації”, яка призведе до збільшення продуктивності публічної

бюрократичної адміністрації; здійснення натиску на інновації, пошук шляхів для реалізації нових методів керівництва суспільними справами.

Зростання адміністративної активності в країнах ЄС в кінці ХХ ст. заставило владу відмовитись від традиційного ієрархічного адміністрування. Реформи, які проводились, були зумовлені необхідністю перегляду соціальних витрат держави з наступною оптимізацією видатків у суспільному секторі, потребою удосконалення організаційного й функціонального механізмів адміністративної системи, зміною очікувань і вимог громадян. При тому, що в більшості країн ЄС реформи представляють певну конвергенцію принципів, цілі і механізми адміністративної реформи суттєво різняться в кожній окремій країні ЄС.

У країнах Центральної і Східної Європи успіхи в проведенні адміністративного реформування у 1990-х рр. були значною мірою зумовлені чітким його розумінням не як самодостатнього процесу, а забезпечувальної діяльності зі створення адміністративної системи, спроможної комплексно здійснити необхідні суспільні перетворення для досягнення стратегічної мети – вступу в ЄС. У підходах до публічного управління, що реалізувались в країнах ЄС в останні десятиліття ХХ ст., переважала логіка ринку. Публічне адміністрування базувалось на засадах нового публічного менеджменту, основу концепції якого складають ринкові моделі регулювання.

Виступаючими підкреслено, що в процесі пошуку ефективних адміністративно-управлінських моделей в країнах-членах ЄС реалізуються засади теорії суспільно-політичних мереж, які передбачають удосконалення управління публічними справами на основі формування певної сукупності інтегрованих державних та недержавних утворень у різних сферах суспільного життя, учасники яких взаємодіють між собою на підставі спільного інтересу, ресурсної залежності, горизонтальних формальних і неформальних відносин і зорієнтовані на спільне розв'язання суспільно значущих проблем через пошук компромісу інтересів. Однак неспроможність нового державного менеджменту і мережевого підходу вирішити цілий ряд важливих проблем публічного адміністрування, що стосуються не тільки економічної, а й соціальної ефективності діяльності владних структур, стала поштовхом до переосмислення реформ державного управління. В цьому контексті значним проривом в методологічному забезпеченні удосконалення державного управління в країнах ЄС став перехід до управлінської політики в категоріях "good governance". Загальний зміст концепції "good governance" полягає в тому, що публічне адміністрування позбувається надмірної жорсткості, деталізації й регламентації, воно базується більше на горизонтальних, ніж на вертикальних зв'язках між урядовими структурами, інститутами громадянського суспільства і бізнесом. Зроблено висновок, що, -базуючись на пошуку компромісу між державними і недержавними структурами, зацікавленими в об'єднанні зусиль для досягнення взаємовигідного результату, такий тип управління спроможний виробляти більш ефективні рішення щодо задоволення потреб суспільного розвитку і може бути взятий за основу удосконалення системи державного управління в Україні.

3. Проаналізувавши сучасні реалії та перспективи публічного управління для України, учасники дискусії констатували, що процеси глобалізації та регіоналізації, які протікають у світовому господарстві, формують нові геополітичні контури та змінюють роль і функції національних держав, природу взаємодії держави та суспільства, формуючи нову парадигму публічного управління, сприяючи взаємопроникненню внутрішньої та зовнішньої політики. Публічне управління в сучасному цивілізаційному просторі є універсальним інструментом суспільного договору у досягненні загальнодержавних

цілей, підтримки збалансованого, конкурентного розвитку національних економік з забезпеченням прийнятної демаркації транснаціональних геоекономічних процесів.

Досвід публічного врядування в розвинутих країнах світу свідчить про перехід від суб'єктно-об'єктної моделі управління, яка притаманна і Україні, до моделі "досконалого, ефективного управління", котра виникла внаслідок трансформації концепції "нового суспільного управління", створюючи середовище консенсусу між державними і недержавними інституціями з приводу розподілу та використання ресурсів у вирішенні конкретних завдань та проблем. Модель ефективного управління втілює демократичні принципи управління, максимальну прозорість та підзвітність публічних інститутів, політичний плюралізм та свободу засобів масової інформації, передбачає підвищення результативності управління за рахунок досягнення поставлених цілей при мінімальних витратах соціальних ресурсів. Визнаючи можливості такої моделі для України, учасники конференції вказали на бар'єри в її реалізації: 1) система державної влади України досі спирається на адміністративно-командні принципи, які в умовах свободи слова та політичної конкуренції перешкоджають принципам ефективного публічного врядування; 2) діалог громадських організацій з органами державної влади, що відбувається через створені при органах центральної та місцевої влади громадські ради, є не досить активним і ефективним; 3) на місцевому рівні громади, маючи можливості обирати власні представницькі структури, реально позбавлені права брати участь в управлінні територіями, впливати на їх соціально-економічний розвиток через відсутність необхідної фінансової бази; 4) до цих пір відсутнє регламентування процедури реалізації державно-приватного партнерства, не ведеться моніторинг результативності реалізації вже укладених 25 регіональних угод в його рамках в руслі тих додаткових переваг, які отримує держава і бізнес.

В процесі дискусії зроблено висновок, що для побудови ефективною моделі публічного управління в Україні необхідно: 1) вирішити питання інституційного закріплення публічного управління з відповідним передбаченням правової відповідальності органів публічної влади та їх посадових осіб, упорядкуванням публічно владних компетенцій та функцій, адміністративних процедур у прийнятті управлінських рішень та наданні публічних послуг, правового закріплення індикаторів оцінки ефективності діяльності органів влади та місцевого самоврядування; 2) дотримуватися деполітизованого компетенційного підходу, максимального врахування європейських стандартів роботи з кадровим корпусом при наборі на публічну службу, проводити регулярне підвищення кваліфікації публічних службовців, розробляти тренінгові продукти, спрямовані на покращення вмій та вдосконалення основних компетенцій; 3) залучати суб'єктів громадянського суспільства до співпраці на етапі не лише вироблення, а й ухвалення рішень; використовувати форми прямої демократії та законодавчо унормувати процеси лобіювання групових інтересів; для підвищення рівня довіри громадян до владних інституцій застосовувати інструментарій репутаційного менеджменту, забезпечуючи при цьому протидію та профілактику маніпулювання громадською свідомістю. Врахування даних пропозицій сприятиме наближенню вітчизняної системи публічного управління до європейських стандартів.

4. У розвиток започаткованої дискусії було акцентовано увагу на модернізації муніципальної складової в публічному управлінні. Зазначено, що в Україні на даному етапі спостерігається тотальна неспроможність місцевих органів самоврядування вирішувати нагальні проблеми територіальних громад, а отже, належним чином здійснювати публічне управління на муніципальному рівні. Наведений аналіз досвіду

країн Центральної та Східної Європи, котрим вдалося побудувати ефективні системи місцевого самоврядування та виробити дієві механізми публічного управління на локальному рівні, дозволив дійти висновку, що, враховуючи зазначений досвід, доцільно сконцентрувати роботу у таких напрямках: сприяти розвитку традицій політичної культури учасницького типу; здійснити децентралізацію бюджетної системи; сформувати ефективну систему громадського контролю за діяльністю органів місцевого самоврядування. Зарубіжний досвід потрібно переносити на вітчизняні реалії із врахуванням національних традицій та особливостей соціально-економічного розвитку України. Акцентовано, що виходячи з досвіду країн членів ЄС, чіткий розподіл сфер компетенції та повноважень між органами місцевого самоврядування та органами державної влади можливий на основі: прийняття відповідних змін до Конституції України, нової редакції Законів України “Про місцеве самоврядування в Україні” та “Про місцеві державні адміністрації”, а також законів для кожного рівня місцевого самоврядування, відповідно, Законів України “Про місцеве самоврядування громади”, “Про місцеве самоврядування району”, “Про місцеве самоврядування області”; законодавчого розмежування понять “повноваження державної влади” та “повноваження місцевого самоврядування”; дотримання принципу субсидіарності: до відання місцевого самоврядування мають бути передані повноваження, які можна ефективно реалізувати на рівні територіальної громади; фінансового забезпечення виконання органами місцевого самоврядування делегованих їм повноважень; трансформації місцевих державних адміністрацій як органів виконавчої влади загальної компетенції внаслідок позбавлення їх та передачі відповідним органам місцевого самоврядування відповідних функцій і повноважень організаційно-господарського характеру.

5. Учасники дискусії зазначили, що вирішення проблем територіального розвитку та забезпечення збалансованого функціонування всіх складових економічної системи вимагають скоординованих та узгоджених дій суб'єктів управління, що можливе в рамках розвитку стратегічної взаємодії між ними. Така взаємодія є комплексом заходів партнерського характеру, що спрямовується на створення балансу інтересів суб'єктів взаємодії в питаннях реалізації стратегічних завдань та досягнення стратегічних цілей територіального розвитку.

Підкреслено, що в європейській практиці сформувалося три типи моделей взаємодії між суб'єктами управління територіальним розвитком в напрямі стратегічного розвитку територій: 1) повного підпорядкування органів регіонального управління у проведенні державної регіональної політики центральним органам; 2) рівноправної взаємодії та стратегічного партнерства щодо вирішення актуальних завдань територіального розвитку з координацією у межах усієї національної системи; 3) безпосередньої взаємодії центральних органів з усіма територіями у вирішенні окремих проблем або з окремими з них щодо вирішення конкретних проблем шляхом створення для цього відповідних адміністративно-економічних умов, що спонукають регіони до активної самостійної ролі та саморозвитку. Спільним для всіх моделей є активне залучення до процесів визначення напрямів розвитку, розв'язання економічних проблем, забезпечення збалансованого економічного розвитку територій громадських організацій, недержавних інституцій, агенцій регіонального розвитку. Відмінності у застосуванні цих моделей пов'язані передусім з різними концептуальними загальнотеоретичними доктринами, що, у свою чергу, зумовлено особливостями історичного розвитку, відмінностями державно-адміністративного устрою, макроекономічним типом національної економіки.

Оцінюючи вітчизняну практику, учасники конференції констатували, що загалом управління територіальним розвитком в Україні ґрунтується на взаємодії всіх його учасників та організаційних структур управління, що здійснюють регулятивні функції. В прикладному аспекті така взаємодія забезпечується шляхом: врахування та збалансування інтересів всіх учасників економічної діяльності в регіоні; взаємоузгодження дій органів виконавчої влади на центральному і регіональному рівнях та органами місцевого самоврядування; виключення різновекторної спрямованості дії регуляторів, які використовуються з метою стабілізації економічного розвитку регіону та подолання їх депресивності; дотримання єдності правової основи реалізації заходів, спрямованих на забезпечення пропорційності регіонального розвитку; формування організаційних структур регулювання з огляду на реалізацію стратегічних цілей розвитку регіону, які забезпечують вертикальні та горизонтальні зв'язки на території. Із розвитком ринкових відносин дія вертикальних зв'язків буде послаблюватися, а більшого значення набуватимуть горизонтальні відносини, які формуватимуться під впливом відтворювальних процесів на ринку; надання пріоритету економічним методам регулювання з активним залученням суб'єктів регіональної економіки до розв'язання проблем, які порушують механізми збалансованого розвитку.

Водночас було зазначено, що характер відносин між суб'єктами управління територіальним розвитком в Україні залежить не тільки від державної регіональної політики і регіональних особливостей її реалізації, а й позиції і розуміння необхідності розв'язання територіальних проблем з боку суб'єктів господарювання, ринкових інституцій та населення. Взаємодія між ними на сьогодні характеризується такими внутрішніми проблемами: прийняття управлінських рішень щодо регулятивних дій не завжди враховує місцеві умови і забезпечує участь громадськості; неповно реалізується задекларована Кабінетом Міністрів України позиція щодо укладання договорів (контрактів) між центральними органами виконавчої влади і органами місцевого самоврядування на виконання програмних заходів; взаємодія відбувається на формальній основі, без врахування інтересів суб'єктів регулювання та належного представництва в державних координаційних органах представників бізнесу, громадських організацій, наукових та фінансових установ; відсутнє погодження позицій органів влади з місцевими бізнесовими та громадськими організаціями при прийнятті непопулярних рішень щодо усунення причин, що спричиняють нерівномірний регіональний розвиток; відсутня чітка вертикальна координація діяльності на всіх рівнях управління.

В контексті підвищення ефективності стратегічної взаємодії суб'єктів управління економічним і соціальним розвитком території та розв'язання проблем збалансованого розвитку територій актуальними залишаються питання: узгодження державних та регіональних стратегічних пріоритетів на основі активізації укладання угод щодо регіонального розвитку та угод про міжрегіональну співпрацю, кооперацію та інтеграцію; формування і підтримка мережі інституцій, які б сприяли територіальному розвитку; правового закріплення статусу агенцій регіонального розвитку на засадах приватно-публічного партнерства; прискорення прийняття Програми реформування системи державного управління регіональним розвитком в Україні.

6. Учасники конференції розвинули ідею створення міжнаціональної електронної платформи для обміну нагромадженим досвідом країн Центральної та Східної Європи у сфері практичної реалізації інструментарію публічного управління. Така платформа: створить підґрунтя для обговорення найактуальніших питань розвитку територій,

залучення громад і створення ресурсних центрів; дасть можливість бути залученими до обговорення актуальних питань розвитку територій; дозволить отримувати консультації експертів з місцевого самоврядування та проектного менеджменту чи просто від своїх колег; генерувати нові ідеї для муніципальної реформи, спільно шукати рішення і реалізовувати їх у нових програмах з надання публічних послуг; принести позитивні зміни в громади.

7. Обговорюючи проблематику забезпечення збалансованого розвитку територій та економічної безпеки регіонів, учасники конференції підкреслили, що регіональна політика країн Центральної та Східної Європи априорі є інструментом передбачення та нівелювання значних дисбалансів у соціально-економічному розвитку регіонів, сукупністю механізмів забезпечення сталого розвитку територій, засадничо окреслених у "Порядку денному на XXI століття".

Констатовано, що лише усунення дисбалансів в економічній, екологічній і, як наслідок, соціальній сферах може закласти підґрунтя для збалансованого розвитку регіонів України. Оцінка дієвості інструментарію та механізмів забезпечення збалансованого розвитку територій в регіональній політиці країн Центральної та Східної Європи, зокрема, досвіду Польщі та Франції, дозволила визначити пріоритети досягнення збалансованого розвитку для регіонів України. Передумовами для реалізації політики збалансованого розвитку мають стати якісне публічне управління, інноваційні механізми прийняття та реалізації управлінських рішень, які б взаємоузгоджували інтереси державного, приватного та громадського секторів, але найголовніше – це відповідна інституційна база. В основу інституційного забезпечення збалансованого розвитку України та її територій, на думку учасників конференції, повинні бути покладені наступні дії: 1) створення міжгалузевих органів, відповідальних за координацію діяльності в галузі збалансованого розвитку; 2) розробка системи програмних і прогнозних документів збалансованого розвитку, таких як: Програма дій з переходу до збалансованого розвитку; національна система індикаторів збалансованого розвитку; комплексні коротко-, середньо- та довгострокові прогнози, основним компонентом яких будуть прогнози зміни природно-ресурсного потенціалу, стану довкілля та рівня життя населення; індикативні плани галузевого, регіонального і національного рівнів, включаючи механізм корекції планів; 3) проведення експертизи чинного законодавства щодо його відповідності принципам збалансованого розвитку з метою створення адекватного правового поля і стимулюючих фінансово-економічних механізмів; 4) розробка організаційних процедур для забезпечення широкої підтримки урядової політики реформ, зокрема процедури участі громадськості в процесі прийняття політичних рішень; 5) організація системи моніторингу за ключовими показниками стану довкілля, населення і господарства і регулярне проведення аналізу урядової політики. В даному випадку мова повинна йти як про державний, так і про громадський контроль.

Основне завдання держави в контексті забезпечення збалансованого розвитку регіонів повинно бути спрямоване на створення такого економічного, політичного та правового середовища й інституційної інфраструктури, які б стимулювали найбільш життєздатні підприємства, інвестиційні процеси, підвищення конкурентоспроможності регіонів.

Особливий акцент у контексті розгляду даної проблеми зроблений учасниками конференції на взаємозв'язку структурної та соціальної політик в системі економічної безпеки держави та регіонів. Оскільки на соціальну політику покладається значна надія, пов'язана не лише з виконанням державних зобов'язань перед суспільством,

а й з формуванням ідеології соціальних відносин, які забезпечують ефективне функціонування різноманітних соціальних структур, появою ефективних з господарської точки зору мотивів, то структурна і соціальна політика мають розглядатися як єдине інституціональне ціле. Стратегічним напрямком соціальної політики, на думку вчених, має бути цільова установка скорочення різниці між найбільш бідними і багатими прошарками населення. Крім системи оподаткування, для вирішення цього завдання необхідна спеціальна організація інститутів, які б не дозволяли концентрувати в одних руках значні ресурси. Відповідно, основними напрямками проведення соціальної політики визначено: відновлення довіри до держави, її фінансових інститутів та економічної політики; застосування компенсаторного методу при реалізації непопулярних економічних рішень уряду, що можуть призвести до погіршення якісних соціальних параметрів; реалізація структурних зрушень лише в обсягах наявних ресурсів і відповідно до стратегічних завдань розвитку держави та регіонів.

8. Розробка державної політики регіонального розвитку України передбачає об'єктивну необхідність врахування тих тенденцій, які останнім часом впливають на розвиток переважної більшості країн світу, зокрема, системи екзогенних факторів впливу світового масштабу та факторів європейського рівня.

З огляду на прагнення активізації участі України в європейському регіональному співробітництві, просування її в напрямку загальноєвропейської інтеграції об'єктивно є необхідність вивчення позитивного досвіду регіональної політики ЄС, конструктивне його залучення в процес розробки та реалізації державної регіональної політики України. Для України аналіз головних принципів, завдань та механізмів реалізації регіональної політики ЄС становить особливий інтерес, адже може сприяти: кращому розумінню перспектив міжрегіонального та транскордонного співробітництва України з ЄС; формуванню основ для імплементації головних принципів регіональної політики ЄС в національне законодавство України, що прискорить отримання Україною статусу асоційованого члена ЄС; створенню відповідної інфраструктури для міждержавного та міжрегіонального співробітництва; полегшеному доступу до спеціальних структурних фондів ЄС, що посилить конкурентоспроможність та інноваційну здатність регіонів України, сприятиме досягненню позитивних результатів європейської інтеграції України.

Особливе місце в дослідженні можливостей імплементації досвіду регіональної політики ЄС в Україні займають технології та інструментарій ідентифікації, вичленування, делімітації та підтримки розвитку проблемних (депресивних) територій. Існування останніх в країнах ЄС зумовлено сформованими територіальними диспропорціями та асиметріями як між країнами-членами ЄС, так і всередині кожної з них. Зокрема, підкреслено, що за досвідом ЄС підтримка структурно слабких регіонів може здійснюватись двома шляхами: орієнтації на скорочення дисбалансів у рівнях економічного розвитку регіонів на основі принципу соціальної справедливості; зміцнення конкурентоздатності окремих регіонів з метою досягнення найбільш високих макроекономічних показників загалом по країні. Безпосередній практичний інтерес при формуванні новітньої державної регіональної політики України стосовно розвитку депресивних регіонів мають такі механізми реалізації регіональної політики ЄС, як: надання фінансових ресурсів та фінансових допомог; розробка та реалізація спеціальних програм; забезпечення підготовки і перепідготовки кадрів; сприяння реструктуризації підприємств, інноваційному розвитку; розвиток виробничої, соціальної та ринкової інфраструктури; надання інвестиційних премій за спорудження об'єктів, що покращують економічну структуру, стан навколишнього середовища; надання

пільгових кредитів на інвестування, гарантій на позики, допомоги у виділенні земель під будівництво; створення територіальних консорціумів, акціонерних товариств для закінчення раніше розпочатого будівництва; розробка цільових програм загальнонаціонального, регіонального та місцевого рівнів; фінансовий та промисловий лізинг; сертифікати промислового розвитку; урядові гарантії під кредити комерційних банків; впровадження єдиних соціальних стандартів; податкова та торговельна політика; освітня політика; вдосконалення спеціального інструментарію менеджменту; засоби стимулювання розміщення нових підприємств у перенаселених регіонах і містах; просторовий розподіл господарської діяльності; формування інноваційних структур та кластерів; здійснення міжрегіонального та трансграничного співробітництва.

На основі зазначеного учасники конференції дійшли висновку, що державна підтримка розвитку депресивних територій має проводитись в комплексі з іншими антикризовими заходами загальнонаціонального значення, а саме: оздоровленням соціально-економічної ситуації в державі, створенням умов для її сталого розвитку, забезпеченням оптимальної структури економіки, переважанням інноваційного спрямування розвитку, підвищенням рівня та якості життя населення незалежно від місця його проживання.

9. На подальше наукове дослідження заслугове постановка на конференції проблеми формування та реалізації регіональної інноваційної та інвестиційної політик України та країн Центральної та Східної Європи.

Наголошено, що після розширення ЄС для структурних змін в економіці постсоціалістичних країн ЦСЄ, що приєдналися до ЄС після 2004 р., застосовуються фінансові та організаційні інструменти розв'язання проблем територіального розвитку, перспективи регіонального розвитку пов'язуються з активним створенням полюсів зростання та наукових центрів, конкурентоспроможних на міжнародному рівні. Усвідомлення європейськими країнами необхідності розвитку економіки, базованої на знаннях, знайшло своє відображення у спрямуванні близько 70% від обсягу коштів із загального бюджету структурних фондів на фінансування таких пріоритетних напрямів розвитку регіонів з відсталою економікою, як науково-дослідна та інноваційна діяльність, базова інфраструктура, розвиток людських ресурсів та інформаційне суспільство.

Базуючись на дискусійному обговоренні інноваційних аспектів регіональної політики ЄС, учасниками конференції окреслено пріоритетні напрями використання європейського досвіду в Україні, а саме: посилення інноваційної складової стратегій соціально-економічного розвитку регіонів, розробка і реалізація регіональних інноваційних програм; поглиблення міжгалузевого та внутрішньогалузевого співробітництва, у тому числі й міжнародного, на основі науково-технічної діяльності в межах мережевих структур та інноваційних кластерів. При цьому головним критерієм формування державної регіональної політики має стати відповідність прогнозованих соціально-економічних показників регіонів критеріальним обмеженням економічної безпеки.

10. Узагальнення досвіду розробки та реалізації регіональної соціальної політики країн Центральної та Східної Європи та України дало змогу учасникам конференції виокремити певні напрями залучення соціального капіталу, структура якого представлена шістьма вимірами: групами та мережами; довірою та солідарністю; колективними діями та кооперацією; інформацією та комунікацією; соціальною згуртованістю та включеністю (спілкування, конфлікти та насилля); наданням повноважень та політичними діями.

Обговорюючи проблематику реалізації соціальної політики країн Центральної та Східної Європи, учасники конференції зосередились на аналізі трудової міграції населення, на її впливі на регіональні ринки праці, а також на істотних відмінностях рівнів міграційної активності населення залежно від регіону проживання.

Зазначено, що міграційна політика ЄС, більшість країн якого перебуває у фазі демографічної кризи, спрямована на залучення робочої сили з інших країн, у тому числі з регіонів України. В свою чергу, ризики, породжені міграційними процесами населення, нині виходять в ранг національної безпеки України. Тому для підвищення рівня контролю над міграційними процесами формування державної міграційної політики має будуватися на принципах: комплексності та системності; забезпечення соціального захисту населення; побудови ефективного механізму регулювання міграційних процесів. Для вирішення проблем трудової міграції та подолання її негативних наслідків щодо ринку праці доцільними є: розробка нормативно-правових документів, які б сприяли впорядкуванню міграційних потоків як у західному, так і у східному напрямках; прийняття цільових урядових рішень для прискорення стабілізації на окремих локальних, регіональних і національному ринку праці; оцінка трудових міграційних потоків з позицій комплексно-пропорційного розвитку територій.

В процесі обговорення соціальної проблематики звернуто увагу на те, що посилення процесів глобалізації та регіоналізації, що супроводжують сучасний розвиток держав та регіонів, актуалізують проблему збереження інтересів України в умовах завдань ефективного відтворення освітніх систем країн Центральної і Східної Європи. Протягом останніх років у ряді країн Центральної і Східної Європи зріс попит на кваліфіковані кадри, з цих країн сформувався вплив працівників високої кваліфікації на більш високооплачувану роботу в розвинуті країни Західної Європи, постало питання в залученні мігрантів, які б могли задовольнити попит на робочу силу і зберегти для держави темпи економічного розвитку, одним з видів якого стала можливість навчання студентів з інших держав. Завдяки іноземним студентам країни Центральної і Східної Європи можуть забезпечити розвиток власних регіональних освітніх систем за рахунок платних видів освітніх послуг. В той же час Україна втрачає абітурієнтів, які виїжджають на навчання у зазначені країни, отримуючи при цьому ряд пільг.

Учасниками конференції констатовано, що відтворення регіональних освітніх систем України в найближчі роки може значно ускладнитись через зростаючу конкуренцію з навчальними закладами країн-сусідів, котрі можуть скористатися певними недоліками реформування системи освіти України та отримати переваги для своїх регіональних освітніх систем, регіонального ринку праці та національної економіки. Зроблено висновок, що ситуацію, яка склалася, необхідно постійно моніторити для визначення необхідних заходів, які обов'язково доведеться приймати у випадку значного відтоку вітчизняних студентів у закордонні навчальні заклади.

11. Дискутуючи з приводу муніципального виміру регіональної економічної політики, учасники конференції наголосили, що економічний розвиток муніципальних утворень є складним процесом, що має певні орієнтири, специфічні характеристики, ступінь інтенсивності. Тому в організації власної економічної діяльності кожне муніципальне утворення має виходити із специфіки умов своєї території та вирішувати це завдання на основі проведення місцевої економічної політики, яка продовжує та конкретизує загальнодержавну та регіональну політику. Різноманіття типів муніципальних утворень дозволяє класифікувати місцеву економічну політику за об'єктами цілеспрямованої дії, а саме на: формування сприятливого економічного середовища малого підприєм-

ництва та раціональне використання наявних місцевих ресурсів й інфраструктури (об'єктом впливу є економічне середовище малого бізнесу); зниження напруги на місцевому ринку праці та мінімізацію рівня безробіття (об'єктом впливу є економічно активне населення); проведення активної інвестиційної політики (об'єктом цілеспрямованого впливу є капітал); використання природних ресурсів муніципальних утворень (об'єктом впливу є система природокористування та забезпечення екологічної рівноваги).

Зроблено висновок, що в контексті забезпечення економічного розвитку муніципальних утворень з врахуванням того, що муніципальна економіка в Україні перебуває в процесі становлення та інституціоналізації, доцільно у її складі виокремити два блоки: формування та реалізація місцевої структурної політики та удосконалення механізму підтримки розвитку підприємництва. Модернізація структури економіки муніципальних утворень як напрямок місцевої економічної політики є комплексним процесом. В цьому контексті доцільно виокремити такі проблемні блоки: розвиток муніципального підприємництва, удосконалення використання комунальної власності, корпоратизація муніципальної економіки, міжмуніципальна інтеграція.

Необхідним чинником подолання кризових явищ в економіці, забезпечення гармонійного територіального розвитку в Україні має стати формування державної муніципальної економічної політики. Відсутність такої політики як системи заходів, що здійснюються органами державної влади різного рівня з метою забезпечення ефективного управління економічним розвитком муніципальних утворень, а відповідно й держави загалом, є причиною поглиблення диспропорцій в територіальній структурі національної економіки, загострення протиріч між органами виконавчої та представницької влади, розбіжностей у реалізації загальнодержавних, регіональних та локальних інтересів. В існуючих підходах до інституціоналізації управління економічним розвитком державна муніципальна політика не виокремлюється, її об'єкти зосереджуються в рамках державної регіональної політики. Державну муніципальну економічну політику доцільно розглядати через систему технологій її реалізації, а заходи державної муніципальної економічної політики поділити на обмежувальні та заохочувальні.

Спрямованість державної муніципальної економічної політики має узгоджуватися із загальною стратегією розвитку держави. Лише за таких умов можна забезпечити збалансування інтересів суб'єктів управління місцевим економічним розвитком – органів державної влади та органів місцевого самоврядування, а відповідно й синергетичне підсилення місцевої та державної муніципальної економічної політики.

12. Розглядаючи досвід розвитку малих міст та сільських поселень, соціально-економічний розвиток сільських територій країн Центральної та Східної Європи, учасники конференції констатували певні загрози розвитку малих міст України внаслідок експансійної регіональної політики країн ЦСЄ.

Зазначено, що особливо активну експансійну політику стосовно України здійснює Польща, яка поступово переносить свої виробництва в Україну, де вона може отримати забезпечення дешевою робочою силою таких підприємств. З одного боку, таке перенесення виглядає як позитив, адже українське населення отримує нові робочі місця. Але такі виробництва, економлячи фінансові ресурси, нехтують реалізацією заходів, спрямованих на охорону середовища. В кінцевому підсумку місцеві мешканці потерпають від забруднення довкілля та від погіршення здоров'я.

На думку учасників конференції, вкрай важливо розробити таку регіональну політику,

яка б відстоювала власні інтереси держави, протистояла експансії країн Центральної і Східної Європи в Україну. В даному контексті одним із пріоритетів має стати: вирішення соціальних та економічних проблем розвитку села, формування та реалізація адекватної сучасним викликам агропромислової політики, недопущення екологічних дисбалансів у розвитку сільських територій. Серед дієвих механізмів вирішення проблем розвитку сільських поселень учасники конференції визначили сільський туризм, який має першочергове значення у формуванні сталого соціогуманітарного середовища на селі і може сприяти зменшенню відтоку сільської молоді, активізації підприємницької діяльності та забезпеченню сталого розвитку.

13. У процесі обговорення проблем публічного управління розвитком територіальних громад було зазначено, що одним із головних завдань місцевого самоврядування має стати підтримка стану і рівноваги місцевої економіки, а також досягнення стратегічно обраних показників соціальних і економічних перетворень. Це дозволить зберегти стійкість економіки міста до впливу різного роду негативних чинників, що порушують і зменшують його здатність до відтворювальних процесів, створюють негативну динаміку і небажані параметри економічної системи міста та інші дестабілізаційні дії. Тому діяльність щодо підвищення економічної безпеки міст потребує постійної посиленої уваги з боку органів місцевого самоврядування.

Економічну безпеку міста слід розглядати як захищеність життєво-важливих інтересів його громадян, їх суспільних цінностей і способу життя, усіх процесів суспільної життєдіяльності від широкого спектру негативних впливів на стійкість плину процесів розвитку, на надійність і стійкість об'єктно-суб'єктного складу, на елементи внутрішніх і зовнішніх зв'язків міста, що здатні протистояти загрозовим чинникам, що збільшують "навантаження на безпечне існування".

Концептуальні основи побудови ефективної моделі управління процесами економічної безпеки повинні, в першу чергу, враховувати необхідність проведення аудиту і модернізації аналітико-прогностичної діяльності стану безпеки, рівня якості і результативності діяльності її керуючих органів. Саме інформаційно-аналітична складова діяльності має зайняти першочергове місце у складі функцій управління економічною безпекою. Зміст і розподіл управлінських завдань щодо контролю і забезпечення безпеки між структурними підрозділами органів місцевої влади повинні здійснюватись з урахуванням зв'язку цілеспрямованої функціональної діяльності із чинниками формування стійкого стану економічної безпеки.

14. Проектуючи функціональне навантаження державного сектору економіки в площину здійснення публічного врядування, учасники конференції зазначили, що поняття "публічне" передбачає спрямованість на реалізацію публічних інтересів, тобто інтересів громадян через: більшу міру відкритості влади; чіткі стандарти й критерії управлінської діяльності; оперативне реагування на нові тенденції суспільного розвитку (у тому числі й на кризові явища); сприйняття деяких елементів регулювання, властивих недержавним організаціям і ринковому сектору: гнучке планування, більшу міру орієнтації на кінцевий результат; тісний взаємозв'язок між ефективною організаційною структурою та якістю роботи з населенням (якістю послуг).

В цьому руслі дискусія велася навколо питання партнерства держави і приватного сектору як на регіональному, так і на місцевому рівнях. Черговий раз учасники конференції довели, що державно-приватне партнерство як ефективний інструмент реформування державної власності дає можливість додаткового і більш якісного забезпечення населення країни базовими послугами (транспорт, водовідведення,

оборона та інше) шляхом залучення капіталу і компетенцій приватного сектору економіки. При співробітництві держави і бізнесу досягаються вищі техніко-економічні показники та кращі результати господарювання, ефективніше використовуються вкладені ресурси і об'єкти комунальної власності.

На підставі аналізу практики застосування та розвитку державно-приватного партнерства в країнах ЄС зроблено висновок, що кожна країна використовує свої інструменти сприяння розвитку державно-приватного партнерства. Високий рівень його застосування передбачає скоординовану наднаціональну діяльність урядів, органів державної і місцевої влади та приватних партнерів. Пріоритетами забезпечення механізму державно-приватного партнерства в органах місцевого самоврядування повинні бути: використання фінансових ресурсів у реалізації місцевих програм та проектів; реконструкція інфраструктури; упровадження прогресивних технологій в реальному секторі.

15. Дискутуючи з приводу проблематики формування місцевих бюджетів та системи оподаткування як економічної основи реалізації регіональної політики, учасники конференції окреслили напрями забезпечення прозорості бюджетного процесу на місцевому рівні. Зокрема, наголошено, що формування громадянського суспільства в Україні передбачає забезпечення прозорості і відкритості діяльності державної влади і органів місцевого самоврядування, створення ефективних механізмів участі громадськості у формуванні та здійсненні державної політики, в т.ч. фінансової, бюджетної, податкової. Як складова загальної відкритості владних структур має розглядатися прозорість процесу складання, розгляду, ухвалення, виконання, а також звітування щодо виконання державного та місцевих бюджетів, а також залучення до цього широких верств населення. Учасниками конференції зазначено, що формування навиків громадської участі у вирішенні державних справ відбувається саме на місцевому рівні; в територіальних громадах найбільш тісний зв'язок між владою і громадянами; наочними і більш відчутними для населення є результати діяльності органів місцевого самоврядування, сформовані на основі їхнього вибору.

Зазначено, що, незважаючи, що в Україні створене необхідне законодавче забезпечення бюджетної прозорості, закріплене в Конституції та інших нормативних актах, реальної прозорості бюджетного процесу поки ще не досягнуто. Вирішення цієї проблеми, на думку учасників конференції, вимагає: проведення органами місцевого самоврядування масштабної роботи, спрямованої на досягнення максимальної відкритості усіх ділянок їхньої діяльності, і, в першу чергу, у фінансово-бюджетній сфері; створення спеціальних підрозділів або посадових осіб, які організовуватимуть доступ до публічної інформації; використання новітніх засобів масової інформації, зокрема Інтернету; своєчасне представлення повної та зрозумілої для пересічних громадян інформації про місцеві бюджети. Участь громадськості необхідно забезпечити на всіх стадіях бюджетного процесу – від складання проекту місцевого бюджету до звітування про підсумки його виконання.

Враховуючи, що сьогодні місцеві фінанси в Україні перебувають у глибокому кризовому стані, учасниками конференції активно обговорювались проблеми удосконалення бюджетної політики на місцевому рівні.

Найважливіші заходи, спрямовані на вихід із кризового стану місцевих бюджетів, на думку учасників конференції, мають включати: підвищення ефективності використання коштів місцевих бюджетів; розширення доступності та підвищення якості бюджетних

послуг, що надають за рахунок коштів місцевих бюджетів; розширення ресурсів місцевих бюджетів; запровадження демократичних процедур управління коштами місцевих бюджетів; удосконалення контролю за використання коштів місцевих бюджетів.

У продовження дискусії навколо проблематики фінансової бази публічного управління обговорювались проблеми необхідності: розробки соціального бюджету; реформування системи місцевого оподаткування; удосконалення податкової компоненти активізації соціально-економічних процесів у регіоні. Зокрема, наголошено, що роль місцевих податків і зборів у формуванні місцевих бюджетів поки що незначна, а окремі органи місцевого самоврядування ще недостатньо використовують наявні можливості збільшення доходів місцевих бюджетів за рахунок їх упродовження.

Аналізуючи перелік місцевих податків і зборів, визначених Податковим кодексом, учасники конференції визнали доцільним запровадження таких місцевих податків, як: податок на нерухоме майно (так і не введений в дію), єдиний збір на видачу дозволів на будівництво нерухомих об'єктів виробничого і невиробничого призначення, на будівництво житлових будинків та інших нерухомих об'єктів індивідуального будівництва, збори з торгової діяльності. Одним із можливих напрямів розширення переліку місцевих податків і зборів слід розглядати: запровадження місцевих акцизів; повернення до використання податку з продажу імпортованих товарів; переведення до складу місцевих таких загальнодержавних податків, як плата за землю.

Учасниками конференції зазначено, що становлення системи публічного управління вимагає реальної реалізації законодавчого забезпечення бюджетної прозорості. Запропоноване Бюджетним кодексом тлумачення принципу прозорості бюджету є певною мірою звузеним. Бюджетна прозорість означає ще й відкритість бюджетних процедур, доступ та активну участь громадськості у прийнятті рішень щодо формування та використання бюджетних ресурсів, надання детальної інформації про бюджет в доступній формі, яка дає можливість: уявити сутність та масштаби руху бюджетних ресурсів, ступінь вирішення за допомогою бюджетних коштів поточних та перспективних завдань місцевого розвитку, оцінити вплив бюджету на рівень добробуту членів територіальної громади. Відсутність інформації про місцеві бюджети унеможливує участь громадян у бюджетному процесі. Вирішення поставлених завдань у сфері забезпечення бюджетної прозорості, на думку учасників конференції, вимагає проведення органами місцевого самоврядування масштабної роботи, спрямованої на досягнення максимальної відкритості усіх ділянок їхньої діяльності і, в першу чергу, у фінансово-бюджетній сфері; створення спеціальних підрозділів або посадових осіб, які організуюватимуть доступ до публічної інформації; використання новітніх засобів масової інформації, зокрема Інтернету; своєчасне представлення повної та зрозумілої для пересічних громадян інформації про місцеві бюджети.

16. При розгляді сучасної практики використання інформаційних баз даних в системі публічного управління акценти учасників конференції зосереджувалися на інформаційному забезпеченні фінансових органів. Цей сегмент має низку недоліків: відсутня практика взаємного онлайн-доступу суб'єктів управління державними фінансами до баз даних із фінансовою інформацією; бази даних з інформацією про суспільні фінанси є недоступними для громадян. З огляду на зазначене, запропоновано створити єдину державну фінансову інформаційну систему (ЄДФІС), що дасть змогу формувати та використовувати всіма уповноваженими державними органами інтегровану базу даних для якісного фінансового планування і своєчасного ухвалення

правильних управлінських рішень, у тому числі спрямованих на повнішу мобілізацію, ощадливіше й ефективніше використання фінансових ресурсів, сприятиме посиленню контролю за створенням і використанням фінансової інформації.

Учасники дійшли висновку про те, що при побудові ЄДФІС доцільно забезпечити не лише комп'ютеризацію відповідного сегмента фінансових операцій, а й автоматизацію обліку цих операцій і формування фінансової та управлінської звітності. Крім того, ефективна ЄДФІС має бути зорієнтована також на надання електронних послуг її користувачам; інтегровану базу даних доцільно формувати на уніфікованих загальнодержавних класифікаторах та консолідованих базах даних на основі баз даних суб'єктів фіскальних відносин, які вже створені та застосовуються у фінансових процесах.

17. З метою модернізації технологій публічного управління учасниками конференції вироблено пропозиції щодо використання інструментарію стратегічного планування. Серед низки переваг стратегічного планування було виокремлено його високу результативність, що забезпечується через використання інструментарію оцінювання і моніторингу запланованих заходів з використанням Директиви оцінювання структурних програм, яка успішно використовується в ЄС. Таке оцінювання має здійснюватись у три стадії: 1) попереднє оцінювання (*ex-ante*); 2) проміжне оцінювання; 3) оцінювання результатів (*ex-post*).

Розбудова сучасної системи публічного управління потребує реформування професійної підготовки та мотивації державних службовців та посадових осіб органів місцевого самоврядування. Основними мотиваційними стимулами для діяльності в органах виконавчої влади повинні стати посилення наступних факторів: соціальна та правова захищеність державних службовців; підвищення оплати праці; чітке розмежування функціональних обов'язків; прозора система просування по службі, висування на посаду.

Ефективність і дієвість цих процесів залежать від мотиваційного моніторингу, який запропоновано проводити для прийняття кваліфікованих управлінських рішень в інтересах підвищення ефективності праці. Мотиваційний моніторинг слід розглядати як складову моніторингу соціально-трудова сфери, який передбачає регулярну оцінку змін, що відбуваються в соціально-трудова сфері, прогнозування розвитку подій, запобігання негативним тенденціям, які можуть призвести до формування осередків соціального напруження, опрацювання найефективніших заходів, що забезпечують розвиток та використання трудового потенціалу.

18. У контексті адаптації регіональної екологічної політики до особливостей територіальних спільнот базового рівня учасниками конференції зроблено висновок, що здійснення соціально-економічних реформ в Україні, зорієнтованих на забезпечення належної якості навколишнього природного середовища і прийнятних умов життя населення, потребує вирішення проблем охорони довкілля, усунення причин і наслідків екологічної кризи на національному, регіональному і місцевому рівнях.

На зменшення забруднення довкілля, раціональне використання природних ресурсів повинна бути націлена екологічна політика, яка охоплює діяльність як на загальнодержавному рівні, так і в масштабах певної території. Екологічна ситуація в Україні має своє територіальне забарвлення, що зумовлює необхідність адаптації регіональної екологічної політики до територіальних особливостей, регіональної диференціації управлінських рішень та заходів, спрямованих на запобігання погіршенню стану природного середовища, стабілізацію і покращення екологічної

ситуації та раціональне використання природних ресурсів. Учасниками дискусії зазначено, що сутність та зміст регіональної природоохоронної політики відображається у двох її зрізах. Перший – це природоохоронна політика, яка проводиться державою стосовно регіонів (державна регіональна екологічна політика), другий – природоохоронна політика, що здійснюється самими регіонами (внутрішня екологічна політика регіонів). Державна регіональна природоохоронна політика реалізується центральними органами державної влади і передбачає здійснення державою заходів, зорієнтованих на збалансований розвиток територій, раціональне використання природних, трудових, фінансових ресурсів регіонів та створення екологічнобезпечних умов для життєдіяльності населення. Природоохоронну політику, здійснювану самими регіонами, реалізують місцеві органи державної влади та органи місцевого самоврядування. Вона повинна бути спрямована на створення умов, які б сприяли максимально ефективному використанню місцевого природоресурсного потенціалу через стимулювання формування екологічних кластерів, побудови екологічних провінцій, розвитку екологічного підприємництва тощо.

При підготовці аналітичної записки робоча група оргкомітету конференції використала висновки і пропозиції, що містилися у наукових розробках учасників, та результати безпосередніх дискусій, які відбувалися на пленарних засіданнях конференції. На формулювання підсумкових матеріалів конференції значний вплив мали наукові розробки і висновки, розкриті у дослідженнях таких авторів, як: Августин Руслан (Тернопіль), Амосов Олег (Харків), Бабець Ірина (Львів), Бак-Грабовська Домініка (Вроцлав, Польща), Баль-Доманська Беата (Вроцлав, Польща), Бачурін Дмитро (Запоріжжя), Бобровська Олена (Дніпропетровськ), Богач Юрій (Тернопіль), Борисенко Петро (Запоріжжя), Бречко Олександр (Тернопіль), Бутко Микола (Чернігів), Васіна Алла (Тернопіль), Велешук Світлана (Тернопіль), Вериженко Ірина (Київ), Гавкалова Наталія (Харків) Герчаківський Святослав (Тернопіль), Горин Володимир (Тернопіль), Грабовська Моніка (Вроцлав, Польща), Гуменюк Анатолій (Чернівці), Дацко Олеся (Львів), Двігун Алла (Запоріжжя), Дудкіна Олена (Тернопіль), Дужик Роман (Тернопіль), Єфманський Бартоломей (Вроцлав, Польща), Желюк Тетяна (Тернопіль), Жуковська Аліна (Тернопіль), Зелінська Анетта (Вроцлав, Польща), Зелінський Каміл (Вроцлав, Польща), Карпишин Наталія (Тернопіль), Кириленко Ольга (Тернопіль), Кізіма Тетяна (Тернопіль), Колодійчук Анатолій (Львів), Королюк Тетяна (Київ), Кривокульська Наталія (Тернопіль), Круп'як Лідія (Тернопіль), Крупін Віталій (Львів), Куліш Інна (Львів), Куриляк Віталіна (Тернопіль), Кустерка-Єфманська Марта (Вроцлав, Польща), Куценко Віра (Київ), Лаврів Лілія (Тернопіль), Лоза Роман (Тернопіль), Лубкей Надія (Тернопіль), Лучка Андрій (Тернопіль), Максименко Анна (Львів), Малиняк Богдан (Тернопіль), Маматова Тетяна (Дніпропетровськ), Матвеєва Ольга (Дніпропетровськ), Мельник Алла (Тернопіль), Мельник Юлія (Тернопіль), Мокій Анатолій (Запоріжжя), Монастирський Григорій (Тернопіль), Муравська Світлана (Севастополь), Носуліч Тетяна (Київ), Обрембальський Марек (Вроцлав, Польща), Озимок Ірина (Київ), Олейник Анна (Запоріжжя), Остафійчук Ярослав (Київ), Підгаєць Сергій (Вінниця), Плахцяк Адам (Вроцлав, Польща), Полякова Юлія (Львів), Попович Тамара (Тернопіль), Постніков Володимир (Тернопіль), Почтарук Інна (Львів), Пруденіца Мая (Вроцлав, Польща), Пуцентейло Петро (Тернопіль), Рашковський Анджей (Вроцлав, Польща), Ревун Костянтин (Київ), Савельєв Євген (Тернопіль), Савостенко Тетяна (Дніпропетровськ), Сагайдак Максим (Тернопіль), Соловій Сергій (Львів), Сидор Ірина (Тернопіль),

Степанова А. (Запоріжжя), Трілленберг Галина (Тернопіль), Тріпак Мар'ян (Тернопіль), Хомик Олександра (Чернігів), Цвілій Сергій (Запоріжжя), Чикало Інна (Тернопіль), Чобаль Людмила (Ужгород), Шевчук Андрій (Львів), Шевчук Любов (Львів), Шпильова Юлія (Київ), Штандо Анджей (Вроцлав, Польща), Ягода Агнешка (Вроцлав, Польща).

Аналітичну записку підготували:

Алла Мельник,

д. е. н., професор, завідувач кафедри державного і муніципального управління, Тернопільський національний економічний університет;

Григорій Монастирський,

д. е. н., доцент, професор кафедри державного і муніципального управління, Тернопільський національний економічний університет;

Тетяна Желюк,

д. е. н., доцент, професор кафедри державного і муніципального управління, Тернопільський національний економічний університет;

Марек Обрембальський,

доктор, депутат сеймику Дольношльонського воєводства, ад'юнкт, Вроцлавський економічний університет, Республіка Польща;

Олена Дудкіна,

к. е. н., доцент, доцент кафедри державного і муніципального управління, Тернопільський національний економічний університет;

Анетта Зелінська,

доктор, ад'юнкт, Вроцлавський економічний університет, Республіка Польща.

АНАЛІТИЧНА ЗАПИСКА ² АНАЛІТИЧНА ЗАПИСКА: НАГОДИ НА ОА ОЕДАТІ НУЕА АЕТІ ІТІ ²Е

(Аналітична записка за підсумками сімнадцятої міжнародної наукової конференції,
м. Белек – Туреччина, 19–26 вересня 2012 р.)

Сімнадцята міжнародна наукова конференція “Глобальні дисбаланси: світова та українська економіки” відбулася 19–26 вересня 2012 р. в турецькому містечку Белек. Її організаторами з українського боку були Міністерство освіти і науки, молоді та спорту України, Тернопільський національний економічний університет, Всеукраїнська громадська організація “Українська асоціація економістів-міжнародників”. Від іноземних інституцій до проведення конференції долучилися: Технологічний освітній інститут Західної Македонії (Касторія, Греція), Академія економіки ім. Д. А. Ценова (Свищов, Болгарія), Університет Тарту (Естонія) і Дослідний інститут світової економіки (IWWWW) (Берлін, Німеччина).

На адресу оргкомітету конференції було надіслано 58 статей 73 авторів, які представляли всі регіони України і зарубіжні країни.

Учасники конференції дискутували за чотирма основними напрямками:

- глобальні перспективи економічного розвитку та подолання його диспропорцій;
- міжнародні ефекти національних політик та забезпечення їх координованості;
- глобальні соціальні дисбаланси: проблеми інклюзивного зростання та поляризації;
- структурна трансформація національної економіки в системі глобальних викликів.

Обговорення проблем реформ у глобальній економіці та пов'язаних з ними викликів до України в аспектах глобальних дисбалансів дало змогу учасникам конференції зробити такі висновки і пропозиції:

1. Посткризовий етап розвитку світової економіки характеризується різноплановими тектонічними зрушеннями. Насамперед змінюються умови зростання для розвинутих країн, які змушені за умови скорочення чисельності населення загалом та працездатного зокрема не допускати падіння економічних показників, підтримуючи досягнутий рівень добробуту. Водночас зростає вплив країн з ринками, що формуються. Дають взнаки структурні слабкості, що тривалий час прикривалися емісійними банками завдяки політиці дешевих грошей. Економіка Заходу потерпає від наслідків накопичення боргових зобов'язань. На економічному зростанні позначається зростання цін на стратегічні біржові товари, що спостерігається в процесі поєднання значного збільшення попиту і шоків пропозиції. Ця тенденція є особливо небезпечною для України через значну питому вагу у споживанні продуктів харчування і палива та недовіру до грошово-кредитної політики.

2. Світова фінансова криза та посткризова ситуація продемонстрували, що система глобальних дисбалансів не зазнала кардинальної редакції. Більше того, тенденція до підтримання нерівноваги у світі зберігається і викривлюється через залучення в процес пристосування до кризи та подолання її наслідків публічних фінансів. Значні масштаби фінансової допомоги призвели до швидкого зростання державного боргу практично в усіх розвинутих країнах. Гіпершвидке акумулювання урядами фінансових зобов'язань зіштовхнулось з лімітами суверенної платоспроможності, засвідчуючи макроекономічну

неспроможність традиційного інструментарію, зорієнтованого на стимулювання попиту, досягнення бажаних цілей із повернення глобальної економіки на докризовий тренд.

3. З точки зору учасників конференції, потенціал зростання світової економіки на принципах вільної торгівлі і лібералізації фінансових ринків поступово вичерпується, що спонукає посилення протекціоністських тенденцій. На різних полюсах і широтах міжнародної економіки виникають валютні і товарні війни, що вказує на посилення процесів формування багатопольярного світу із складними відносинами між ними. Посткризовий розвиток зумовив тенденції повернення розвинутих країн до державного капіталізму, які потребують осмислення насамперед в аспектах їх масштабності і наслідків.

4. На конференції констатувалося, що глобальні дисбаланси в економічній науці розглядаються як невід'ємні елементи формування сучасної картографії простору світу. Їх виникнення та поширення вказує на формування стійкої основи для взаємодії, взаємопроникнення ще недавно територіально та функціонально відокремлених ринків окремих країн. Нерівновага як ознака платіжного статусу країни, перетворюючись з окремого епізодичного чи циклічного прояву у системну рису, відображає спроможність отримувати вигоди від участі в глобалізації, проте це відображається на спроможності глобальної економіки підтримувати відносну цілісність та функціональну ефективність. Ця проблема впливає з того, що підтримання фундаментальної нерівноваги економіки супроводжується екстремальним розростанням фінансового сектору, що перерозподіляє та деконцентрує ризики. Виникнення концепцій, які пропонують альтернативне пояснення новим реаліям, ще більше ускладнює поведінку економічного агента в координатах глобальних дисбалансів, оскільки феномени глобального світу набувають інколи полярної інтерпретації, а явище глобальних дисбалансів опинилось в епіцентрі теоретичних дискусій про головні риси спроможності глобальної економіки асимілювати структурні зміни, які відрізняють її від попереднього етапу розвитку світового господарства без деструктивних наслідків.

5. Дискусії на теоретичному рівні дали підстави для висновку про відсутність консенсусу щодо ролі глобальних фінансових дисбалансів у генеруванні детермінант кризи. Наявність полярних позицій про співвідношення значимості платіжних дисбалансів, асиметрій у процесі нагромадження реального та фінансового капіталу, неадекватності монетарної політики провідних центральних банків чи фрустрації регулювання та нагляду за фінансовими ринками ускладнює створення належних дороговказів щодо подальшої трансформації глобальної економіки. Ухвалення офіційних наднаціональних рішень з приводу посткризового розвитку дуже часто є продуктом політичного компромісу, який відображає викривлення вже конвенціональних схем інтерпретації ролі дисбалансів у генеруванні кризи завдяки зацікавленості окремих країн у можливостях одержання вигод від економічного зростання, підтримуваного в середовищі глобальних дисбалансів. Збереження ризиків подальшого розкручування спіралі дисбалансів у світі є особливо небезпечним з огляду на появу ознак макрофінансової дестабілізації, асоційованої із суверенними боргами та складними процесами відновлення банківського кредитування.

6. Учасники конференції були одностайними щодо того, що реакція на феномен дисбалансів у сучасній економіці має бути на рівні глобальної економіки, макроекономічної політики окремих країн та новітніх бізнес-практик на мікрорівні. Зосередивши увагу на проблемі підвищення стабільності та запобігання деструктивним проявам фінансової експансії, фахівці з економічної теорії дійшли таких положень в аспектах ідентифікації структурних змін, які змінюють модель світу.

По-перше, глобальні інфляційні процеси переміщуються у сферу поведінки вартості первинних ресурсів. Коливання цін на продовольство та сировину (перш за все, нафту та метали) обумовлюється як структурними факторами асиметричного розвитку окремих регіонів світу, так і тим, що глобальні фінансові дисбаланси є проявом складної схеми перерозподілу ліквідності. Країни з профіцитом платіжного балансу зорієнтовані на експортоорієнтоване зростання, а країни із дефіцитом платіжного балансу зорієнтовані на продаж активів та одержання додаткових можливостей фінансування споживання. Беручи до уваги глобальні зрушення у фінансовому секторі, в такій схемі поведінка глобальної грошової пропозиції вже меншою мірою детермінується відповідною політикою провідних центральних банків, а дедалі більшою мірою зумовлюється характером глобальної грошової мультиплікації.

По-друге, система дисбалансів неможлива без асиметричного статусу валют у світі та виділення не просто резервних валют, а валют, які обслуговують фінансові трансакції в глобальних масштабах і через відсутність симетричного плавання валютних курсів у країнах перетворюються у валюту деномінації резервних активів. Нагромадження глобальних валютних резервів є складовою системи глобальної грошової пропозиції, яка має інфляціогенні наслідки.

По-третє, незважаючи на теоретичні припущення, що глобальні дисбаланси чинять дефляційний вплив на економіку, емпіричний аналіз рівня глобальних дисбалансів та поведінки цін на світових товарних ринках вказує на протилежне. Перехід глобальної економіки в стан профіциту платіжного балансу разом із розширенням адитивних платіжних позицій США та Китаю кореспондує із зростаючим трендом на світових товарних ринках. Повільна реакція споживчих цін маскує інфляційні наслідки “революції на ринках первинних ресурсів”, тим самим перетворюючись на складову механізму толерування глобальній монетарній експансії. Швидке відновлення цін на первинні ресурси в глобальній економіці у відповідь на агресивні заходи із макроекономічного стимулювання засвідчило відсутність розуміння природи глобальної інфляції та небезпеки перетворення монетарних стимулів у фінансові бульбашки.

По-четверте, глобальні дисбаланси приховують ситуацію, коли за потоками капіталів, що покривають платіжну нерівновагу, вибудовується тенденція до нагромадження валових активів та зобов'язань із граничним погіршенням якості, внаслідок чого глобальна економіка стикається не зі стресами “випуск-споживання”, а із дестабілізаціями типу “надмірне інвестування в активи – колапс бульбашки – втрата платоспроможності в умовах переобтяженості боргами”. Така модель корекції небезпечна, оскільки реальний сектор не має імунітетів щодо абсорбування фінансових шоків. Макроекономічні інструменти неспроможні компенсувати фінансові шоки повною мірою. Звідси переадресування вирішення проблем у сфері макрофінансової стабільності винятково у сферу фінансового регулювання не виглядає резонним і потребує опрацювання проектів реформ глобальної системи грошової пропозиції, резервних валют та офіційної ліквідності.

По-п'яте, глобальні фінансові дисбаланси ускладнюють традиційний поділ глобальної економіки на компоненти за принципом “заможний центр – бідна периферія”. На сьогодні майже усі епіцентри швидкого економічного зростання (експортоорієнтовані країни з середніми доходами) чи інтенсивного технологічного метаболізму (інноваційні розвинуті країни) розвиваються в руслі виникнення дисбалансів та їхнього супроводження процесів акумулювання платіжних вимог та зобов'язань. Відсутність залучення країни у сферу глобальних потоків капіталу та нейтральність щодо

глобальних дисбалансів часто вказує на набагато більшу периферійність, ніж показник ВВП на душу населення. Цей феномен пов'язаний із тим, що авангардом формування глобально-центричної економіки є фінансовий сектор. Розрахунок на імплементацію моделі економічного розвитку, індиферентну до комунікацій та ітерацій із сферою глобальної фінансового посередництва, є утопічний. Пристосування національних моделей розвитку та інклюзивного зростання до викликів глобально-центричної фінансової економіки потребує перебудови інструментарію макроекономічної політики з акцентом на підтримання цінової стабільності, фінансової дисципліни, нейтралізації проциклічних ефектів фінансової експансії тощо, а також створення рамкових макроекономічних умов стимулювання сукупної пропозиції на основі інновацій та оновлення секторної структури економіки і поступове виведення галузей, що перебувають на спадній фазі життєвого циклу з основи формування доданої вартості країни.

7. Оцінювання та вимірювання дисбалансів світової економіки має проводитись за показниками державного боргу і дефіциту бюджету, норми приватних інвестицій і величини боргу приватного сектору та сальдо по зовнішньоекономічних операціях, в т. ч. торгового балансу та чистих потоків інвестиційних доходів і трансфертів, враховуючи курсову, податково-бюджетну, грошово-кредитну та іншу політики. З огляду на такі критерії центрами дисбалансів є США, зона євро і Китай. Дефіцит балансу США перевищує 6% ВВП. В ЄС Німеччина і Нідерланди мають профіцит від 7 до 9% ВВП, а в країнах периферії Євросони дефіцит сягає 9% ВВП. Особливістю валютних резервів Китаю є те, що вони створені за рахунок профіциту поточного рахунку і потоків капіталу та вкладені у деноміновані долари облігації. З іншого боку, рольові функції Німеччини у Євросоні і Китаю у так званій "Кімеріці" (зв'язці США – Китай) збігаються – вони значною мірою вирішують проблеми дефіциту балансу інших. При цьому варто констатувати певні аномалії китайського і німецького профіциту: якщо Китай накопичує валютні резерви, то Німеччина їх скорочує, через що профіцит Німеччини не такий руйнівний, як Китаю. Китай є великим отримувачем прямих іноземних інвестицій, Німеччина – їх великий експортер. Це дає підстави відзначити ще одну особливість якісного характеру, а саме: профіцит Німеччини сприяє економічному зростанню, а Китаю – споживанню.

8. Оскільки серед факторів формування дисбалансів світової економіки суттєву роль відіграють світові валюти, для України є потреба визначити принципи активної державної позиції щодо формування архітектури міжнародної розрахункової системи. З огляду на це суттєвою тенденцією міжнародної економіки є зменшення кількості валют, яка вже деякими економістами позначається як "грядуща грошова революція". За даними ООН за станом на 2008 р. 194 держави користувалися 157 грошовими одиницями, хоча у 1996 р. у 191 країні використовували 174 грошові одиниці. Зокрема, євро використовують 17 країн ЄС, Чорногорія, Косово, Андорра, Монако, Сан-Марино і Ватикан; карибський долар – у грошовому обігу восьми держав Карибського басейну. Крім того, 50 країн Африки мають намір створити спільну валюту до 2028 року, аналогічні плани мають 6 держав Персидської Затоки (Саудівська Аравія, Кувейт, Катар, Бахрейн, ОАЕ). Формування спільних валют варто очікувати в межах так званих дванадцяти "Великих просторів": Північноамериканський або англосаксонський (США, Канада, Великобританія, Австралія); Великий простір Центральної Америки (Мексика, Куба); Південноамериканський великий простір; Європа; Арабо-ісламський великий простір; Африка; Російсько-Євразійський великий простір; Центрально-ісламський великий

простір; Індія; Китай; Японія; Тихоокеанський великий простір. Серед наслідків зазначених тенденцій можна очікувати зменшення ролі західної цивілізації і глобалізації кризових явищ. Проте вони можуть суттєво змінитися зростанням ролі електронних фіатних (виражених у певній державній валюті) і нефіатних (одиниць вартості, які обертаються поза державною платіжною системою) грошей, які не підконтрольні жодному уряду або банку і відповідно усувають монополію держави на емісію грошей та її Центрального банку як свого роду Держплану для національного фінансового ринку. Вже нині є достатньо підстав для серйозної оцінки їх перспектив з огляду на те, що вони приймаються до оплати за послуги і товари, а також вільно конвертуються в реальні валюти в більшості країн планети.

9. З огляду на сучасні глобальні і національні валютні механізми система валютних курсів є складовою глобальних трансмісійних процесів. Це особливо чітко проявилось на прикладі кредитних бумів та циклів ринку нерухомості. Чим більш фіксованим є валютний курс, тим більшою мірою глобальні банківські запозичення переносяться на внутрішню кредитну експансію в чистому вигляді. Вразливість до фінансових шоків у такий спосіб посилюється, оскільки відсутність курсової корекції під час припливу капіталів заохочує перегрів фінансового сектору, споживання та ринку активів, наслідком чого є доларизація та погіршення платіжного балансу. Приклад вітчизняної економіки чітко вказує на те, що тривала політика підтримання стабільного валютного курсу несумісна із ситуацією, коли в глобально-центричній економіці фінансові шоки швидко поширюються по каналах банківського кредитування та транскордонних потоків капіталу. Водночас розширення діапазону коливань валютних курсів має супроводжуватись підтриманням цінової стабільності та гнучкої реакції центрального банку та уряду на цикли глобальних потоків капіталу. Це особливо важливо для економіки, структура якої відображає симетричну вразливість до шоку цін на енергоносії про імпорті та шоку цін на метали та продовольство при експорті. В умовах когерентної поведінки цін на сировинний експорт та імпорт відповідно до глобального макрофінансового циклу інструменти макроекономічної політики мають недопускати посилення інфляційних тенденцій, погіршення фінансового стану банківської системи та платіжного балансу через комбінацію гнучкого валютного курсу, процентних ставок, мінімальних резервів, пруденційного регулювання та фіскальних буферів. В умовах вразливості глобальної фінансової системи до ризиків суверенної платоспроможності фіскальна політика має бути чітко зорієнтована на зниження номінального якоря боргової стабільності. Підтримання державного боргу тривалий час на рівні, що є наближений до величини такого якоря, є ризиковий з огляду на ризики посилення глобальних фінансових коливань.

10. Значну увагу учасники конференції приділили бенчмаркінгу – напрямку наукових досліджень і сфері практичної діяльності, що в останні десятиліття ХХ і на початку ХХІ ст. набула поширення у світовій економіці. Ефективні управлінські рішення в умовах конкуренції можуть і мають розроблятися з орієнтацією на досвід інших підприємств, які успішно діють у споріднених галузях. Для цього необхідно розробити систему, яка, незважаючи на конкуренцію, дає змогу вивчати і використовувати кращий досвід. Поширення бенчмаркінгу сприяє глобалізації тенденцій співробітництва і взаємодопомоги у сучасному світі. Найбільшою мірою вона проявляється у творчому запозиченні національних напрацювань у сфері соціально-економічного розвитку. При цьому зазначимо, якщо у другій половині ХХ ст. інтерес викликали переважно американська, європейська та японська моделі, то нині реформатори у різних країнах

уважно аналізують інші системи більш-менш успішних країн. У країнах з ринками, що розвиваються, значною популярністю користуються китайська, індійська, сингапурська та турецька моделі. Багато африканських країн використовують ідеї індійської моделі в галузі інформаційних технологій. Саме їй віддають перевагу в Гані, Кенії, Мозамбіку, Нігерії, Сенегалі, Руанді, Танзанії, на Мадагаскарі. Світовий банк популяризує бразильську систему грошових трансфертів, яка є інноваційною щодо залучення дітей до школи, зниження дитячої та материнської смертності, а також у боротьбі з бідністю без втрат для бюджету.

11. Дисбаланси на ринку робочої сили формуються по лініях молодь – старше покоління; багаті – бідні; громадяни – держава. Молодь стикається з високим рівнем безробіття, натомість за всю історію людства група пенсіонерів залежить від переважаних боргами бюджетів. Зростає прірва між багатими і бідними, що викликає нарощування соціальних конфліктів і активізацію націоналістів, популістів та протекціоністів. Соціальний контакт держави і громадян занепадає, що спонукає до пошуку новітніх форм народовладдя і розподілу національного продукту.

12. На подальше наукове дослідження заслуговують явища “нової конвергенції”. Йдеться про період, початком якого є приблизно 1990 р., коли темпи зростання середніх доходів на душу населення у країнах з ринками, що формуються, набрали вищих темпів за ці показники у розвинутих країнах. В результаті цього зменшилася розбіжність між історично бідними і багатими країнами, особливо притаманна світу з часів промислової революції початку XIX ст. Учасники конференції вважають, що ця нова конвергенція матиме продовження і протягом наступних десятиліть (можливо для цього достатньо буде навіть одного десятиліття) спричинить докорінну реструктуризацію світової економіки. У цих умовах економічна політика України має бути зорієнтована на прискорення темпів зростання життєвого рівня населення.

13. Учасники конференції констатували, що глобалізація економіки як багатомірний, нерівномірний і внутрішньо суперечливий процес, органічно пов’язаний з великими структурними зрушеннями у світовій і національних економіках, із масштабними змінами в різних зрізах структури національних економік – галузевому, територіальному, технологічному, інституційному і в своєму позитивному прояві веде до становлення більш якісного способу економічної організації суспільства. Зокрема, глобалізаційні процеси зумовили появу і розвиток глобальних галузей, які функціонують і розвиваються в умовах глобальної конкуренції та глобальної взаємодії суб’єктів ринку, насамперед високотехнологічних (виробництво комп’ютерів, авіа і космічної техніки, обладнання для радіо, телебачення і зв’язку, наукових приладів), близьких до них за рівнем технологічності (електротехнічна галузь), а також виробництва текстилю й одягу.

Під впливом глобалізації відбувається структурна корекція національних економік і прискорений, хоча й нерівномірний, розвиток високотехнологічних сфер, де конкуренція вже має переважно глобальний характер (виробництво авіа- і космічної техніки, фармацевтичної продукції, офісних, бухгалтерських і електронно-обчислювальних машин, обладнання й апаратури для радіо, телебачення і зв’язку, а також медичних приладів, точних і оптичних інструментів). Аналогічно у сфері послуг простежуються швидкі зрушення на користь таких видів послуг, як послуги зв’язку, різноманітні ділові, науково-технічні та інші послуги.

Складним і суперечливим є вплив економічної глобалізації на територіальну структуру національних економік. Глобалізація специфічно проявляється в конкретних соціально-економічних структурах, що визначає чітку інституційно обумовлену територіальну

локалізацію глобальних процесів. Тобто має місце ситуація, коли глобальний процес формується за своєю структурою як локально обумовлений, що визначає формування і розвиток багатьох регіональних міжнародних виробничих систем і територіально локалізованих кластерів конкурентоздатних галузей. За таких умов регіоналізація як альтернативний до глобалізації процес відбувається не тільки за адміністративною ознакою, а й за функціональною. Під впливом ринкових механізмів утворюються центри торговельної, виробничої та наукової активності, впливаючи на структурування економіки регіонів і вступаючи в суперечність з "традиційними принципами розміщення виробництва".

Значним варто вважати вплив процесів глобалізації на зміну структури міжнародного поділу праці і розвиток нових форм міжнародних зв'язків, що безумовно змінює зовнішньоекономічну структуру. Проявом такого впливу є: збільшення в структурі світової торгівлі частки внутрішньогалузевої торгівлі, яка поступово підмінює класичну міжгалузеву торгівлю і є наслідком зростаючого взаємопереплетіння економічних структур окремих високорозвинутих країн; прискорений розвиток подетальної, вузлової і технологічної спеціалізації та динамічний розвиток на цій основі внутрігалузевої кооперації й внутрігалузевого обміну; зміна функціональної структури відносин, що знаходить прояв у розвитку світової електронної торгівлі як найбільш динамічного сектору операцій на міжнародних ринках.

Розвиток нових глобальних інститутів надає економічній структурі риси багаторівневості і взаємозалежності. Серед проявів економічних глобалізаційних процесів визначальними також є: випереджальний рух інвестицій порівняно з потоками міжнародної торгівлі; процес формування і розвитку транснаціональних економічних структур; прискорене зростання торгівлі продукцією високотехнологічних галузей, обумовлене активністю окремих країн у формуванні власного науково-технологічно потенціалу.

14. В процесі теоретичних дискусій доведено, що наведені вище тенденції глобальних структурних змін в економіці вказують на необхідності посилення уваги до структурних аспектів включення економіки України в міжнародний поділ праці з орієнтацією на критерії удосконалення структури національної економіки в контексті реагування на виклики глобалізації. При цьому треба керуватись наступним: 1) міжнародний розподіл праці є матеріальною основою формування зовнішнього сектору економіки, що виступає органічною складовою національної економіки і поєднує останню з господарствами інших країн; 2) стан зовнішнього сектору та ступінь його впливу на структуру національної економіки прямо залежать від виду структурного рівня міжнародного розподілу праці; 3) на структурному рівні "частковий розподіл праці" зовнішній сектор економіки формується на основі міжгалузевої та внутрішньогалузевої спеціалізації з використанням елементів міжнародної кооперації. На найвищому структурному рівні – одиничному міжнародному розподілі праці – зовнішній сектор економіки розвивається на обов'язковому поєднанні міжнародної спеціалізації та кооперування виробництва. Беручи до уваги наведені аргументи, як один із критеріїв удосконалення структури національної економіки з орієнтацією на виклики глобалізації треба визначити підвищення рівня інтеграції з глобальною економікою.

15. Акцентуючи увагу на проблемі структурної трансформації національної економіки, учасники конференції звернули увагу на те, що у процесі післякризового відновлення українська економіка стикається з низкою обмежень, які перешкоджають структурній

модернізації та її послідовному відновленню. Такими обмеженнями є “дефіцитне зростання”, “межа конкурентоспроможності”, “стабільність стагнації”, “ресурсна індиферентність”, “тупик асоціальності”, “пастка депресії”.

Входження національної економіки у систему світогосподарських зв'язків зумовлює об'єктивну необхідність підвищення її конкурентоспроможності. Структурні зрушення перехідного періоду сформували ресурсну модель економічного розвитку, за якої господарська система України інтегрується у світову економіку здебільшого як сировинний придаток. Таке скерування розвитку має свої обмеження і не може бути визнане як довгострокова стратегічна модель. Враховуючи те, що Україна належить до групи так званих “наздоганяючих” країн, їй, на наш погляд, доцільно вибрати модель економічного зростання з порівняно нетривалим терміном її впровадження. В іншому разі розвинені країни у своєму техніко-технологічному розвитку досягнуть ще вищого рівня, а Україна знову виявиться на периферії кола розвинутих країн. Оскільки особливих інвестицій з-за кордону найближчим часом чекати не доводиться, доцільно зробити ставку переважно на внутрішні резерви і чинники розвитку конкурентоспроможності.

Підвищення конкурентоспроможності національної економіки як здатності економічної системи забезпечувати соціально-економічну оптимальність за будь-якого впливу внутрішніх та зовнішніх чинників, яка проявляється у високому суспільному ефекті, варто розглядати як один з основних критеріїв удосконалення структури національної економіки з орієнтацією на глобалізаційні виклики.

Необхідність структурного реформування національної економіки в контексті глобальних викликів вимагає врахування та інших критеріїв оптимізації її структури. Зокрема, оцінюючи рівень розвитку глобалізації як передумови прийняття рішень щодо структурної корекції економіки як критерій, також доцільно розглядати зростання індексу транснаціоналізації, запровадженого Конференцією ООН з торгівлі і розвитку. До визначальних критеріїв оптимізації зовнішньоекономічної структури економіки варто віднести стан і зміни зовнішньоторговельного балансу. Критерієм удосконалення структури національної економіки України з урахуванням зовнішніх чинників можна вважати темпи і якісні характеристики розвитку зовнішньої торгівлі.

Оскільки в результаті міжнародної торгівлі розподіл вигод між окремими країнами далеко нерівномірний, що проявляється у відмінностях в експортній спеціалізації окремих груп країн за ступенем переробки продукції, то при визначенні пріоритетів структурної корекції економіки доцільним є врахування такого критерію, як ступінь переробки експортної продукції. Зростання частки інноваційної продукції в загальному обсязі експорту треба розглядати як один з основних орієнтирів оптимізації зовнішньоекономічної структури національної економіки.

Враховуючи геополітичне положення України, її ресурсний потенціал та кон'юнктуру світового ринку товарів і послуг, за критерієм адаптації до глобального ринку в структурній політиці можна вибрати декілька цілей:

- орієнтація на експорт структурних пріоритетів України (посилення темпів зростання і збільшення частки галузей, попит на продукцію яких має перспективу зростаючого попиту);
- структурні зрушення на користь галузей аграрного сектору економіки на основі прогнозування попиту на продукти. З урахуванням світової продовольчої кризи, що посилюється, АПК України може і повинен зіграти роль однієї з “точок зростання”, “ядра”, “локомотиву” розвитку всієї економіки країни;

- скорочення частки енергомістких видів економічної діяльності в умовах зростання цін на енергоресурси на основі їх прогнозу;
- переорієнтація у виробництві й експорті продовольства з експорту сільськогосподарської сировини на виробництво й експорт готової продукції;
- нарощування наукоємної продукції, що має попит на світовому ринку та достатній потенціал для її виробництва в Україні, та її експорт.

16. В обговоренні міжнародних ефектів та проблем координованості національних політик учасники конференції основну увагу приділили проблемам соціально-економічних трансформацій в Україні та напрямам їх позиціонування в сучасній Європі; глобалізаційним процесам в освіті та особливостям взаємодії суб'єктів ринку праці та освіти; диверсифікації соціально-трудова відносин і міжнародній міграції робочої сили; реформаційним процесам у пенсійній системі України, зокрема пріоритетам розвитку з огляду на світовий досвід. Аналіз рівня соціально-економічного розвитку України, тенденцій і проблем, пов'язаних з її позиціонуванням у світі, дав підстави для висновку, що поступальний та динамічний розвиток країни має орієнтуватися на соціалізацію економічної системи з найповнішим урахуванням потреб, інтересів населення, його стимулів до продуктивної трудової діяльності з метою реалізації власного професійно-кваліфікаційного потенціалу, всебічного розвитку, одержання гідної винагороди за результати праці. У зв'язку з цим необхідно трансформувати функції держави в управлінні соціальним розвитком. Еволюція сучасних методів державного регулювання має відбуватися у напрямі зростання їх гнучкості, зміщення акцентів з регламентуючих та обмежуючих заходів на суто стимулюючі.

З точки зору учасників конференції, перехід від "держави-мецената" до "держави-інвестора" має стати домінантою модернізації української соціально-економічної політики, незважаючи навіть на те, що не всі суспільні інтереси принесуть економічні ефекти. Нова парадигма соціально-економічного розвитку в Україні, модель системних перетворень, яка базуватиметься на економічному прагматизмі і відповідатиме реальним очікуванням українського за умови залученні у процеси реформування всіх прогресивних сил суспільства та науки, могла б виступити як національна ідея досягнення добробуту та забезпечення високих стандартів якості життя громадян.

17. Учасники конференції констатували, що диверсифікація соціально-трудова відносин та розвиток нестандартних форм зайнятості в глобалізованому світі перетворюється на важливу конкурентну перевагу. Для успіху структурної перебудови, для здійснення радикальних трансформацій й інноваційного розвитку потрібна гнучкість системи трудова відносин. Необхідним є вжиття відповідних заходів, які стосувалися б усіх її складових – розмірів заробітної плати, форм соціального захисту, тривалості робочого дня тощо. Одним із засобів виконання названих завдань є концепція і політика флексікьюриті, націлена на оптимальне поєднання гнучкості ринку праці та соціального захисту, в результаті чого з'являється модель гнучкої захищеності.

18. На конференції було схвально оцінено виявлення тенденції щодо формування нових рис функціонування економіки на мікрорівні. Глобальні зміни та включення в систему дисбалансів знань та технологій передбачають зростаюче значення суб'єктивних факторів успіху бізнесу. Креативно-гламурна економіка – це відображення поєднання швидкого поширення інформаційних мереж та змін у розподілі доходів в глобальних масштабах. Мережі забезпечують швидку космополітизацію та атрактивність створюваних образів. Економічні блага починають дедалі більше залежати від того, наскільки ті чи інші образи сприймаються глобально репрезентативним

економічним агентом. Завдяки змінам в розподілі доходів споживання благ виключного цінового діапазону вже не є перевагою найбільш заможних країн. Водночас, такі зміни зумовлюють складні процеси вторинного пристосування до глобального попиту виробничих мереж та побудови оптимальних бізнес-моделей, які би гарантували задоволення потреб глобального споживача від ексклюзивних до масових благ. Міграція реального капіталу та зростаюче значення нових індустріальних країн в атракції інвестицій у НДДКР призводить до того, що глобальна конкуренція трансформується.

19. Відносна спеціалізація за критерієм факторної забезпеченості переросла у спеціалізацію за принципом фірми-платформи та фірм-виробників. Проте ця схема вже не спрацьовує в умовах, коли країни з середніми доходами завдяки періоду асиміляції інновацій спроможні розробляти власні глобально конкурентоспроможні продукти. Це означає, що модель глобальних дисбалансів, яка функціонує, зокрема і за рахунок вивозу реального капіталу в країни, що швидко зростають і в яких є низькі витрати на оплату праці, може зазнати корекції не на рівні макроекономічних регуляторів, а на рівні трансформації глобального бізнесу в якісно новому конкурентному середовищі. Це вимагає підвищення уваги до нових форм глобального менеджменту, що виходив би за межі розуміння конкуренції як протистояння, переорієнтації на інноваційні сегменти ринку та посилення ролі інвестицій в нові технологічні рішення. Система національних інтересів повинна зміщуватись у бік посилення захисту прав інтелектуальної власності та пропагування глобального попиту на національні наукові розробки. Просування національного інноваційного продукту має бути більш пріоритетним, ніж політико-економічні засоби втримання ренти традиційними галузями, які отримують вигоди від інфляції цін на сировину внаслідок затяжного підтримання глобальних дисбалансів.

20. Дослідження світової практики у напрямі взаємодії суб'єктів ринків праці та освіти привело учасників конференції до висновку, що механізм такої взаємодії є природним та за умови ефективного застосування може сприяти вирішенню проблеми дисбалансу попиту та пропозиції праці. В ринкових умовах забезпечення ринку праці необхідним кількісно-якісним складом кадрів неможливе без тісної співпраці всіх суб'єктів ринків праці та освіти. Така взаємодія відкриватиме нові перспективи для освітніх закладів, зокрема: 1) постійний доступ до інформації про кон'юнктуру ринку праці, що дає змогу коригувати структуру й обсяги підготовки кадрів; 2) врахування вимог роботодавців щодо змісту підготовки спеціалістів: співпраця у розробленні стандартів професійної освіти, навчальних планів і програм; 3) організація виробничої практики на сучасному обладнанні під керівництвом спеціалістів-практиків; 4) створення механізму незалежного оцінювання якості підготовки спеціалістів незалежними експертними комісіями за тестами, розробленими у співпраці з роботодавцями; 5) цільова підготовка спеціалістів для конкретного підприємства, що сприятиме забезпеченню можливості працевлаштування випускників; 6) спільні проекти, що дають змогу забезпечити наповнення позабюджетних фондів освітніх закладів: курси підвищення кваліфікації, використання матеріально-технічної бази для виконання замовлень підприємств тощо. Впровадження дієвих форм взаємодії суб'єктів ринків праці та освіти сприятиме підвищенню ефективності системи освіти і забезпеченню її адаптації до сучасних вимог ринку праці.

21. Учасники конференції звернули особливу увагу на нові прояви відомих факторів ведення бізнесу, зокрема таких, як ризик контрагентів, ризик втрати довіри, що стали вирішальними на сучасному етапі прогнозування розвитку економіки. Особливу увагу

було звернуто на зміну природи конкуренції у глобальній економіці. Її трансформація відбувається у двох протилежних векторах, а саме: транснаціональне суперництво та міжнародне партнерство. Останнє активізується у інноваційних сферах, де висока вартість інновацій не дає змоги компаніям утримувати лідерство самостійно. Транснаціональне суперництво переважає у енергетичній сфері, набираючи подекуди крайніх форм, політичних конфліктів, що у багатьох випадках закінчуються збройним протистоянням.

22. Проаналізувавши наявні соціально-економічні передумови розвитку економіки України, учасники конференції виокремили низку провідних секторів, здатних у найближчій перспективі отримати найбільш інтенсивний розвиток і стати точками зростання: транспорт і логістика; виробництво одягу і взуття; виробництво продуктів харчування; будівництво; екологія та переробка відходів; туризм і відпочинок; охорона здоров'я. В цьому контексті особливий акцент учасниками було зроблено на розвитку транспорту, зокрема авіаційного. Інтеграція авіаперевізників, входження до глобальних альянсів і гармонізація послуг, що надаються авіакомпаніями, є способом конкурентної боротьби і завоювання міцних позицій у різних сегментах внутрішнього та зовнішнього ринків, дає змогу домогтися більш ефективного використання ресурсів, підвищення міжнародної конкурентоспроможності за рахунок відповідності сучасним умовам і вимогам ринку. Впровадження в практику авіатранспортної діяльності концесійних відносин у сучасних умовах лібералізації авіаринку є найперспективнішим і доцільним економічним рішенням інвестиційного забезпечення розвитку об'єктів державної власності, передусім аеропортів.

23. В контексті вирішення питання щодо подолання дисбалансів на ринку продовольчих товарів, учасники конференції зазначали, що забезпечення харчових потреб українців за індикатором енергетичної цінності раціону вказує на позитивну динаміку та помітне (18%) перевищення норми, проте розрахунок індикатора достатності споживання вказує на невідповідність фактичного споживання населенням України основних продуктів харчування раціональним фізіологічним нормам щодо м'яса і м'ясопродуктів, молока і молокопродуктів, яєць, овочів і баштанних, плодів, ягід і винограду, картоплі та цукру.

Особливо наголошувалося на тому факті, що сучасна система аграрного виробництва в Україні є результатом пристосування сільськогосподарської галузі до реальних умов функціонування квазіринкової економіки України у ході несистемних реформ. У цьому результаті поєдналися, з одного боку, прагнення аграрної еліти і власників капіталу іншого походження до максимізації прибутку від їхнього аграрного бізнесу, а з іншого – потреби продовольчого самозабезпечення громадян і виживання села, яке охопила суцільна бідність, спричинена перерозподілом ресурсів у процесі аграрної реформи. Ситуація погіршується дискримінаційним для села розподілом доходів від сільськогосподарської діяльності та запровадження купівлі-продажу землі. Тоді як економічне зростання в аграрному секторі виноситься в політичні пріоритети, заходи соціального включення селян і розвитку економіки сільських громад нехтуються. Різке погіршення людського капіталу, відсутність раціональної трудової мотивації, значна поляризація доходів і соціальна диференціація є основними перепонами на шляху до формування відповідального господаря і власника в сільському господарстві. Учасники дискусії зазначили, що визначальною проблемою для України є відсутність чітких стратегічних і тактичних пріоритетів розвитку галузей сільського господарства.

Проблема формування стратегічних та тактичних напрямів реформування не може

обмежуватись лише науковим аналізом міжнародних стандартів та поглядів вітчизняних і зарубіжних науковців та сліпим копіюванням неадаптованих механізмів. Особливої уваги в дослідженні системних проблем, що стримують розвиток агропромислового сектору економіки України, потребують питання, пов'язані із законодавством і нерегульованими земельними відносинами, діяльністю корпоративних та індивідуальних господарств, сільськогосподарським виробництвом, інвестуванням і концентрацією земель.

Сучасний стан соціально-економічного розвитку вітчизняного сільського соціуму вказує на існування тенденцій, що деструктивно впливають на всі його складові – обезлюднення сіл та міграція сільського населення у міста; зменшення кількості економічно ефективних сільськогосподарських підприємств; зниження рівня життя селян та його якості; низький рівень облаштованості побутових та соціально-культурних умов.

В реальних умовах глобалізації аграрного сектору, а саме: у процесі виконання угод у межах СОТ соціально-економічний стан сільського соціуму може погіршитись з причин низької конкурентоспроможності вітчизняної сільськогосподарської продукції, закриття підприємств, що не витримують імпортної експансії продовольства.

24. Учасники дискусії зазначили, що соціально-економічний стан сільського соціуму в умовах глобалізації може покращуватись через: забезпечення фіскальної підтримки процесів реалізації державних програм і стратегій розвитку аграрного сектору на рівні міністерств і відомств, що залучаються до їх фінансування; забезпечення умов для підвищення впливу сільськогосподарських виробників на весь ланцюг аграрного маркетингу; підвищення соціальної відповідальності керівників місцевих та регіональних органів влади та стимулювання їх до пошуку шляхів залучення до розвитку сільського соціуму джерел фінансування з боку міжнародних програм і проєктів; інформаційне забезпечення населення (особливо молоді) щодо можливостей власного соціально-економічного відтворення у сільському соціумі за рахунок участі в агробізнесі, диверсифікованих видах діяльності на сільських територіях.

25. Поряд вищевикладеним на конференції особливо підкреслювався той факт, що для подолання дисбалансів розвитку невідкладним завданням є створення інноваційних систем в Україні (національної, регіональних, галузевих, цільових). Це складне завдання має бути вирішене на базі комплексних наукових розробок, які стосуються як самої концепції створення інноваційних систем, так і структури та їх функцій, організаційних умов і стимулів активізації інноваційної діяльності. Основою інноваційних систем визначені два підходи до їх моделювання: інституційний й економічний. Перший відображає "правила взаємодій", другий – економічні відносини, тобто джерела фінансування, витрати, розподіл прибутку, тарифи, комерційну та некомерційну складові, ефективність.

У центрі уваги детальної (аванпроектної) розробки інноваційних систем має бути їх структура, функції, завдання, регіональна специфіка. Форма організації – кластерна. Центральна частина нефінансової ресурсної бази – інформаційно-комунікаційна система. Об'єкти захисту – соціальні параметри та захист інтелектуальної власності. Незважаючи на зростаючий у наукових колах та підприємницькому середовищі інтерес до нових виробничих систем, зокрема кластерів, як одного із шляхів підвищення конкурентоспроможності вітчизняних підприємств на внутрішньому і зовнішньому ринках, їх кількість в Україні збільшується повільно. Незважаючи на багатоваріантність розвитку, сьогодні основними складниками національного успіху є поєднання

неперервної модернізації з інноваційністю. Саме такою є універсальна формула не тільки економічного, а й соціального-культурного і політичного розвитку.

26. Учасники конференції були одностайними у тому, що в умовах високого рівня старіння населення головним пріоритетом державної соціальної та демографічної політики має бути не лише стимулювання народжуваності, а й продовження повноцінної економічної і соціальної активності населення старших вікових груп, що сприятиме забезпеченню рівноваги між економічним та демографічним розвитком суспільства. Соціальні перетворення мають забезпечувати соціальну стабільність, відтворення інтелектуального капіталу, нівелювання соціальної нерівності. У пенсійній проблематиці виникають нові складні ситуації, які потребують вирішення на виваженій науковій базі. До таких належать: національна стратегія пенсійного забезпечення, організація пенсійної системи в нових ринкових умовах, перехід від солідарної системи до накопичувальної, розширення джерел наповнення пенсійних фондів, регіональні механізми оптимізації роботи пенсійної системи. Під час дискусії з приводу перспектив розвитку вітчизняної пенсійної системи учасники конференції зазначили, що механізм пенсійної системи як потужний засіб вирішення соціальних проблем та регулювання економічного розвитку держави (що має комплексно працювати засобами трьох рівнів пенсійної системи) в умовах функціонування лише солідарної та недержавної систем пенсійного страхування потребує суттєвого і невідкладного удосконалення, оскільки не задовольняє потреб соціуму і не забезпечує необхідний рівень надійності. В реформуванні пенсійної системи потрібно враховувати три складові, а саме: державну політику, зарубіжний досвід і регіональні механізми саморозвитку. Із зарубіжного досвіду в режимі адаптування учасниками конференції було запропоновано використовувати найбільш ефективні моделі пенсійних систем, соціальні нормативи (як орієнтири), пенсійні стандарти, технології реформування і управління пенсійним процесом. Враховуючи пріоритетне значення накопичувальної системи загально-обов'язкового державного пенсійного страхування з метою її запровадження та ефективного функціонування, на думку учасників конференції, необхідно розробити та запровадити: а) дієвий механізм формування оплати праці, в обсягах достатніх для участі в накопичувальній системі; б) стратегію інноваційного розвитку економіки, спеціальні інвестиційні інструменти для недержавних пенсійних фондів, що матимуть окремий статус, залучатимуться до державних інвестиційних програм та державні гарантії прибутковості; в) компенсаційний механізм захисту застрахованої особи від втрати інвестиційного прибутку у випадку несвоєчасної або неповної сплати страхувальником страхових внесків. Запровадження перелічених заходів варто розглядати як шлях до формування накопичувальної системи та забезпечення цілісного функціонування всіх трьох рівнів пенсійної системи, підвищення її фінансової стабільності, активізації учасників економічної діяльності, виведення "з тіні" трудових відносин та заробітної плати (доходів), що забезпечить підвищення рівня соціальної захищеності населення в контексті подальшого соціально-економічного розвитку країни.

27. Дискутуючи з приводу попередження глобальних дисбалансів і нівелювання негативного впливу їх на світову та національні економіки, учасники конференції зазначали, що створення та виведення на ринок складних фінансових інструментів, інноваційних фінансових послуг, нових можливостей та варіантів управління власними фінансами створює додаткові фінансові ризики щодо прийняття розумних рішень фізичними особами з питань планування особистого та сімейного бюджету, заощаджень та інвестицій, отримання кредитів та управління власним боргом.

Результати проведених досліджень з оцінки фінансової грамотності показують, що населення України має помірний рівень фінансових знань, а саме: має лише базові знання та навички з фінансової грамотності; використовує тільки найпростіші послуги, переважно – платежі; не відчуває себе комфортно ані щодо фінансових послуг, ані щодо їх провайдерів; не відчуває себе захищеним у випадку суперечок з фінансовою установою; не знає, що робити, якщо виникають проблеми з фінансовою установою; не цікавиться фінансовими новинами; у питаннях фінансів довіряє родичам та знайомим; не аналізує ресурси сімейного бюджету тощо.

Складність сучасних фінансових продуктів і послуг вимагає додаткової фінансової освіченості населення щодо управління власними фінансами. Фінансова грамотність та обізнаність споживачів у власних правах є передумовою для створення ефективних і прозорих ринків капіталу та економіки загалом. Навчання фінансовій грамотності та адекватне нормативне забезпечення захисту прав споживачів є основними елементами посилення спроможностей споживачів фінансових послуг.

Вжиття загальнодержавних заходів з підвищення фінансової грамотності населення дасть змогу створити сприятливі умови для підтримки довіри населення до банківського сектору України, забезпечити повноцінний приплив фізичних осіб у фінансово-кредитні установи, розуміння дії фінансових інструментів, використання їх при прийнятті ґрунтовних рішень щодо розподілу доходів між заощадженнями та інвестиціями, які б сприяли економічній безпеці країни та підвищенню добробуту населення, формування фінансової культури, починаючи зі шкільної освіти і закінчуючи залученням їх на фінансові ринки.

З метою підвищення загального рівня фінансової грамотності населення України необхідним є розроблення та поетапне впровадження цільових програм для реалізації Національної стратегії (програми) підвищення фінансової грамотності населення на основі національних стандартів. Для цього насамперед має бути розроблена та затверджена урядом Національна стратегія підвищення рівня фінансової грамотності в Україні. Вона має забезпечувати реалізацію таких завдань:

- формування базових теоретичних знань і практичних навичок орієнтованих на вироблення установок щодо планування особистих (приватних) фінансів протягом всього життя, надання допомоги у вирішенні першочергових життєвих фінансових проблем;
- розробка організаційно-методичного забезпечення та використання доступних каналів передачі інформації для населення;
- розробка та впровадження різноманітних освітніх продуктів з фінансової грамотності;
- регулярне проведення наукових досліджень і моніторинг стану та рівня фінансової грамотності;
- розробка і впровадження Національних стандартів з фінансової грамотності;
- створення цільових програм для конкретних груп населення з урахуванням кращого міжнародного досвіду.

Виконання зазначених завдань вимагає розроблення чіткого переліку довгострокових і короткострокових завдань і механізму їх реалізації.

Цілі і завдання мають бути розраховані на коротко- та довгострокову перспективу. Так, у короткостроковому періоді передбачається забезпечити фінансову стабілізацію домогосподарств і окремих індивідів, а у довгостроковому – формування фінансової культури населення, запровадження основ, правил і принципів ефективною фінансової поведінки усіх членів суспільства.

Результатом реалізації визначених цілей і завдань, спрямованих на підвищення рівня фінансової грамотності населення, мають бути: розвиток людського потенціалу; підвищення рівня добробуту і фінансової безпеки громадян України; підвищення довгострокового інвестиційного попиту; приплив ресурсів населення в економіку країни; підвищення ефективності домогосподарств у прийнятті фінансово-економічних рішень; розвиток конкуренції на фінансових ринках; зміцнення фінансової стабільності національної системи.

Важливою умовою успішної реалізації комплексу усіх заходів з підвищення фінансової грамотності населення є визначення єдиного координатора виконання цієї роботи, яким може бути Національний банк України. Він має залучати до реалізації усіх заходів відповідні державні структури, а саме: Міністерство фінансів, Міністерство економічного розвитку і торгівлі, Державну службу статистики, Пенсійний фонд України та інших регуляторів. Забезпечити всебічну підтримку заходів Національної програми з боку держави потрібно за рахунок використання ресурсів Державного бюджету України, різних відомств, у тому числі їх територіальних органів, регіональних органів виконавчої влади, органів місцевого самоврядування тощо.

При підготовці аналітичної записки робоча група оргкомітету конференції використала висновки і пропозиції, що містилися у наукових розробках учасників, та результати безпосередніх дискусій, які точилися на пленарних і секційних засіданнях конференції. На формулювання підсумкових матеріалів конференції значний вплив мали наукові розробки і висновки, висвітлені у дослідженнях таких авторів, як: Raudjõgv Matti (Естонія), О. Є. Альховіцька-Магда (Тернопіль), І. О. Башинська (Одеса), І. Г. Бережнюк (Харків), Ю. К. Беседа (Донецьк), А. Г. Беспалова (Донецьк), М. В. Бойчук (Чернівці), В. Я. Брич (Тернопіль), С. І. Бурма (Запоріжжя), А. Д. Войцещук (Хмельницький), Е. Гринько (Севастополь), Е. Л. Гринько (Севастополь), Л. П. Гук (Київ), Ю. П. Гуменюк (Тернопіль), О. В. Гурнак (Донецьк), Н. А. Гутченко (Харків), О. В. Джумурат (Дніпропетровськ), М. В. Диха (Хмельницький), М. В. Довбенко (Київ), В. І. Ємцев (Київ), Т. І. Єфіменко (Харків), М. А. Живко (Тернопіль), Г. П. Журавель (Тернопіль), Л. А. Журба (Харків), Ю. А. Зарапіна (Запоріжжя), Р. Є. Зварич (Тернопіль), Л. М. Ільч (Фастів), Є. Є. Іонін (Донецьк), О. С. Карась (Тернопіль), Ю. В. Кирилич (Львів), О. П. Кірдан (Умань), Л. А. Ключко (Ірпінь), О. В. Ковальчук (Львів), В. В. Козюк (Тернопіль), Н. В. Комар (Тернопіль), В. І. Кончин (Київ), І. Т. Костюк (Тернопіль), О. П. Коюда (Харків), І. І. Кравчук (Житомир), Н. М. Кравчук (Київ), В. Б. Кривоус (Тернопіль), Т. А. Кулаковська (Одеса), В. Є. Куриляк (Тернопіль), Р. А. Кучеренко (Канів), Л. М. Лавриненко (Київ), М. В. Лизун (Тернопіль), І. С. Луценко (Одеса), В. С. Мазур (Тернопіль), Д. І. Манцуров (Київ), А. Ф. Мельник (Тернопіль), В. І. Мельник (Вінниця), Н. С. Мисліцька (Київ), С. В. Михайленко (Одеса), Д. В. Олексіч (Суми), Ж. А. Олексіч (Суми), В. А. Омеляненко (Суми), О. І. Петрик (Київ), Б. В. Погріщук (Вінниця), Т. В. Пуліна (Запоріжжя), Н. С. Рад (Донецьк), Я. В. Ромашова (Харків), Є. В. Савельєв (Тернопіль), В. С. Савчук (Київ), А. Р. Семчук (Чернівці), О. Б. Снісаренко (Харків), С. С. Стоянова-Коваль (Одеса), О. В. Стрельченко (Кіровоград), Е. Ю. Терещенко (Донецьк), С. В. Філіпова (Одеса), В. П. Хомутенко (Одеса), А. В. Череп (Запоріжжя), І. Б. Чікіта (Львів), В. Е. Чупир (Харків), Т. С. Шабатура (Одеса), О. О. Шевченко (Краматорськ), М. І. Шинкарик (Тернопіль), І. М. Школа (Чернівці), Ю. В. Шоломицький (Київ), С. І. Юрій (Тернопіль), І. В. Яцкевич (Одеса).

Аналітичну записку підготували:

Сергій Юрій,

д.е.н., проф., заслужений діяч науки і техніки України, Тернопільський національний економічний університет, голова оргкомітету конференції;

Євген Савельєв,

д.е.н., проф., заслужений діяч науки і техніки України, Тернопільський національний економічний університет, заступник голови оргкомітету конференції;

Ольга Кириленко,

д.е.н., проф., Тернопільський національний економічний університет;

Віктор Козюк,

д.е.н., проф., Тернопільський національний економічний університет;

Ангела Кузнєцова,

д.е.н, проф., Університет банківської справи Національного банку України;

Віталіна Куриляк,

д.е.н., доц., Тернопільський національний економічний університет;

Алла Мельник,

д.е.н., проф., Тернопільський національний економічний університет;

Олена Сохацька,

д.е.н., проф., Тернопільський національний економічний університет.

КРИТИКА І БІБЛІОГРАФІЯ

АІ НЄ²ÄÆÁÍ Í ß ÑÓ×ÄÑÍ Î - ÄÊÎ Í Î ²ÊÈ ÓÊÐÄ-Í È Ä ÊÎ Í ÒÄÊÑÒ²
 -- ÐÎ ÇÌ ²ÛÄÍ Í ß Î ²Æ ÑÓÎ ÄÍ Î ² ÇАÕÎ ÄÍ Î

Україна між Сходом і Заходом: математичні моделі сучасної економіки [Текст]: моногр. / Л. М. Буяк, В. К. Паучок. – Тернопіль : Грегит, 2012, – 108 с.

Становлення незалежної Української держави відбувається за умов нерівної конкуренції її економіки, ураженої численними вадами, історичними, технологічними, ментальними, з економіками інших країн, міцнішими технічно й фінансово, політично й ідеологічно. Зокрема, Україна зазнає розрізненних впливів, плідних й контрпродуктивних, зі сторони східних і західних держав. Водночас в Україні, в її політичному дискурсі, в економічних програмах й комерційній діяльності і, врешті, в науці, *немає* виробленого ставлення до цих впливів. Гірше того, все це зумовлює внутрішню ідеологічну розрізненість української нації. Економіка країни залишена без ідеологічно-політичної спрямованості. Поведінка її учасників умотивована лише індивідуальними етнопсихологічним вибором. За таких умов надзвичайно важливо визначити обґрунтовані напрями політичного й економічного розвитку країни, врахувавши стратегію стосунків зі Сходом і Заходом. З огляду на це є актуальним і своєчасним видання монографії Л. М. Буяк і В. К. Паучка “Україна між Сходом і Заходом; математичні моделі сучасної економіки”, в якій з допомогою методів математичного моделювання розкрито найзагальніші тенденції сучасних господарських процесів в Україні, показано їхній зв’язок з економіками Сходу і Заходу, дано їм етнопсихологічну інтерпретацію, відзначено дію непродуктивних чинників, показано напрями її подолання.

Монографія містить п’ять розділів. У першому розділі описано математичні моделі взаємодії виробничників – власників малих і великих підприємств з фіскальними органами з урахуванням постійних і випадкових накладних витрат, пов’язаних з податковими зобов’язаннями. Так змодельовано обставини лібералізованої економіки. На основі аналізу моделі виведено висновок, що ці обставини є чинником консервування низькопродуктивного стану економіки й майнової розрізненості суспільства. В другому розділі описано модель виробництва й споживання у лібералізованій економіці, відкритій для товарного імпорту й експорту. На основі цієї моделі показано, як виникають процеси спадання національного виробництва недорогих споживчих товарів довготривалого вжитку й збільшення імпорту. Це стає зовнішнім чинником консервації низькопродуктивної економіки. Далі додатково враховано монопольне утворення ціни товарів повсякчасної потреби й утворення курсу валют, пристосованого до інтересів крупних експортерів продукції з низьким ступенем перероблення сировини й імпортерів товарів довготривалого вжитку.

В четвертому розділі описано модель економіки України в контексті її розміщення між Сходом і Заходом. За методологічну основу моделі взято роботи Івана Лисняка-Рудницького та Ярослава Дашкевича. Формально модель описує виробництво і споживання на трьох митно розмежованих територіях (Україна, “Схід” і “Захід”). На основі якісного аналізу розв’язків цієї моделі показано виникнення особливої

колоніальної залежності України, в якій західна ідеологія лібералізму слугує засобом східного силового утримування економіки країни у низькопродуктивному стані. Основний етнопсихологічний й ідеологічний висновок, виведений авторами, зводиться до необхідності солідаризації, хоча б економічної, передусім учасників економіки з низькою фінансовою спроможністю в питаннях особистих й колективних середньотривалих і довготривалих інтересів. Показано, як порушення цього обертається на феномен “національної зради” в сенсі робіт Ярослава Дашкевича.

В останньому розділі отримані висновки підтверджено з допомогою відповідних обчислювальних експериментів з програмним забезпеченням розроблених моделей. Зокрема, описано обчислювальний експеримент, в який імітує “економічну політику в інтересах (лише) найнятих робітників”. З’ясувалося, що така політика не покращує фінансової спроможності останніх, але призводить до швидшого збільшення доходів власників великих підприємств.

В кінці роботи описано розроблене програмне забезпечення моделі. Дано узагальнені етнопсихологічні й ідеологічні висновки щодо виникнення сучасної колоніальної залежності України та звільнення від неї. Зокрема, вказано на необхідність ідеології солідаризації всіх учасників економіки, відзначено необхідність розроблення спеціальних, умовно кажучи “антиколоніальних” засобів державного регулювання економіки, які відповідають обставинам, що виникли.

В роботі по-новаторському розглянуто економіку України, застосовано новаторський пізнавальний підхід до її вивчення, надано розвитку дослідженням України в контексті її розміщення між Сходом і Заходом.

Монографія Л. М. Буяк і В. К. Паучка є фундаментальним дослідженням найважливіших проблем України, її внутрішніх процесів і питань взаємодії з економіками Сходу й Заходу. В роботі розкрито причини, чому ідеологія “вільного ринку” призвела до господарської й демографічної кризи в нашій країні, показано комплекс економічних факторів (з їхніми ідеологічними й політичними джерелами), які утримують національне господарство в низькопродуктивному стані. Спростовано деякі ідеологеми щодо комерційного управління й державного регулювання в країні з залежною низькопродуктивною економікою. Показано економічні й ідеологічні напрями виправлення вад існуючого економічного стану.

Робота буде корисною фахівцям з математичного моделювання макроекономічних процесів, економістам-міжнародникам, дослідникам у галузі українознавства й політичної ідеології, а також студентам економіко-математичних спеціальностей.

Генеральний консул України в Гданську,
доктор економічних наук, професор

Янків М.

АЕΘΒΑΕΥΪ Α ΑΪ ΝΕ²ΑΕΑΪ Γ Β Ϊ ΔΪ ΑΕΑΪ ΔΪ ΣΑΕΘΕΘ Γ ΑΟ²Γ Γ ΑΕΥΪ Γ - ΑΕΪ Γ Ϊ Ϊ ²ΕΕ

На новому історичному витку криза повертає суспільство та владні інститути до пошуку цивілізованої соціально-економічної моделі розвитку країни, яка здатна забезпечити ефективне та стабільне функціонування української економіки, досягнення успіху й процвітання суспільства, держави, бізнесу.

Як передбачає світова практика, найкращою альтернативою для України є формування соціально орієнтованої національної економіки. Вибір адекватної моделі соціально-економічного розвитку вимагає коригування не лише соціально-економічної стратегії держави, а й використання сучасних технологій і механізмів регулювання.

Країні потрібні рішучі зміни в економічній політиці щодо потреб більшості громадян, які ставлять перед керівництвом держави актуальне завдання підвищення добробуту та якості життя населення на основі скоординованого соціально-економічного розвитку, конкурентоспроможності національної економіки й зміцнення її позицій у світовій господарській системі.

На сьогодні проблеми розвитку економіки розглядаються переважно крізь призму негативних аспектів регулювання (скорочення обсягу виробництва, недобір податків, дефіцит бюджету, недостатня кількість ресурсів на утримання життєзабезпечувальних сфер, погіршення відтворювальних пропорцій, зниження життєвого рівня населення, зростання безробіття, перебування фінансової та грошово-кредитної сфер у стані поглиблення кризи тощо).

Позитивна динаміка соціально-економічного розвитку країни, насамперед, забезпечується якісними інституційними перетвореннями, які об'єднують ринкові та державні важелі управління. Водночас форми останнього треба трансформувати так, щоб указане поєднання носило несуперечливий характер. Також важливими в економічних дослідженнях є структурні зміни. Формування ефективної структури економіки, яка відповідає соціально орієнтованій моделі економічного розвитку, має ґрунтуватися на використанні конкурентних переваг країни у світовому поділі праці та економічних перевагах міжнародної інтеграції, що є актуальним у контексті інституціоналізації механізмів державного впливу на економіку та процесів глобальних проблем соціального й економічного розвитку.

Між економічними та соціальними компонентами розвитку має підтримуватися динамічна рівновага. З одного боку, вона передбачає рівноправність соціальних та економічних факторів у моделі, яка заснована на їх синтезі й збалансованості, з іншого – подальший розвиток соціальних факторів має бути загалом випереджаючим, але це не виключає в окремих періодах пріоритетності формування економічних факторів. Основою має бути їх збалансованість, що забезпечує тривалу життєздатність ринку та соціальної сфери.

Проблема активності соціальної політики і її взаємодії з економічною має більш глибокий зміст. Ідеться про систему цінностей, норми моралі, які теж формують не тільки поточний стан, а й перспективи розвитку суспільства.

А тому не випадково, що більшу перевагу в західних країнах надають механізмам, які змушують підприємців у разі реалізації своїх інтересів виходити з необхідності дотримання інтересу суспільного. Без розвиненої системи інститутів соціального партнерства та соціально орієнтованої підприємницької діяльності, які захищають права виробників, населення й державу, сучасний ринок не зможе ефективно функціонувати.

В Україні нагальною є необхідність оновлення методології соціально-економічного розвитку, приведення у відповідність до неї законодавчої бази, вимог людського розвитку та становлення суспільного прогресу, забезпечення активного пошуку механізмів взаємодії базових і нових інститутів, що формуються адекватно до нового стану потреб та можливостей розвитку національної економіки, суспільства, людини.

Наведеним проблемам і присвячена **монографія О. Макари “Соціально орієнтована національна економіка: теоретико-методологічні засади та механізми інституційного забезпечення”**, метою якої є: дослідження теоретичних та практичних засад формування соціально орієнтованої національної економіки; виявлення проблем формування в Україні нових інститутів соціально-економічного розвитку й окреслення способів їх вирішення в сучасних умовах; виокремлення основних підходів до соціально орієнтованого регулювання національною економікою за допомогою низки економічних методів та інструментів в умовах економічної нестабільності й невизначеності. Монографія логічно-послідовно побудована у чотирьох взаємопов'язаних розділах, матеріал яких загалом розкриває окреслену мету дослідження.

У розділі “Теоретико-методологічні засади формування соціально орієнтованої національної економіки” розглядаються фундаментальні методологічні положення, пов'язані зі сферою наукового дослідження. Базовою категорією, навколо якої побудовано методологію вивчення, є “соціально орієнтована національна економіка”. У результаті вивчення поглядів класиків економічної науки, а також поглядів українських вчених-економістів, автором сформульоване власне визначення сутності соціально орієнтованої національної економіки як моделі сучасної соціальної держави, яка є певним механізмом, за допомогою якого держава передає економіці низку своїх соціальних функцій і реалізує за її допомогою суспільно значимі цілі (с. 37). Особлива увага приділяється механізмам формування соціально орієнтованої національної економіки та інституційним перетворенням, які враховуватимуть не лише економічні й соціальні особливості нашої країни, а й можливості адаптації досвіду високорозвинутих країн до вітчизняних умов.

У другому розділі “Соціально-економічні передумови формування в Україні соціально орієнтованої національної економіки” особливу увагу приділено аналізу стану та розвитку в країні основ соціально орієнтованої національної економіки на базі наявного в Україні статистичного й фактологічного матеріалу. Проведений аналіз дає підстави стверджувати, що найбільш об'єктивними індикаторами успішності реформ мають бути соціальні характеристики стану громадян України, які відображають їхню економічну активність, купівельну спроможність, якість і рівень життя. Значну увагу приділено оцінці діяльності інституту соціального партнерства та соціально орієнтованої підприємницької діяльності. На думку автора, в українській моделі соціального партнерства колективні договори й угоди мають бути орієнтовані, по-перше, на задоволення соціальних очікувань суб'єктів соціально-трудова відносин (тобто повинні обов'язково враховувати орієнтацію особи, соціальної групи на задоволення своїх матеріальних і духовних потреб, реалізації інтересів, забезпечення соціальних благ і послуг, що посилить рівень стабільності в суспільстві, реальності стану соціальної системи загалом), по-друге, на пошук балансу соціальних інтересів як сукупності найважливіших стимул-реакцій, що спонукають окрему людину, соціальну групу або спільність до забезпечення активної діяльності та соціальної взаємодії, й, по-третє, на соціалізацію відносин роботодавців і найманих працівників (с. 148).

У третьому розділі “Технологія прогнозування розвитку соціальних й економічних

процесів держави в умовах становлення моделі регулювання економіки” розглянуто сутність і специфіку прогнозування розвитку соціальних та економічних процесів держави (с. 196–212). Увагу сконцентовано на розробці моделі прогнозування оцінювання соціальної й економічної політики держави як механізму формування соціально орієнтованої національної економіки. Особливий акцент зроблено на системі прогнозів формування соціально орієнтованого регулювання національної економіки на основі нейронних мереж (с. 237–245).

У четвертому розділі “Формування концептуальної моделі соціально орієнтованого регулювання національної економіки та механізми її реалізації” розкриваються теоретико-прагматичні засади формування концептуальної моделі соціально орієнтованого регулювання національної економіки. У ньому розглянуто особливості забезпечення нової якості конкурентного потенціалу країни в контексті соціальних аспектів.

Особливо цінним і необхідним для прикладного застосування є розроблена економіко-математична модель, яка описує процес формування й оцінювання оптимальної соціально орієнтованої підприємницької діяльності у випадку постійних витрат (с. 267–275). Соціальне спрямування фінансово-господарської діяльності є вигідним для підприємств, бо це зазвичай супроводжується поширенням корисної інформації, яка так чи інакше позитивно впливає на розвиток та функціонування підприємництва. Соціальні заходи компаній не можуть бути одноразовими актами. Для успішного функціонування компаній вони мають бути постійними і всеохоплюючими.

Реалізація цільової функції формування соціально орієнтованої національної економіки, механізмів державно-приватного партнерства, формування соціально орієнтованої підприємницької діяльності й соціального захисту громадян неможлива без реформування системи відносин оподаткування, структури суспільного виробництва, інвестиційних процесів, фінансово-бюджетних і грошово-кредитних відносин. Цим визначається вибір напрямів державної економічної політики, які є пріоритетними. Саме вони забезпечують синергетичний ефект, упорядкування всіх елементів системи державного регулювання економіки, посилення самоорганізації економіки (с. 302–303).

Дослідження зазначених вище аспектів дало можливість зробити висновки про необхідність подальшого вдосконалення соціально орієнтованого регулювання національної економіки задля посилення його впливу на формування належного рівня добробуту та підвищення рівня життя населення в Україні.

Водночас треба зазначити, що в праці доречно було б авторові більше уваги приділити особливостям впливу глобалізації на соціально-економічний розвиток країни. Це поставило б досліджувану проблему під іншим кутом, дещо змінило б структуру роботи, однак і дало б змогу отримати додаткові цікаві висновки.

Щодо фахового боку монографії “Соціально орієнтована національна економіка: теоретико-методологічні засади та механізми інституційного забезпечення”, то її можна вважати завершеним, змістовним, актуальним та цікавим дослідженням, яке виконано у повній відповідності до вимог, що пред’являються до такого типу робіт. Результати дослідження характеризуються новизною і можуть бути корисними для науковців-економістів, аспірантів, студентів вищих навчальних закладів.

Доктор економічних наук, професор,
директор Інституту економіки і менеджменту
Національного університету “Львівська політехніка”

Кузьмін О.

НАШІ АВТОРИ

БОЙКО М.	д. е. н., професор кафедри готельно-ресторанного та туристичного бізнесу КНТЕУ.
ВЕРГЕЛЕС Тетяна	к. е. н., доцент кафедри економічної теорії, Тернопільський національний економічний університет.
ГАЙДА Тарас	аспірант кафедри економічної кібернетики та інформатики, Тернопільський національний економічний університет.
ДУДКІНА Олена	к. е. н., доцент кафедри державного і муніципального управління, Тернопільський національний економічний університет.
ЖЕЛЮК Тетяна	д. е. н., доцент, професор кафедри державного і муніципального управління, Тернопільський національний економічний університет.
ЗЕЛІНСЬКА Анетта	доктор, ад'юнкт, Вроцлавський економічний університет, Республіка Польща.
КИРИЛЕНКО Ольга	д. е. н., професор, завідувач кафедри фінансів, Тернопільський національний економічний університет.
КОВАЛЬЧУК В'ячеслав	к. е. н., доцент кафедри економічної теорії, Тернопільський національний економічний університет.
КОЗЛОВА Марія	к. е. н., доцент кафедри фундаментальних економічних дисциплін Інституту Обліку і фінансів, Житомирський державний технологічний університет.
КОЗЮК Віктор	д. е. н., професор, Тернопільський національний економічний університет.
КОРОГОД Ірина	здобувач, Чернігівський державний технологічний університет.
КУЗНЄЦОВА Анжела	д. е. н., професор, Університет банківської справи Національного банку України.
КУЗЬМІН Олег	д. е. н., професор, директор Інституту економіки і менеджменту Національного університету "Львівська політехніка"
КУРИЛЯК Віталіна	д. е. н., доцент, Тернопільський національний економічний університет.
ЛАВРІВ Лілія	к. е. н., старший викладач кафедри державного і муніципального управління, Тернопільський національний економічний університет.
ЛУЧКА Андрій	к. е. н., доцент кафедри фінансів, Тернопільський національний економічний університет.

МАЛИНЯК Богдан	к. е. н., доцент кафедри фінансів, Тернопільський національний економічний університет.
МЕЛЬНИК Алла	д. е. н., професор, завідувач кафедри державного і муніципального управління, Тернопільський національний економічний університет.
МЕЛЬНИК Юлія	к. е. н., доцент кафедри міжнародного менеджменту та маркетингу, Тернопільський національний економічний університет.
МИХАЛІЙЧЕНКО Г.	к. е. н., доцент, докторант кафедри готельно-ресторанного та туристичного бізнесу КНТЕУ.
МОНАСТИРСЬКИЙ Григорій	д. е. н., доцент, професор кафедри державного і муніципального управління, Тернопільський національний економічний університет.
ОБРЕМБАЛЬСЬКИЙ Марек	доктор, депутат сеймику Дольношльонського воєводства, ад'юнкт, Вроцлавський економічний університет, Республіка Польща.
ПОПОВИЧ Тамара	к. е. н., доцент кафедри державного і муніципального управління, Тернопільський національний економічний університет.
РУСІН Віктор	викладач кафедри фінансів, Тернопільський національний економічний університет.
РУСЬКА Руслана	к. е. н., доцент кафедри економіко-математичних методів, Тернопільський національний економічний університет.
САВЕЛЬЄВ Євген	д. е. н., професор, заслужений діяч науки і техніки України, Тернопільський національний економічний університет.
СОХАЦЬКА Олена	д. е. н., професор, Тернопільський національний економічний університет.
ФАСОЛЬКО Тетяна	аспірант кафедри економіко-математичних методів, Тернопільський національний економічний університет.
ШІРІНЯН Лада	к. е. н., доцент, докторант відділу фінансових ринків, "Академія фінансового управління" Науково-дослідного фінансового інституту Міністерства фінансів України.
ЮРІЙ Сергій	д. е. н., професор, заслужений діяч науки і техніки України, Тернопільський національний економічний університет.
ЯНКІВ Мирон	д. е. н., професор, Генеральний консул України в Гданську.

ANNOTATION

Alla Melnyk, Lilia Lavriv

Matching priorities of regions within the state regional policy: the conceptual bases and practice problems

The conceptual aspects of shaping the priorities of social and economic development within the state regional policy are given. The current practice of mutual determination and priorities of regional development in the context of the effectiveness of the state regional development strategy are assessment. Suggestions to address identified deficiencies are development.

M. Boyko, G. Mihaliychenko

Clusters as a innovative's form of regional economic development

The theoretical and methodical aspects of clusters are expounded as an innovative component of economic development of regions. Pre-conditions of forming of clusters are analytically worked out at regional level. The model of process of development of economic complexes of region is offered on the basis of forming the innovative clusters.

Irina Korogod

Evaluation of environment of small business in the region

The state and prospects of small businesses in the region as an example of Chernihiv region. The main strengths and weaknesses of the development of small business, challenges and opportunities for further operation are analyzed.

Olga Kirilenko, Bogdan Malynyak, Andrew Lucky, Victor Rusin

Improved resourcing and execution of local budgets

The estimation of improving the mechanism of resourcing local budgets and improve their performance in terms of reforming the budget and tax system of Ukraine.

Tetiana Fasolko

Research the connections of national debt with the main macroeconomic phenomena

All the connections of national debt with the main macroeconomic phenomena as well as processes are examined. The main preconditions of analysis of the state solvency are also taken into consideration since, according to the retrospective statistical data, the evaluation of dynamics of the solvency indexes turns to be very useful while analyzing the state's striving for the optimization of payments. In addition, the common model of the state solvency is described.

Ruslana Ruska

Simulation of the loan portfolio credit union based on dispersion unreturned loans

The article is a study of the loan portfolio of credit unions. There are analyzed risk models based on the variance to determine the effect unreturned loans to the loan portfolio.

Lada Shirinyan

Peculiarities of microinsurance in African countries

The author investigates the peculiarities of microinsurance, as the insurance of low-income population, in African countries from positions of possible application of positive experience for Ukraine.

Yuliya Melnyk

The development of world art market: the regional dimension

The peculiarities of the global art market development in different regions are discovered. Modern trends on this market influencing regional art markets are unclosed. The main drivers of art markets' growth in different countries are identified. Suggestions concerning the implementation of foreign experience in this branch in Ukraine are given.

Taras Hayda

Information fundamentals of implementation of business intelligence for enterprises

The article summarizes the essence of the concept and features of the processes of business intelligence. This paper shows the grounding principles of information systems in the context of business intelligence. Also, this article describes the basic task of business intelligence and data sources for its work, the concept of competitive analysis and pay-back of business intelligence.

Tamara Popovych

Conceptual framework for designing effective cost management on quality: microeconomic aspect

The article deals with the economic essence of quality costs and the structure of the system management costs. The conceptual framework and the necessity of intensification of the use of domestic enterprises formed in foreign countries approaches to managing the cost of quality are defined.

Maria Kozlova

Integrated research of higher order as the driving force behind the development of domestic science "accounting"

The problematic issue of insufficient amount of integrated research in accounting science has been raised up in the article as well as the problems and obstacles to be solved and overcome in order to enhance such kind of research have been identified. The necessity of covering by researches the macrolevel problems as the driving force of the accounting science further development has been proved.

Tetyana Vergeles

Modification of the human model in theories of behavioral economics

The neoclassical model of rational economic behavior is described and its criticism by the representatives of behavioral economics is analyzed.

ВІСНИК ТЕРНОПІЛЬСЬКОГО НАЦІОНАЛЬНОГО ЕКОНОМІЧНОГО УНІВЕРСИТЕТУ

“Вісник Тернопільського національного економічного університету” виходить чотири рази на рік українською та російською мовами. До друку приймаються статті, які мають наукову і практичну цінність. Терміни подання матеріалів: у 1-й номер журналу – до 25 грудня попереднього року, в 2-й номер – до 25 березня поточного року, в 3-й номер – до 25 травня, в 4-й номер – до 25 вересня.

Основні вимоги до підготовки й оформлення матеріалів.

- У редакцію подаються роздруковані на папері: 1) стаття і коротка анотація (до 6 рядків), ключові слова та відомості про автора українською та російською мовами; 2) англійською мовою: анотація (6-8 рядків); назва статті, ім'я та прізвище автора повністю; 3) високоякісний диск з вищепереліченими матеріалами. Для аспірантів і здобувачів обов'язково додаються: витяг із протоколу засідання кафедри з рекомендацією статті до друку та рецензія наукового керівника або іншого фахівця у певній галузі знань, який має науковий ступінь або вчене звання.

- У відомостях про автора необхідно вказати повністю прізвище, ім'я та по батькові, науковий ступінь і вчене звання, місце роботи, посаду, адресу, телефон, шифр і назву спеціальності, за якою подається стаття та електронну адресу.

- Відповідно до Постанови президії ВАК України від 15.01.2003 р. №7-05/1 “Про підвищення вимог до фахових видань, внесених до переліків ВАК України” наукові статті повинні мати такі необхідні елементи: постановка проблеми в загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями; аналіз останніх досліджень і публікацій, де започатковано розв'язання цієї проблеми і на які опирається автор; визначення невирішених раніше частин загальної проблеми, яким присвячена стаття; формулювання цілей статті (постановка завдання); виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів; висновки з дослідження автора і перспективи подальших розвідок у цьому напрямку.

- Обсяг статей для докторів і кандидатів наук – до 18 сторінок, для аспірантів і здобувачів – 10-12 сторінок тексту, роздрукованого на папері формату А4 через 1,5 інтервалу кеглем 14 шрифтом Time New Roman; поля зліва, знизу та зверху – 20 мм, справа – 10 мм.

- На першій сторінці статті справа вказується повне ім'я та прізвище автора (світлим курсивом, прізвище-великими буквами), нижче по центру – назва статті (великими буквами), потім – анотація; далі йде текст.

- Кількість табличного матеріалу та ілюстрацій повинна бути мінімальною. Цифровий матеріал оформляється таблицею, яка має порядковий номер (друкується курсивом справа, наприклад, *Таблиця 1*) і назву (друкується над таблицею по центру). Ілюстрації також повинні нумеруватися і мати назви, які вказуються під кожною ілюстрацією (наприклад, Рис. 2. Класифікація податків.).

- Автори відповідають за точність наведених у статті термінів, прізвищ, даних, цитат, статистичних матеріалів тощо. Скорочення слів і словосполучень, окрім загальноприйнятих, не допускається. Текст статті автор повинен уважно вчитати і завізувати, сторінки – пронумерувати.

- Список використаної літератури розміщується після статті під заголовком “Література”, кількість джерел не менше 8–10, нумерація джерел подається в порядку посилань на них. Бібліографічний опис літературних джерел здійснюється згідно з встановленими вимогами (Бюлетень ВАК України. – 2000. – № 2. – С. 61–62). Посилання на літературу в тексті подавати у квадратних дужках, наприклад, [5, 120; 7, 94-95], де перша цифра вказує порядковий номер джерела в списку літератури, а друга в цьому джерелі – відповідну сторінку; джерело (зі сторінкою) відокремлюється від іншого крапкою з комою (;).

Обов’язково необхідно вказати, що матеріал подається до публікації вперше і не був раніше опублікований.

Матеріали, що не відповідають зазначеним вимогам, не приймаються до розгляду. Рукописи статей підлягають додатковому редакційному рецензуванню. Відхилений оригінал авторові не повертається, лише надсилається рецензія на доопрацювання.

Сподіваємося на плідну співпрацю.

***Редакційна колегія
“Вісника ТНЕУ”.***

46009, м.Тернопіль, вул. Львівська, 11 «Тернопільський національний економічний університет», (стаття у «Вісник ТНЕУ»).

0352-47-50-76

tneu_visnuk@ukr.net

Журнал включено до «Каталогу видань України».

Передплатний індекс журналу «Вісник Тернопільського національного економічного університету» **23622**

Наукове періодичне видання

**ВІСНИК
ТЕРНОПІЛЬСЬКОГО НАЦІОНАЛЬНОГО
ЕКОНОМІЧНОГО УНІВЕРСИТЕТУ**

Науковий журнал

*Випуск 4
жовтень – грудень
2012*

Редактори-коректори *І. В. Калачик*

Комп'ютерна верстка *Л. Я. Безушко*

Дизайн обкладинки *М. М. Одобецька*

Підписано до друку 27.12.2012. Формат 70x108 ¹/₁₆.
Гарнітура Times і Arial. Папір офсетний. Друк офсетний.
Обл.-вид. арк. 15,3. Умовн.-друк. арк. 14,3.
Тираж 300. Замовлення № P001-04-12.

Свідоцтво про внесення суб'єкта видавничої справи
до Державного реєстру видавців ДК № 3467 від 23.04.2009 р.

Віддруковано у ТНЕУ
(видавництво "Економічна думка")
46009 м.Тернопіль, вул. Львівська, 11
тел. 47-58-72
E-mail: edition@tneu.edu.ua